

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- GRECSÓ KRISZTIÁN: Kubikusok (*elbeszélés*) 1361
PEER KRISZTIÁN versei 1379
POÓS ZOLTÁN verse 1382
MESTERHÁZI MÓNIKA verse 1383
ZALÁN TIBOR versei 1384
KUPIHÁR REBEKA versei 1386
PATAK MÁRTA: Soha, sehol, senkinek, semmit (*elbeszélés*) 1388
SÁNDOR IVÁN: Szakadékjátszma (*regényrészlet*) 1396
ORCSIK ROLAND: Tor (*regényrészlet*) 1404
MAURO COVACICH: Sissi piercinggel. Látomások Miramarében (*esszé*) 1407
ISMERETLEN KÖZÉPKORI SZERZŐ: Laurin rózsakertje (*részlet MÁRTON LÁSZLÓ fordításában és kommentárjával*) 1413
A. K. RAMANUJAN versei 1419
LÁZÁR BALÁZS verse 1423
BALOGH MÁTÉ: Hangyák indulója (*Kantáta narrátorra, szoprán szőlóra, vegyeskarra és szimfonikus zenekarra, BERTÓK LÁSZLÓ szövegeire*) 1424
- *
- TATÁR GYÖRGY: A kötökör (*esszé*) 1428
KOSZTOLÁNCZY TIBOR: Gittegylet és sorstragédia (*Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk*) 1442
REICHERT GÁBOR: Bartha Wanda mint Molnár-szereplő (*Molnár Ferenc: Útitárs a száműzetésben*) 1448
- *
- KRUPP JÓZSEF: Az el nem mozdult tanú (*Mesterházi Mónika: Nem félek*) 1456
FENYŐ DÁNIEL: A felcímkézett parcella (*címtelen föld. fiatal erdélyi metamodern líra [szerk. André Ferenc – Horváth Benji]*) 1463
BAZSÁNYI SÁNDOR: Sebbel sebesített seb (avagy virágcsokorból vasgolyó) (*Pilinszky János: Önéletrajzaim*) 1469
NÓVÉ BÉLA: Hétköznapi fasizmus és titoizmus – bánati periratok tükrében (*Várady Tibor: Népellenes mosoly. További történetek az irattárból*) 1474
HARASZTOS ÁGNES: Tragédia, amire nincs gyógyír (*Kazuo Ishiguro: Vigasztalanok*) 1481

2021

DECEMBER

JELENKOR

LXIV. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAJ ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA,
PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A MI UTCÁNK. A Tar Sándor művéből készült előadás premierjét november 6-án tartották a Pécsi Nemzeti Színházban. A darabot *Szabó Atilla* rendezte, előadja *Köles Ferenc*, nagybőgőn közreműködik *Szabó Kornél Dénes*. Az előadásról *P. Müller Péter* közölt kritikát honlapunkon (*www.jelenkor.net*).

*

ALAKVÁLTÁS. *Nemes Csaba* műveiből rendeztek kiállítást a pécsi m21 Galériában. A tárlatot a kurátor, *Petrányi Zsolt* nyitotta meg október 14-én, a kiállított alkotásokat november 28-áig lehetett megtekinteni.

*

THEODORA. Händel oratóriumát a Capella Savaria és a Purcell Kórus adta elő november 4-én a pécsi Kodály Központban, vezényelt *Vashegyi György*, az énekes szólisták *Baráth Emőke*, *Szutréry Katalin*, *Balogh Eszter*, *Megyesi Zoltán* és *Cser Krisztián* voltak.

KETTŐSVERSENY. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Bruch, Britten és Mozart művei hangzottak el november 6-án a Kodály Központban, vezényelt *Káli Gábor*, brácsán közreműködött *Maxim Rysanov*, hegedűn *Baráti Kristóf*.

*

IRODALMI DÍJAK. A Szépirodák Társasága Szépirodák-díjait idén *Bánki Éva*, *Fenyvesi Éva*, *Karádi Éva* és *Kemény István* vehette át. – A Déry-díj ez évi kitüntetettjei *Gács Anna*, *Solymosi Bálint* és *Zádor Éva*.

*

A DIGITÁLIS IRODALMI AKADÉMIA új tagjaivá *Kemény Istvánt*, *Király Lászlót*, *Márton Lászlót* és *Végl Lászlót* választották.

*

CSUHAI ISTVÁN 60. A *Jelenkor* egykori főszerkesztője november 19-én ünnepelte hatvanadik születésnapját. *Ágoston Zoltán* köszöntője honlapunkon olvasható.

Szerzőink

GreCsó Krisztián (1976) – költő, író, Budapesten él.

Peer Krisztián (1974) – költő, Kismaroson él.

Poós Zoltán (1970) – költő, író, Budapesten él.

Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Zalán Tibor (1954) – író, költő, Budapesten és Békéscsabán él.

Kupihár Rebeka (1999) – az ELTE és a PTE hallgatója, Budapesten él.

Patak Márta (1960) – író, műfordító, Leányfalun él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Orcsik Roland (1975) – költő, műfordító, a *Tiszatáj* szerkesztője, Szegeden él.

Mauro Covacich (1965) – olasz író, Rómában él.

Szokács Kinga – italianista, oktató, fordító, Budapesten él.

Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.

A. K. Ramanujan (1929–1993) – indiai költő, irodalomtudós.

Dezső Csaba (1973) – indológus, az ELTE BTK Indológia tanszékének docense, Budapesten él.

Lázár Balázs (1975) – színész, költő, Budapesten él.

Balogh Máté (1990) – zeneszerző, a Zeneakadémia adjunktusa, Budapesten él.

Tatár György (1947) – vallásfilozófus, az ELTE nyugalmazott címzetes egyetemi tanára, Svájcban él.

Kosztolánczy Tibor (1967) – irodalomtörténész, az ELTE oktatója, Budapesten él.

Reichert Gábor (1987) – szerkesztő, kritikus, Tatabányán él.

Krupp József (1980) – klasszika-filológus, kritikus, Budapesten él.

Fenyő Dániel (1996) – a PTE BTK magyar-történelem szakos hallgatója, Pécsen él.

Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, a PPKE BTK oktatója, Piliscsabán él.

Nóvé Béla (1956) – történész, író, dokumentumfilmalkotó, Budapesten él.

Harasztos Ágnes (1984) – a Kodolányi János Egyetem oktatója, Budakalászon él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

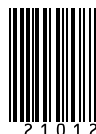
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

Kubikusok

Apám sírköve egy szikla. Természetesen csorba, a víz, a jég, a fagy, a hőség törte le valahonnan, messze attól a falutól, ahol apám az életét élte. A Tisza-parton nem teremnek olyan kőfalak, melyekből ez a tömb leajulhatott volna. Egy tenyérnyi részt megcsiszolt rajta a sírköves, oda írta föl Ignác nevét meg a két morc évszámot.

A tényekben nincs részvét.

Apám sírját befutotta a borostyán, minden hibátlanul tájidegen, külön, ahogy ez hozzá illik. Az, hogy ő egy alföldi falu zsellércsaládjába született parasztnak, kubikusnak, napszámosnak, vagy a létező gonosz játéka volt, vagy Isten számkra így mutatta meg azt, hogy hisz a lélekvándorlásban. A sír az út mellett hallgat, a temető központjában, a kőkereszt lábánál, ahol mindenszentekkor a pap misézik. Jó hely, elegánsnak mondható, dupla méretű, nem kell szégyellni.

Srégen szemben ott díszeleg az a valószínűtlen mauzózeum. Kossuthéhoz abszolút mértékben nem mérhető, de a Fiumei út tágas tekintélyét és a takaros falusi temető arányait figyelembe véve talán összevethető a kettő. Egész alakos, fekete márványszobrok és szarkofágok, hatalmas márványtömb kriptá, emléktáblák, koszorúhelyek, padok és liget.

A Vendriczky család egyik ága régi arisztokrata família felénk, a másik ágában csupa feltörekvő nagygazda cséplőgéppel, mint valami Móricz-regényben. És persze akadtak lézengők, pökhendik, rossz gazdák, italosak.

Sokáig azt hittem, a mi mauzózeumunk is egy bohém úr emlékére épült, aki ugyan nem az ország kárára kártyázott és kockáztatott, elég volt neki a megye, de aztán kiderült, ez tévedés. És még annyi mindent hittem ezekről a kövekről itt. Nagymamám, ükapám és a többiek szomszédjairól, vetélytársairól. Majdnem minden apróságban akadt tévedésem, de ahogy apámnak, nekem is van egy álnok intuícióm: megérezem a dolgok természetét, és olyasmire is rátapintok, amihez nincs elég tudásom.

A Szociális Testvérek Társaságának Kurca-parti menhelye kilencszáznegyvenhat tavaszára csekélyen volt jobb hely, mint a pokol tornáca. A szalmazsákokban, rongyokban marokszám tobzódtak a bolhák, azt beszéltek, meztelenül fekszenek

bent a csontos öregek, száraz kukoricadarát majszolnak, a füst ad télen világot. Ez, mondjuk, nem volt igaz, de a mocskos edényekben valóban délre főtt csak némi tészta vagy krumpli, és még bodag se jutott reggel meg este.

Mihez képest. A faluban se volt sokkal szívderítőbb a helyzet, az évek óta fázó, éhező parasztok, a Kinizsi vagy Réti telepi parasztok maguk se tengtek különkülön, néhány méterről, a szakadt göncökről, a zsíros, füstszagú, bűdös hajról az ördög se mondta volna meg, melyik a menhelyi nyomorult és melyik az úgynevezett becsületes kubikus.

Szánni senkit sem volt erő, irigyelni annál inkább. Szólni sem kellett semmiről, a külső árulkodott, még csak párnás derék, vastag comb sem kellett, elég a tiszta kéz: annál a háznál anyagát is érdemes lesz keresni.

Az évszázad legforróbb, tikkadt nyara jött lassú léptekkel. A repedezett föld meg olyan, mint szemfenéken a vér kietlen erezte.

Gila Rókus ezt nem tudja. Se a nyarat, se hogy a föld valaki szerint úgy hasadna, mint az ér. Tudni nem tud semmit, csak érez, de azt olyan élesen és hosszan, hogyha mesélne róla, nem állna vele szóba ember.

Szenved az álmaitól, mert ott kiszolgáltatót, ott nincs segítségére az a különleges érzék, amit már egészen csöpp gyerek korában, a tanyán, amikor az apja olyan sokat verte, észrevett. Hogy érti az emberek bajait, a vágyait, tudja, mi fáj nekik, és képes olyasmit mondani, ami a felnőttek is rossz érzés. De nem úgy, ahogy a tarlón futás, ha nem csúszik eléggé a talpa, hanem igazán, hetekig vergődnek tőle, erre gondolkodnak, ha behunyják a szemüket, nem lehet szabadulni tőle. Alávaló, nyamvadt mondatok, melyek megrohadnak a szívben. Rókus a négy elemet se járhatja ki, mégis, már kiskamaszként összeveszít gazdákat, dörzsölt kereskedőket, olyan felnőtteket, akikhez szólni is tisztesség.

Ám álmában ez az érzék, élete egyetlen kincse elhagyja. És aki nem tud tromfolni, akinek nincs a kezében az azonnali bosszú, az szenved. És egy-egy ilyen rohadék álom után Gila Rókus még elszántabban ébred, és bár még nincs egészen hús, más se fűti, csak a revans. Mindegy, kin, mindegy, miért.

Míg a szentgyörgyi tanyán éltek, az apja gyakran verte hitelbe, „majd rászolgál”, mondta ilyenkor. És persze ő meg is tette a magáét. Ha azt látta reggel, hogy az apja odakészítette a nyírfavesszőt a kredenc tetejére, hát legyen is oka rá, legalább ne fölöslegesen fáradjon az apuka.

Gila Rókust mára mindenki ismeri. Eredetileg kubikus, most napszámos, ahogy más, kukoricát kapál, kendert áztat, meg kubikol, ha akad munka. Egy a sok közül, mégis mindenki tudja, kicsoda ő. Amikor véget ér a háború, és megérkeznek az első agitátorok, rögtön őt keresik. Maga se tudja, miért, tán még ők se, mégis így van. Az ilyesmi a bőrben van, mint a hidegrázás.

A szentesi Duda Jenőt meg őt a dolgozók pártjának feltörekvő, szegedi agitátora képzi ki személyesen. Az elvtárs akkoriban már a Függetlenségi Népfront jelöltje is, és alig egy év múlva, borgőzősen, fojtott indulattal már meg lehet jegyezni, ha valaki nem elég kezes, hogy Révai József miniszter elvtárs Gila Rókust „mindig szívesen fogadja”.

Bár nem ezek Rókus „nagy fegyverei”. Ő magától is tudja, mi a dolga, mert mások igazsága neki nem dolga, őt nem érdekli a munkások jussa, a parasztok szenvedése, a kubikusok nyomora, a bosszú van az ő vérében, ami meg belülről

jön, és akkor se tudná visszafogni, ha muszáj lenne. Ha így lehet, ha ezért lehet ezt csinálni, hát ezért fogja.

Nem létezik semmiféle igazság. A világot, melyet ennyire gonosznak teremtett meg az Isten, csak a szavakkal nem lehet helyrebillenteni. A tettek teljesen másképp beszélnek, „segíts magadon”, ez volt az Úristen egyetlen őszinte üzenete, amit nem a zsidóknak küldött. A többi mondat az övék.

Rókus nyolcéves, amikor rávesz egy malé fiút – aki már tíz is elmúlt, és akivel együtt segítenek az apjuknak áztatni –, hogy dobja be a kenderláp közé az imádozott macskáját, és nézzék végig együtt, mi lesz. A fiú összevizeli magát, miközben a kedvence fuldoklik, és Rókusnak egy pillanatra merevedése lesz. Nem soha, mert sosincs idő pihenni, minden pillanatból ki lehet hozni többet is.

És ott, a kender mocsara mellett éppen az a szemhunyasnyi idő ment veszendőbe, amíg ő izgalomba jött. Akkor kellett volna még egyet „ráhúzni” arra a fiúra. Csak az a rémületes, villámcsapásnyi pillanat lett volna hasznos, amikor megtalált volna az ő nagy mondata, „ez a te hibád volt!”. Ám az izgalom miatt kicsit megkésve mondta, akkorra a fiú már felocsúdott, rájött, mit tett, és kinek a biztatására, és így kapott tőle egy borzasztó maflást.

De megérte. Nem az izgalomért, a tanulás miatt.

Rókus elhatározta, soha többé nem engedi el magát. Ez máskor nem fordulhat elő.

A fiúval egy szűk évtized múlva barátok lesznek. A munkabeosztás és a másik magányának tisztelete összehozza őket. Szikkadt, repedt barátság ez, két önző figura nyugalma. A falu nem szereti a maguknak való embereket, hát ők is úgy tesznek, mintha lenne komájuk. De csak a csend tartja őket össze, hogy végre akadt alibi cimborá, aki nem kérdez feleslegesen semmit. Együtt mennek haza az áztatásból, ülnek a langyos fröccs fölött, de ritkán szólnak, és sosem kérdeznek semmit. De ez így már nem baj, együtt gubbaszthatnak, azt már szabad.

Vendriczky Lázárnak valódi nagygazda rokona is van. Nagybátyjáé volt a falu első cséplőgépe, de ő maga oldalági leszármazott, szegény és nyomorult, gazdag névvel, ami még rosszabb, mint az lenni, aki. Gila Rókus legalábbis így gondolja, ő egy nyomorult félárva, akit mindig csak vertek, de legalább nem kell folyton magyarázkodnia, hogy neki abból a sok kalácsból, zsírból semmi se jut.

Révai elvtárs akkoriban foglalkozik velük, amikor már Pestre jár, a főtanácsba, vagy mibe. De ott, a szentesi kórház kápolnája mögött az idegosztály egyik üres pincéjében ezt ők még nem sejtik. Csöpögnek a falak, és olyan mély dohszag volt, mint egy elhagyott borospincében.

Rókusért gépkocsi jött, még hetek múlva is erről beszéltek a faluban. Fekete, púpos hátú automobil, öltönyös sofőrrel. Idősebb Gila köpött egyet a boglya tövébe, miközben nézte a hátranyalt hajú fiát, ahogy beül a fémdobozba, és elhajtanak.

Rókus próbálta nem elengedni magát, de még sohasem ült autóban, és lenyűgöző volt a lengedező mező, ahogy szaladt, meg a guggoló akácok, a tanyasi utakról kiszaladtak a kutyák, de reménytelen üldözés volt, olyan sebesen szaladt a gépkocsi. A bicikliről rendesen fejbe kell rúgni őket, amit ugyan Rókus szeret, de most kitör belőle a nevetés, ahogy látta, mennyire lemaradnak a boldond jószágok, és csalódottságukban megtorpannak. Hát micsoda nyomorult, agyonverni való lények ezek! Zsákba kellett volna kötni és vízbe fojtani már

kölyökkorukban. Giláék egyetlen fia hirtelen elhallgat, mint akiben elzárták a nevetést, és csak néz.

Azon gondolkodik, mikor nevetett utoljára. Hogy ez a furcsa ugatás, amit most a saját szájából hallott, mikor szégyenítette meg ezelőtt. De nem talál egyetlen alkalmat sem. Nyilván volt, csak nem emlékszik, biztosan nevetett már valaha, amikor egészen kicsi volt, hiszen a gyerek mamlasz, nevet. Egy ilyen olcsó trükkkel el lehetett kábítani, gondolja, és most legszívesebben megvágna magát, büntetésből, vagy megütné vontatókötéllel a hátát. A suhanó tájon nyáladzik, meg a lemaradó vakarékok látványán nevet?!

Elhatározza, erősebb lesz az erősnél, de a kórház dohos, szarszagú pincéjébe, az elmeosztály üres fémágyai közé betettek egy asztalt, és fokhagymás sült hússzeletek illatoznak rajta. Rókus még soha életében nem fogott ekkora szelet húst a kezébe, de még annál is vonzóbb a fehér kenyér, a frissen sült, ropogós kenyér. Erős akar lenni, az erősebbnél is erősebb, de évek óta éhezik, és ahogy Duda Jenő falni kezd, már nem babra megy a játék, ez már verseny. Ez nem a gyöngeség, itt van cél! Minél többet elhabzsolni a másik elől. Nagy harapásokkal falni kezd, de rossz taktikát választ, a nem elég alaposan megrágott, óriási falatok fájdalmasan vánszorognak le a nyelőcsövén; vizet meg nem hoztak, egy korty sem akad az asztalon.

Duda Jenő vigyorog, és szapora, patkányszerű apró rágásokkal fal tovább, a kurva anyját az ilyenek, gondolja Rókus, és kitartóan őröli a szájában az ételt, olyan sokáig, hogy szinte folyadékká aprítja a kenyeret, azt nyeli, hogy csússzon le végre a hús. Úgy rág ezután, mint egy daráló.

És amikor Révai elvtárs belép az ajtón, szinte megrémül: elfelejtette, miért jöttek. Hogy ezért vannak itt.

Még arra sem maradt ideje, hogy örüljön a sikernek, noha remekül zárkózott, biztosan többet evett meg az ételből, mint a fele, és csak ez számít, ilyen vesztes helyzetből nézve, ráadásul, ez komoly fegyvertény. Duda elvtárs is úgy nézett eddig, az alamuszi rágcsáló képével, mint aki csak enni született, de most megszeppent.

– Egészségükre, elvtársak! – rikkantja Révai József köszönés helyett, és megsimogatja a szája szélét, mintha ő ebédelt volna jó ízűen.

– A sok hús káros. Lerakódik az érfalakban.

Rókus érzi a fogai között a cafatokat. Köpni támad kedve, és otthon köpne is, de itt csak szív egyet rajta

– Na, ugye, a fogakra is veszélyes!

– Azért ilyen csinos, egészséges férfiak maguk, elvtársaim, mert nem esznek sok húst.

Rókus próbál úrrá lenni a dühén, amit önmaga miatt érez, koplalással fogja büntetni magát, ha hazamegy, bedőlt egy nevetséges trükknek. Ám ekkor hirtelen elmosolyodik.

– Örülök, elvtárs, hogy jól érzi magát.

Rókus még egyet szív a fogán, és kiköpi a turhát.

– Miért utazott ilyen sokat, elvtárs? Hogy minket megebédeltessen? – kérdezi.

– Mindent a maga idejében – emeli föl a kezét Révai, és a turhára néz. – Viselkedjen!

– Nem akartam, hogy lerakódjon.

Révai végigméri, és elneveti magát. – Éppen ilyen fickókra vártam. Akik nem akarják.

– Maguk miről beszélnek? – Duda Jenő fulladva beszél, talán a vízhiány, talán a féltékenység miatt fogyott el a levegője, ő a szentesi sejt vezetője, ő várta a szegedi elvtársat, erre ez a falusi bugris úgy beszél vele, mintha együtt nőttek volna fel, és még elé is köp.

– Duda Jenő, ugye? – kérdezi Révai. – Ezer közül is megismertem volna magukat.

– Ezt hogy érti? – néz körbe Rókus.

Révai végigméri Gilát, és cigarettát vesz elő.

– Meséltek magukról nekem.

Duda elmosolyodik, és kihúzza magát.

– Nekem senki nem mondott magáról semmit! – mondja Rókus, és széttárja a karját.

– Mert nem én vagyok a fontos! – kiáltja Révai olyan erővel, hogy bezeng a pince. – És nem is maguk!

Rókus, utólag, amikor ezredszerre is felidézi magában a találkozás mondatait, végül is elégedett. Duda Jenő a pályán sem volt, ő meg akkor adta meg és át magát a lelkesedésnek, amikor arra szükség volt, amikor már baja lehetett volna a kecec paraszt szerepéből.

– Gombolja ki az ingét, elvtárs! – parancsolja Révai. – Látja ezeket az izmokat? Látja ezt a szikár tömböt? A nélkülözést, a fájdalmat, ami mögötte van? Hol lát ilyen testet? Azt mondja, meg, hol lát?

– A gyárban!

– Úgy van, a kendergyárban. Meg a kubikgödör mellett. Lát ilyen testet a szatócsban, az ügyvédi irodában, az iskolában, a csuhásoknál?

– Nem én! – kiáltja Rókus, és most jólesik lelkesedni. – Nem, a kurva anyjukat!

– Hol volt maga eddig?

– A falun belül? – kérdez vissza Rókus, és zavarba jön.

– Ilyen tehetséges munkás-paraszt elvtársakra van szüksége ennek a mozgalomnak! Nem kell a pojácák tánca.

Gila ekkor néz Duda elvtársra, aki láthatóan nem érti azt a szót, hogy pojáca, és zavarban van, Rókus sem érti, nem hallotta még soha, de nem számít, minden sejtje tudja, kik azok a „pojácák”, és hogy mit jelent a táncuk, és közben megint a zabálásra gondol, erre az egészen egyszerű trükkre, amivel megvették itt őket, az életüket, a mindenüket, és nevetni támad kedve, hogy ugasson, mint a kutyák. Minden sokkal egyszerűbb, mint látszik. Csak a vágy, a vágy és az irigység, ezt a kettőt kell használni. Másra nincs is szükség.

Rókus ezután a testvérnénjénél húzza meg magát, az apjának ez volt az utolsó csepp a pohárban. Komenisták küldenek kocsit a fiáért. Nem üzenté meg, és nem is mondta senki, a fiú magától tudta, nem ildomos hazamenni. A nyári konyha hátsó zugában roskatag szalmazsákos ágy, arra most ő szokott leheveredni, az sem az övé, csak használja.

Ezen a párás nyári hajnalon, a nincstelenség meg a magány úgy szakad rá, mintha zuhogna. A kredencen esti maradék szárma, hús nélküli gombócokkal,

csak hagyma meg rizs, de ha éhes az ember, megteszi, a savanyú levében akad kevés dermedt zsír. Befal egy gombócot hidegen, reggeli gyanánt, a kenyér már bő hetes, szikkadt, alig lehet harapni.

Maga se tudja, hová indul ilyen korán, nincs maradása, rója az újfalusi utcákat, aztán átmege a Kórógy-kanálison, ez már az öregfalú, széles utcákkal, és itt vannak a szárazkapus nagy házak, ahonnan kikísérték az embereket, ő nem kísért, ő csak ott volt, ment velük, ahogy más, meglepte, milyen sokan vannak, így, együtt, ötvenhét ember. Puskásné végigüvöltötte a menetet, már a piactérnél káralt, egészen az állomásig szidta őket.

Rókus végig Löbl Aladárt figyelte, a hentest. A dermesztő izmos óriás lehajtott fejjel ment. Hát mikor tűrte volna azelőtt (még akár néhány nappal azelőtt is!), hogy az öreg némbor így kiabáljon vele?! A fiú egy pillanatig szinte megsajnálta, de legalábbis szánta a hentest, ettől viszont úgy megrémült, hogy hazafelé berúgta a Löbl házban a kaput, ami nemhogy bezárva, de még rendesen becsukva se volt, a fakapu visszacsapódott, megütötte a lábát.

Dühében bevágtatott, levert mindent, amit látott, díszeket, menórát, képeket, órát, terítőt, kelengyét, bögrét, tányért. Tört-zúzott, fogalma se volt, meddig, és egy idő után arról sem, miért, már nem volt dühös, a szégyene is csillapodott, hogy megsajnálta Löblt – mégsem bírta abbahagyni. Hideg fejjel, alaposan csinálta tovább.

Néhány hétre rá, amikor a tűzoltószertárba hurcolt értékeket – melyeket azért vittek oda, hogy ne érje őket baj – elkezdték igazságosan szétosztani, Forrai Lajos képviselő úr mindenki füle hallatára megvádolja Gila Rókust. Hogy ő vandálkodott, törte össze a Löbl porcelánokat, meg a csiszolt üveg poharakat. Rókussal – ekkora igazságtalanság hallatán – fordul egyet a világ, összepréseli az ajkait, és elképzeli, hogy a dühét is összenyomja, mint valami dugattyú, és erő lesz a haragból. Ez működik, segít rajta, kihúzza a csávából, mert már nem sok ideje maradt.

A szertár előtti osztozkodásban hatalmas a tömeg, mindenki akar valamit magának, Rókus az utolsó pillanatban szólal meg.

– Puskásné tajtékozott a menetnél, nem én! Hát ki volt ottan magán kívül? Ő üvöltött, végig az állomásig!

Gomolyog a zavart csönd, majd néhol tétova, egyetértő morgás hallik.

– Befogod a pofád, pokolfajzat! – üvölt magán kívül Puskásné, és csak ömlik belőle a káromkodás.

– Éppen így! – szúrja be egy levegővételnyi szünetbe Rókus. Próbál nem mosolyogni. – Emlékeznek már? – És jelentőségteljesen körbenéz, bólogat, mintha az asszony káromkodása bármit is bizonyítana.

Most már jóval többen helyeselnék, néhol egy-egy igenlés is jön, a dolog logikusnak tűnik, nem zörög a haraszt.

– Hát most is, nyilván ő vádolt meg a tanácsnál!

Forrai Lajos elfordul, kerüli a tekintetüket.

– Nyilván ő állította ennek a minden lében kanálnak – és Rókus Forrai Lajosra mutat –, hogy éppen a legértékesebb része hiányzik a Löbl hagyatéknak.

Röhögés hullámozik végig a tömegen, Forrai sértetten kihúzza magát, és előre dől, hogy ezt kikérje magának, de Rókus megelőzi.

– Ami még nem is hagyaték! Már engedtessek meg! – kiabálja Rókus. – Elvégre, talán még élnek! Hát akkor meg honnan tudnám én, hogy volt ott porcelán. Puskásné járt oda cselédnek, ő tud a Löbl ház minden értékéről! Énnekem fogalmam sincsen, mik voltak ott. És nem is érdekel.

Az utóbbit már nem fennhangon, inkább szomorúan, meghatottan mondja, hogy neki mennyire fáj a háta, és hogy ő másoknak cipeli itt a bútort, mert ebből ugyan semmi az övé nem lesz, például Puskásné zsírosodik majd az ő vérén. Hiszen neki soha életében nem volt semmije, még az ágya sem az övé, és akkor most előjön ez a gonosz vénasszony, hogy hol vannak a porcelánok.

– Mit akar abból enni? Húst? Honnan vesz Puskásné olyan húst, amit csak porcelánból lehet enni?!

Puskásné is egyvégtében rikoltozik, de csak a hétköznapi átkait szórja, azokat meg már unásig ismeri mindenki. A monológ végén kezd csak el védekezni, hogy nincs őneki semmilyen zsíros húsa, de Rókus kigombolja az ingét, aztán az asszony mellé oldalazva megáll, a csontsovány fiatalemberhez képest Puskásné valóban olyan, mint egy hordó.

Egy pillanat alatt fordult meg a közhangulat, és ahogy Puskásné kifelé menekülőre fogja, Rókus fenékbe rúgja. Ropog a röhögés, mint a géppuska. Puskásné eliszkol, de a sarokról is hangosan átkozta őt, és Rókus érzi, ez már túl sok volt, nem kellett volna, fölöslegesen szerzett magának egy életre szóló, fáradhatatlan és felülmúlhatatlan ellenséget. Elég lett volna, hogy az emberek az ő pártját fogják, hiba volt az elvetemült asszonyt meg is szégyeníteni...

Ezeket gondolja végig, ahogy sétál, kóborol az éledező faluban, ballag a már is tikkasztó nyári hajnalban, hát miféle idő ez, hogy lehet ennyire párás meleg fél hatkor, és egyszerre már a kis Vendriczky háznál áll. Itt él – lám, milyen egyforma a „barátok” sorsa – a nagynénje kegyelméből az ő szükségcímborája, Lázár.

Rókus megáll, és hallgatózik. Beles a rozoga deszkakerítés résén, és azt látja, egy láb lóg ki a kasból. A fonott vesszőkosárból. Ettől izgalomba jön, öldöklést képzel el! Mi történhetett itt? Belöki a gyöngye kaput, és besurran, hallja a saját ütőerét, a fülében pattog, alig kap levegőt, úgy izgul, de bent nagy csalódás éri.

Semmilyen gyilok nyoma nem látszik, pedig elkezdte a képzelgést, már el is játszottta magában, hogyan adja elő, mit talált, és hogyan lesz ő, Gila Rókus megint az igazság bajnoka. De a szűkös kasban Lázár csak alszik, nem összedarabolva, csak beleszorulva, belehajtogatva, mint egy bábu. Rókus undorodva nézi a komáját, hirtelen a mosdatlanságának bűze is megcsapja.

Délután kérdőre vonja, és Lázár még csak nem is tagad, büszke rá, hogy egy kasban alszik, mert ő a gyári robot után otthon is csak kulizik, és ha fárad, a kasban szendereg kicsikét, de ha ágyba feküdne, elaludna egészen, így viszont olyan kényelmetlen, hogy megébred, és éjjel meg hajnalban tud még hasznót hajtani, morzsol vagy pakol, fát hasogat vagy rakodik, mindig akad a portán tennivaló.

Rókus meglepetten és fitymálva nézi a komáját. Már folyamatosan érzi a szúrós szagát, de hogy Lázárnak mániái lennének, megszállott, azt nem nézte ki belőle. Azt hitte, egyszerűen semmilyen, „nem létezik”, ahogy a többiek. Próbálja azzal vigasztalni magát, hogy ez a megszállottságnak a legelemibb, parasztos formája, de akkor is *valami*, és Rókusnak már ez se tetszik. A semminél – rajta kívül – senkinek ne legyen több.

Vasárnap van, korzózni indul a Kurca-partra.

Ott csapják meg a finom illatok, csontleves főhet a kastély mögötti szegényházban, a Szociális Testvérek Társaságának otthonáról irgalmatlan dolgokat pletykálnak, de ezek az illatok most tolakodnak, sűrögnek, ez a levesillat vágyakat kelt, buja, sárga buborékokat lát tőle az ember. A fiú gyomra megkordul, hol van már az az egyszeri jóllakás a szentesi pincében, ami után aludni se bírt, és majd kihányta, úgy kellett sétálnia az udvaron, hogy inkább a gyomra fájjon, de az állatok módjára befalt étel ne menjen kárba.

Ebből a levesből is betegre tudná enni magát. Közelebb óvakodik a kerítéshez, beles, malacok rőfögnek az ólban, tyúkok kárálnak, olyan békebeli udvar ez, négy-ötfféle baromfi, mindenféle lábasjóság, micsoda gazdagság van itt, csodálkozik el.

Viktória néni jön hátra, „Wagner vagon”, ahogy a faluban csúfolják. A büntetésből idehelyezett, pökhendi váci főesperes, Verdon Lajos jobbkeze és mindenféle behajtója. Még a nevük se rendes, gondolja most Rókus, és összegegyűlik a szájában a nyál. Éppen akkor köp be az udvarba, amikor Wagner Viktória főnővér odaér.

– Nincs neked jobb dolog, mint ide köpködni? – szúrja le.

– Oda köpök, ahová kedvem tartja! – replikázik Rókus. – Ha a szegények zsírján gazdagodók udvarára, akkor meg bizony a legjobb helyre csulázok. Hátha kimarja a földet!

– Leld meg a békességedet, fiam! Lelki béke nélkül nem lehet élni.

– Maga csak tudja! – kiáltja Rókus, és jókedvűen, szinte szökdelve indul el.

Ez a kedve másnap is kitart, amikor az áztató tó mellett mesélni kezd a húslevesről, melynek olyan illata volt, hogy sárga buborékok fénylettek a levegőben, és amelyet persze a nővérek maguknak főztek, abból a szegények nem láttak semmit, csak szenvedtek ők is a csiklandó aromától.

Kosztolányi Feri, a harangozó fia megkérdezte, honnan veszi ő azt, hogy a szegények nem ehettek a levesből, hiszen bizonyára nekik főzték, nincsenek a szociális nővérek külön koszton, de Rókus kivágta magát, maga a nővér mondta, amikor ő beolvasott neki, amikor odavágta az igazságot, hogy a szegények zsírján gazdagodnak, „lelje meg a lelki békéjét”, ami mi mást jelenthetne, mint hogy nyugodjon bele. Erre Ferike tromfolni akar, hogy nem, ez még csak véletlenül sem ezt jelenti, de ekkorra már a teljes kenderáztatós műszak dühöng.

– Meg kell menteni a szegényeket! – kiáltotta Rókus. – Csak a szegény érti a szegényt! Éhező az éhezőt!

Rókus összetörve, a csalódottságtól remegve indul haza. Vajon miért nem sikerült? Mi volt a baj? Hiszen a műszak java része mellé állt, forrongtak, dühöngtek az emberek, bejöttek még az utcáról is, lézengő kubikusok, napszámot nem kapó zsellérek, szidták a maguk levesét főzőgető nővéreket. Már csak el kellett volna indulni! Hiába próbál visszaemlékezni, nem tudja felidézni, vajon kijátsozta-e az ukázt. Ő, a fő agitátor, a szónok, a lázító, végül kiadta a parancsot? Mondta, hogy indulás, menjenek oda és tegyenek igazságot?! Vagy nem? És akkor azért lankadt le idővel a haragvás, és oldalgott el mindenki a dolgára, ahogy máskor? Ez még mindig jobb lenne. Mert ha mondta, és nem hallgattak rá, azt nem élné túl. Muszáj, hogy úgy legyen, hogy nem mondta.

Balázs kezdte, vagy én kezdtem. Az ő vétke, vagy az én vétkem. Nem emlékszem, és nem is fontos. Mi voltunk a hangadók, ahogy máskor is, én, az örök második, és ő, az örök első, szóval ha én találtam volna ki, akkor is ő találta volna ki, ha én dolgoztam volna ki a nagy mennyiségű sportszelet és tejpor folyamatos bolti lopásának módszerét, akkor is hozzá kötötte volna mindenki, én magam is. Mert Balázs karizmája – már ha van ilyenje egy tizennégy éves suhancnak – mindenkit lenyűgözött, őt magát is. Ettől nem volt tökéletes a dolog, vezéralkat volt, és a lányok kedvence, de volt benne némi pomádészagú csináltság, amit a hozám hasonló, sodródó alakok örömmel megmosolyogtak. Már csak azért is, mert másuk nem maradt, ez volt az egyetlen terep, ez a homályos, keresetlennek gondolt szabadságészlelés, vagy némi túlzással mondva, életérzés, amivel kompenzálni tudták Balázssal szemben érzett kisebbségi komplexusukat.

Lassan erőre kapott a nyár, a férfiakat lekötötte a rendszerváltás, de a nőket az általános iskolai ballagás tartotta lázban. Három harmincfős osztály ballagott, majd' százan voltunk, a falu szinte minden családja érintett volt valahogyan. Csak minket nem érdekelt egyik dolog sem.

Mi Balázssal hetek óta marokszám loptuk a csokit a boltból. Már többször bementünk az órák közötti szünetben, recsegett a hangosbemondó, hogy az ábécé dolgozói tudják, kik a tolvajok, és ha az „illetők” nem hagyják abba, a dolognak súlyos, rendőrségi következményei lesznek. De ebben a „közhírré tétel” módszerben még maguk a tanárok sem hittek, hallatszott Vighné fád hangján, hogy ő is érzi, átlátszó, amit mond..

Idővel még rajgyűlést is összehívtak, Vighné toporgott az egykori igazgató, Werninger Lajos emléktáblája előtt, mintha a régi diri tekintélye rá is átsugárolna, rikoltzott a mikrofonba, minél hangosabban, a hangszórók annál jobban berjedtek, végül a sípolástól alig lehetett hallani valamit. Mi meg csak röhögünk, mert gonoszak voltunk és okosak, és tisztában voltunk vele, ha tudnák, hogy mi vagyunk a tolvajok, egyszerűen elkaptak volna bennünket. És ez az önleplező fenyegetőzés valójában tehetetlenség, mert még a boltosok is elképedtek, mekkora a hiány.

Valóban tetemes lehetett. Ketten együtt heti húsz-harminc drága rumos szelet emeltünk el, a zacskós tejporthoz már nem is számoltuk, abból még sokkal többet. Betettünk mindent becsülettel a kosárba, mintha vásárolnánk, aztán bementünk a sörösrekeszek közé, ahol eltettük a sajrét, és még néhány plusz körben visszatettük takarásnak a kosárba tett áru nagy részét a polcra...

Úgy élünk, mint a királyok. Majdnem bárki majdnem bármire kapható volt egy ingyen sportszeletért, lévén, hogy két csokoládé még a tehetősebbek heti zsebpénzét is megemésztette.

A liget volt a terephelyünk. Oda csak mi jártunk, meg az öregek, különösen egy mindig elegáns vénember, aki folyton fehér ingben és zakóban, mellényben parádézott, de olcsó Csongort szívott, amiről még mi is tudtuk, hogy kínos és bűdös. Eregette az erjedő szagú füstöt. Maga a felhő nem volt olyan penetráns, mégis meglepően bűdös lett tőle mindene, a haja, a ruhája, a keze. Menekültünk előle, ami elvileg könnyen mehetett volna, mert nehezen járt, szinte csoszogott, de az öreg szemfüles volt és taktikás, valahogy mindig ott volt, ahol mi, zörgött a lába alatt a kavics, mégis hangtalanul járt, odaosont, és

prédikálni kezdett, fújta ránk a füstöt, röhögött rajtunk, mi meg rendre leléceltünk, menekültünk előle.

Balázst nem érdekelte, de engem zavart, hogy látja, micsoda urak vagyunk. Láttam, mosolyog rajtunk, bólogat, ráncolja a homlokát, mint aki fejben jegyzetel, és örökké a nyomunkban van. Ha más nem sikerült, hallótávolságon belül, és engem ez is zavart. Balázs viszont igényelte a közönséget, és ha más nem volt ott, hogy csodálja, miként utasítja híveit, az öreg is megtette.

Én mindig mindentől szorongtam, nem csodáló közönséget láttam a vénemberben, hanem a lebukás konkrét rémét, úgy véltem, annyi mindent végigkukkolt, hogy bármikor bemárthatna minket. És mi, legalábbis én, nem értettem a felnőttek világát, ki mikor miért véd meg minket, és miért tart be nekünk, a legtöbb atyai támogatásra és kekeckedésre nem akadt magyarázat. Hát „Csongor”, mert így csúfoltuk a trottyost, nem volt számomra „megbízható elem”. Bármikor kiderülhet róla, hogy spicli, Vighné beépített embere, vagy egyenesen az igazgatónak jelent, végre kiderüljön, kik dézsmálják a bolti készletet.

De azt el kellett ismernem, hogy a vén Csongor kujtorgásában volt némi lelkesedés vagy csodálat is. Tetszett neki, ha Balázs parancsokat osztott, ahogy intézte a néptáncpróbák előtt az új rendet, a mi rendünket, pontosabban az övét. Néha rajtakaptam, hogy vigyorog, motyog magában, jár a szája, mintha azt játszaná, hogy ő Balázs. Olyankor fényes volt a tekintete, és kihúzta magát, próbált szalutálni. Úgy képzeltem, nyilván beleéli magát valamibe, ami félig mi vagyunk, félig meg a bomlott elméjének lehet a romlott tévképzete, a szakadozó múlt foszló anyaga.

De nekem végtében ez sem imponált, ez is inkább megrémisztett, mint örömet okozott volna, nyilván ezért nem én voltam a vezér.

Aztán egyszer megszólított minket, ami azt jelenti, hogy Balázst, én aznap zsákos voltam a fóliatelepen, apám helyett, késve értem oda. Majdnem leszédültem a bicikliről, amikor láttam, hogy egymás mellett ülnek a padon, és Balázs a Csongor füstjében pácolódik. Harsányan nevettek, ami akkor is furcsa lett volna, ha nem egy ilyen kétes alakról van szó. Min röhécsel egy iskolás srác meg egy öreg főszer?! De így, hogy erről a kétes alakról beszélünk, végképp megdöbbenő volt. Pontosabban nagyon is beleillett Balázs rosszfíús imágójába, az önfejűségébe, a kivételezett szerepébe, amit nyilván azzal is erősíteni akart – legalábbis akkor én, megszédülve a féltékenységtől, ezt gondoltam –, hogy éppen akkor állt Csongorral szóba, amikor én nem voltam ott.

Csak annyit hallottam a beszélgetésükről, hogy a gyöngékről meg a birkákról volt szó. De Balázs később sem árulta el soha, miféle gyérekről meg kinek a nyájáról diskuráltak.

Aznap elhagyottan, dühösen, rémülten mentem be a boltba, egy nyájas, anyámra emlékeztető nő megszólított, milyen büszke rám, ilyen sok mindent vásárolok, rendes fiú vagyok, nyilván a nagybevásárlást intézem az anyukám helyett, milyen fiatalon, le a kalappal. Aztán a pénztárnál mögém lépett a sorban, negyed kiló kenyér és egy pakli gyufa volt a kosaramban, a zsebemben hét sportszelet és vagy húsz cukrozott tejpóros zacskó, a kosárból hiányzott a hipó, a lönchúskonzerv, a csalamádé, a tej, az élesztő, nézett rám, aztán megint a kosárba, talán ingatta a fejét, nem tudom, de valahogy láttam a kételyeit, hogy vihar dúl benne.

Nem buktatott le.

Nem tudok vagy nem akarok emlékezni rá, hogy ott a sorban miként adta tudtomra, ez az utolsó kegyelem, de értettem belőle.

Balázs viszont semmit nem értett meg az egészszből. Hiába próbáltam pontosan elmondani, miért vagyok biztos benne, hogy lebuktam, és hogy a nő csak megkegyelmezett, legyintett az egészszre, védettek vagyunk, magyarázta, a profizmusunk a védelmünk, aztán megint odaült kvaterkázni az öreghez.

És én megértettem, mindennek vége, és nemcsak a lopásnak, hanem a gyerekkoromnak is. Ekkor, mintha csak intésre jöttek volna, megérkeztek a napközisek, a fiúk többsége mindjárt a ligetbe indult, hátha van friss csokoládéellátmány, és persze volt is, az én megszágyenyülésem bizonyítékai ott lapultak a zsebemben: hét sportszelet.

A tehetetlenség és a düh úgy gomolygott bennem, mint valami rosszullét, forgott velem a világ, valahogy mégis egyre élesebben láttam mindent, mintha távcsővel figyelném az éhes, folyton lekenyerezett és megalázott slepp közeledtét, a szőke gombafejek imbolygását. Balázs felröhögött.

Bárki, még magam előtt is meg tudnék rá esküdni, nem tudtam, mit csinállok. Semmilyen elhatározás, szándék nem dolgozott bennem, csak a megcsalatottság keserű ízét éreztem a számban, amikor elindultam a nevetgélő páros felé.

Balázs hátradőlve ült, kinyújtott és keresztbe font lábakkal, ezért csak úgy tudtam lerakni a rakományom, hogy egészen a közelükbe mentem, ráadásul közjük kellett lépnem, mintha a vezérek előtt tisztelegnék. Leraktam hat csokit meg egy marék tejporos zacskót a padra. Balázs elégedetten mosolyogott, bólintott. Az öreg röhögve köhécselni kezdett, a köhögését füstgombolyagok kísérték, én szó nélkül elindultam tovább, a többiek felé, akik már a szökőkútnál jártak; de ezt az egészet most túl hosszsan mondom, a tanácstól a kútig tíz másodperc elballagni, és itt minden csak egy felnagyított pillanat része, ahogy ódöngök a többiek felé, megtört, szinte imbolygó léptekkel, pedig ekkor már tudom, mit akarok, mit fogok csinálni, hogy miközben a többiek már olyan közel érnek, láthatják a csokikat a padon, azt sziszegem majd feléjük, félhangosan, hogy később úgy lehessen tenni, mintha nem mondtam volna semmit, ám legalább az elől baktatók biztosan hallják.

– Nahát, odanézzetek, jelent a spicli.

Rókus köp egyet, ahogy kilép az öregfalusi kisboltból. Negyed kiló kenyér jutott. Többre nem is lett volna pénze, de azt nem tudják ezek a zsidóbérenc hájnévesztők. Ezek még rosszabbak, mint a Klein szatócsék, mert ezek velük egy vérből valók, így még jobban lehet gyűlölni őket.

Hetente kap fizetést, de csütörtökre már annak is örül, ha karéj fekete kenyérre telik, és nem a nénye kegyelméből kell egyensúlyoznia az éhenhalás szélén; szóval többre nem is telt volna, de szinte habzott a vére, ahogy kikérhette magának, ilyen kemény fizikai munka mellett hogyan állja majd ő a sarat a gyárban, az áztatóknál, ha egy gyerekadag kenyérral szúrják ki a szemét.

Bacsáné nem jött zavarba, láthatóan nem érdekelte, ki miért és hogyan bírja a munkát, csak foghegyről morgott vissza neki.

– De kinyílt az a kommunista csipád, kis Gila.

– Nehogy baja legyen magának ebből, zsidó zsírosbödön! – sziszegte Rókus.

De a Bárány hentestanonc elvette az egész élet, ahogy belépett, Bacsáné segé-
gére csapott, és azt rikkantotta, ej, de szívesen mártogatná ő a kiflijét ebbe a bö-
dönbe, mire Bacsáné káromva kérte ki magának a szemtelenséget, de a szeme
mosolygott. Rókus Bárány Lacit nézte, hirtelen megjött az önbizalma, most úgy
érezte, erősebb, mint eddig hitte: embert is tudna ölni.

Még bent, a boltban akart köpni egyet, de valahogy úgy jött ki a lépés, ahogy
a rongyokból font légyfüggöny vastag hurkáit elhajtotta maga elől, és vitte a lend-
ület, hogy már csak az utcán csulázott a földre. Legalábbis muszáj volt ezzel
nyugtatni magát, mert ha az előbb úgy érezte, Bárány Lacit *tényleg* meg tudná
ölni, akkor arra nyilvánvalóan lennie kellett volna némi bátorságnak, hogy a bolt
kövére köpjön egyet, ezekre a zsíros kulák vagy zsidóbérenc tetvekre.

Az apja meg állítólag disznót vágott. Ettől a hírtől, az áztatóban hallotta, meg-
dermedt. Ilyen régóta nem lakna otthon? Vajon honnan vett az apja kocát, és min
hizlalta föl ilyen gyorsan?! Istenem, csak egy falat hagymás vért ehetne, megre-
meg a térde, ott rohadjon meg az a rohadék, ahol van, ha hoznak a nénjéhez
kóstolót, ő nem kér majd, muszáj, hogy az apja fülébe visszajusson: neki бүдös
az öreg kosztja.

Könnyű persze arra gondolni, hogy majd nem kér a hurkából, mert az nincs
itt, nem illatozik, mint a kenyér. Ez még fehér és friss sütés, arra gondol, ha nem
tudja türtőztetni magát, és befalja az egészet, akkor valami új kínzást, büntetést
talál ki magának. Ezen meg inkább röhögnie kell, lassan odajut, mint a papok,
folyton sanyargatnia kell magát.

Miért nem lehet ő olyan erős, mint amennyire szeretne? Miért adott neki az ég
több vágyat, mint amennyihez ereje van? Miért kell többet akarnia, mint a többi-
eknek a gyárban, a kubikgödör mellett, mint a sok buta parasztnak, akinek min-
den mindegy? Miért van ez, ha nem elég rafinált hozzá? Nem rossz a teljesítmé-
nye, nem rossz, de lehetne sokkal jobb is!

Jön a váltott műszak a gyárból, neki már ott kéne lennie, pedig innen még bő
tíz perc iparkodás az áztató tó, és Gila Rókus soha nem szokott elkésni, nem
Vendriczky Lázár ő, akitől mindig levonnak valamennyit, mert képtelen pontos-
san érkezni. És a fiú most már olyan orrfacsaróan бүдös, mintha kivert kutya
lenne, vagy vénember, pedig alig múlt hús.

A váltott műszakosok már ott is vannak a boltnál, és rikoltoznak, fáradtak, de
jó kedvük van, vége a tizenkét órás robotnak, többen Rókust csipkedik, kóstol-
gatják, hogy kinéz majd a levonás, ha nem iparkodik. És ő már fordul is, kapkod-
ná a lábait, amikor meglátja Lázárt, aki lohol a Kossuth utca felől, és még látha-
tóan a kisboltba tart, pedig a hentesbolt végéig ér a sor. Az legalább hús perc,
mire kiszolgálják.

Rókusnak vibrál az ideg a térdében, mégsem képes mozdulni, ezt meg kell
néznie, ilyen sokat azért nem szokott késni az ő nagy „cimborája”. Lázár észre
sem veszi, amit Rókus először nem hisz el, majdnem utána rikkant, de olyan
felháborodott kiabálás, röhögés, hóbörgés kezdődik Lázár érkezésének hírére,
hogy nem lenne értelme.

– Hadd menjen előre a бүдös! – kiabálják mindenfelől.

Vendriczky Lázárnak már nem is egyszerűen szarszaga van. Az érett sajt, a
kovász, a romlott hús és a fekália elegye az a penetráns бүз, ami árad belőle, és

ott marad, mint egy parfümcsik a levegőben. Rókus megrázza a fejét, és háborogni akar, de nincs ideje rá, mert Lázár már ki is jött a boltból, és most észreveszi. Nem lepődik meg, semmi érzelem nincs az arcán, nem is köszön, csak mutatja, hogy rohanjanak. Ő vágtat elöl, olyan tempósan, hogy Rókus csak futva tudja megelőzni, de mögötte nem lehet menni, azt nem lehet bírni, és nem csak a szag miatt, a dühe sem engedi.

Mert az ugyan igaz, hogy mindenki kiröhögi ezt a félkegyelmű Vendriczky gyereket, és azt hiszik, elmentek neki otthonról, de ő átlát a szitán! Látja, hogy Lázár törvényenkívülisége micsoda erő: azt csinál, amit akar.

És neki éppen ilyen erőre, segítségre lenne szüksége.

Ahogy a gyár vaskapujához érnek, már majd felrobban a féltékenységtől; még a végén jó lesz vigyázni ezzel a mocskos, agyalágyultnak tartott bohóccal, nehogy a fejére nőjön.

Aztán szűk hét sem telik el, és már mosolyog magán, a szorongásán. Hogy röpké pillanatig is eszébe jutott, rajta kívül bárki is képes ebben a faluban *nagy tettekre*.

Révai ismételte ezt így, hogy „nagy tettek”, már kifelé jöttek a kórházból, elhagyták a kápolnát, Duda mögöttük kullogott, Révai átölelte a vállát, és neki éppen büszkének kellett volna lennie magára, hiszen a híres elvtárs benne látta meg a talentumot, de ő sosem tudott ott lenni, ahol éppen van, ahhoz túl agyas és tépelődő fajta, meg zavarba is jött a kápolnától, hogy erre mit kellene a Révai előtt reagálni, ezért nem is volt elég hálás a bizalomért, meg hogy ilyen kedves dicséretet kapott, másfelől meg legalább nem majomkodott, gondolja utólag, legalább nem úgy viselkedett, ahogy magától tette volna, ahogy az alázatos parasztnak illik.

A Révai alig észrevehetően össze is húzta a szemöldökét, de aztán elnevette magát.

– Minden bizodalمام magában van, elvtárs! – súgta oda.

Ez már megmelengette Rókus szívét, és ez a mondat akkor is felöltik benne, amikor a tömeg elején megy, vonul mögötte a teljes áztató brigád, a kötélfonók, nézik őket az apró ablakok mögül, nyílnak, nyikorognak az öreg fakapuk, és a munka nélkül, otthon sýnlődő kubikusok is csatlakoznak, olyan, mint a varázslat, mint valami élő csoda, ennél a vízen járni se lehetett jobb, trappolnak némán az emberek, mégis mintha indulók harsognának, a harag, a gyűlölet, az erő re-csegtetni a csontokat, és mire Rókus és csapata a Petőfi kör elé érnek, Forrai Lajos képviselő úr már az utcán várja őket, és szinte anélkül csatlakozik, hogy Rókus elmondhatná, miért jöttek.

Egyszerűen mindenki tudja.

Érzik, hová kell menni, és miért. Mert mindenki túri vasárnap a zsíros húsleves illatát, és mindenki sejti, hogy nem a szegényeknek fő. Hallani este, ahogy visítanak a malacok, tucatszám, és persze látják, nap mint nap, a saját szemükkel Wagner Viktóra nővért, ahogy dökög a zsíros falatokkal a Verdon-féle parókia felé. Olyan kövér, hogy nehezére esik a járás, hát ezek után kinek és mit kellene elmagyarázni.

Rókus egész héten lebeg a boldogságtól, kétszer is elélvez álmában. Mind a kétszer Viktória nővért látja újra, fröccsen az orrából a vér. Neki sajognak az ujjai, soha ilyen izgató, boldog fájdalmat életében még nem érzett. Wagner asszonyság kiterül a földön, mint valami pacni, szemüvege még csak a földre esett, nem tört

el, Rókus most lép rá, olyan vékony a cipője talpa, hogy fél, megvágja az üveg, de a Jóisten megsegíti, sikerül úgy megtaposni a nővér szemüvegét, hogy a szilánkok föl sem sértik a cipő talpát.

A nővér eleinte csak zokog, aztán, amikor Rókus ráolvassa a vádakat, jajveszékel, hazudik, mintha a Bibliát olvasná, van képe azt mondani, hogy egyedül a nővérek segítenek a falu öregjein.

– Ez hazugság! – üvölti Rókus. Réműlt csönd lesz, még Wagner nővér sem mer levegőt venni. – Csak mi figyelünk a szegényekre – folytatja. – Mi magunk, a szegények. Mi, kubikusok, áztatók, munkások. Már csak mi vagyunk itt emberek!

Az utolsó mondatnál jelentőségteljesen körbehordozza a tekintetét, megüti a saját mellét, nem döng, ahogy azt elképzelte, de az emberek szemében így is tűz villan, egyszerre harsan fel a vivát, hát ilyen lehetett negyvennyolc, ez színtiszta forradalom, ez a csoda, amit ő egyedül, Gila Rókus csinált.

A falu nevében lefoglalja a szegényház értékeit, mindenekelőtt a zsírt, a húst, a lisztet, a tejet, a kenyeret meg a pénzt. Az egészséget letétbe helyezteti a tűzoltó-raktárban, a teljes pakk ezentúl a nép tulajdona.

– Ezt hogy képzeled? – rikoltozza Wagner nővér. – Maga csak egy mocs... – de ezt a nővér inkább elharapja. – Maga még csak nem is rendőr. Kubikus! Miféle joggal veszi el az ételt a szegényektől?

– A kubikusok igazsága jogán! – rikoltja Rókus.

Két kubikus viszi a vállán, morajlik, zeng a tömeg, és olyan boldogok, mintha már ehetnének is a sok finomságból. Pedig abból egy falat sem jut, még Rókusnak sem, mert az egészséget visszaviteti a szentesi rendőrség, de ezzel már nem kell törődni, ez már nem fontos, mert mindenki hallja, amikor a sebhelyes arcú, puffadtra vert Wagner nővér akadékoskodik a Károlyi-kastély előtt, számonkéri a rendőrt, hogy a tetteseket nem vonja-e felelősségre. A rendőr Rókusra néz, aztán megint a nővérré, és megrázza a fejét.

– Magán kívül senki sem látott semmit.

Elindulok Teréz dédi sírja felé, teátrálisan visszapillantok apám sziklájára. Minden hamis bennem, csak a fájdalom meg a harag igazi. Azért, mert tizenhét év alatt nem sikerült se apámnak, se magamnak megbocsátanom, még nem jeltenti azt, hogy soha nem is fog sikerülni. Dolgozni kellene rajta.

Az érzésekben nincs kegyelem.

Lassítok Vendriczky Lázár mauzóleuma mellett. Az öreg egész életében arra gyűjtött, hogy nagyobb síremléke legyen, mint bárki másnak.

Május van, nemrégén múlt apám születésnapja, alig mozdul a tavaszi temető, a legtöbb síron még ott rohad a halottak napi kosár, örökzöldek és nárciszok szivacsoázisa tetvesedik.

Szinte belém szorul a levegő, ahogy meglátom az üres sírkertben Balázst meg a feleségét.

A véletlenekben nincs könnyörület.

Hol van már az egykori sárm? Vékony arcából kitüremkedik a fogsora, pedig a sajátja, már néhány lépésnyire vannak tőlünk, de látom rajta, még mindig vacillál rajta, észrevegyen-e, és bennem is felszabadul, mintha csak levegőt kapott volna a parázs, némi sértettség, de én nem tudom nem figyelni, a billegős járását,

ahogy szinte minden lépésnél meghajol. Szétestek a mozdulatai. Mindene lusta és parasztos, mégsem hízott el. A vonásai tompák és buták, de még mindig íves kontúrokkal rajzolt az arca, és nincsenek vizenyős táskái a szeme alatt – bárki fiatalabbnak nézné nálam.

Mégis köszönnek, lassítanak. Úgy jön ki, mintha mi Vendriczky Lázár sírjához jöttünk volna, de szerencsére nem kezdek el magyarázkodni, szinte makogva köszönök, és bár tétovázik, mégsem állnak meg, kezet sem nyújt, ami falu helyen rideg távolságtartásnak minősül. Úgy teszek, mint aki ezt nem érti, csak állok az idegen férfi sírjánál, akiről ebben a pillanatban még csak annyit tudok, hogy szeretett volna valamit jelezni az utókornak. De talán akkor sem érteném az üzenet mélységét, ha már tudnám, hogy egész életében vesszőkosárban aludt, akkor sem látnám magam semmilyen torz tükörben.

Balázs után nézek, talán már senki sem emlékszik rá, hogy fegyverhordozója voltam egykor. És azok után, hogy valamiért még elsős gimnazista korában talajt vesztett, kirúgatta magát, lehet, már kevesen hinnék el. De nekem, aki a szívemben örök második maradtam, nem számít, emlékszik-e rá valaki.

A lezárt temetőrészben, nem messze Teréz dédi sírjától egy korhadt, kókadozó keresztet látok, a sír helyét már régen benőtte a fű. Harsogó szép gaz, a műanyag kígyókról éppen el tudom olvasni az ismerős nevet.

Werninger Lajos igazgató úr Verdon Lajos főesperesnél ebédel. Werningerné, majdhogynem szokásosan, gyöngeségre, fejfájásra panaszkodva lemondja az ebédet, az iskola vezetője egyedül érkezik. A főesperes úr házvezetőnője a konyhában fogyasztja el ebédjét a cseléddel, Wagner kisasszonyt pedig még ápolják, a lelkére nem akadt gyógyír, még ha az arca már nem is olyan puffadt.

A férfiak maguk ülnek az üvegezett verandán, a terebélyes tölgyasztalon dumaszt. Az ebéd az esperes úrnál is szerényebb a békeidőkben megszokottnál, de a csongrádi vörösbor pinchideg, és nem zavaróan hordószagú. Werninger igazgató úr különben is gyomorhajós, egyébként sincs oda a húsert, neki nem lemondás vasárnapi ebédre a tócsni, különösen akkor nem, ha ilyen ropogós, és platnin sütik, nem tocsog a zsírban.

Verdon Lajos sokadszorra meséli el, milyen dörgedelmes leveleket ír az egyházmegyének. Hogy a konkrét erőszak előtt sem győzte hangsúlyozni, ezeket a vályogagyú parasztokat nem lehet tanítani, nincs rájuk befolyás, és ők veszélyben vannak itt. Minden alkalommal elutasító választ kapott, kioktatást, krisztusi alázatról, türelemről. No, tessék.

Gila Rókus „igazságosztó” hordája most kirabolta a szociális nővérek szegényházát, és Wagner főnővér kisasszonyt otrombán megverték. Példátlan skandalum, az meg még nagyobb, hogy a számonkérés elmaradt, minden következmény nélkül maradt a lincselés, ami ugye azt üzeni a felpaprikázott kubikusoknak, mindent szabad.

A verandát gyönyörűen benőtte a vadszőlő, árnyékos és huzatos, de olyan kegyetlen a nyár vége is, hogy a klíma kezd üvegházi lenni. A főesperes úr azt javasolja, üljenek ki a diófa alá, szívják el ott a szivart.

Verdon atya mentegetőzik, csak ezzel a hazai vacakkal tud szolgálni, mit sem ér a pénz, és hiába ért véget a háború, nem lehet beszerezni semmit. Még jó, hogy

az maradt. Werninger igazgató úr nemet int a kezével, aztán előveszi a szivar tárcáját, és abból a saját Csongorát. Verdon atya elmosolyodik.

– Maga tanította ezt a förtelmes alakot valamire?

– Gilát? Nem emlékszem – feleli Werninger. – Még az is lehet. Sajnos egyformák, együgyűek és sértettek. Úgy kerülnek iskolába, hogy alig tudnak beszélni. Nem ismerik fel az arcon az érzéseket. Jó, ha nem tömték őket pálinkás kenyérrrel.

– Nekem mondja? – háborog a főesperes úr, és közben igyekszik észrevétlenül kiköpni a dohányt a szájából.

Mindketten a főesperes úr szivarvágójára néznek. Régi vita ez közöttük, hogy harapni kell vagy vágni, a főesperes úr harapáspárti, mert akkor lezárul a szivar vége, az igazgató úr azzal védekezik, hogy ha már ilyen konok idöket élnek, legalább egészen kicsi gesztusokkal igyekezessen megörizni polgári méltóságát.

Az igazgató úr ezután Márai frissen megjelent, háborús naplóit dicséri. A főesperes úr kiválóan beszél szerbül, ő egy friss szerb regényt magasztal, valami hídról szól. Kicsit szunyókálnak a vesszőfotelekben, aztán, úgy négy óra tájban, Werninger úr engedelmet kér druszájától.

Kerülővel, a Károlyi-kastély felé szokott menni, aztán a főúton hazasétálni, de most inkább a csöndes mellékutcákat választja. Rövidebb és diszkrétebb is. Ritkán jár erre, pedig itt csinos az öregfalu, rogyadoznak a szilvafák, kövér a lucerna, a tavasszal meszelt vályogházakon barnállik a napsugaras tető, csinos a zsindey. Itt jórészt parasztok laknak, és ide épültek a zsidó polgárházak is, itt talán baj nélkül hazasétálhat. Igyekszik maga előtt is tagadni, hogy szorong, sőt, szinte fél, de ha megrezzen egy firhang, vagy kitérül egy kapu, megtorpan. Meghajolva, illedelmesen köszöntik, ahogy egy parasztnak az iskolaigazgatót illik, és ő igyekszik úgy mozdulni, hogy leplezze a megtorpanásait, de méltatlan, kellemetlen az egész.

Lehet, hogy a jövő héten inkább ő is otthon marad. A felesége erdélyi lány, a gyomorkímélő zöldségcsorbáinál nincs jobb, és ugyan hiányzik a vita, a szellemi pezsgés, de Verdon sznobizmusa gyakran fásasztó. Még hogy új szerb próza? Ugyan már!

Már a kaput nyitja, csöndes az öregfalu, a főutcán susognak a nyárfák, amikor meghallja maga mögött a motozást. Megfordul, és kis híján bevizel a rémülettől. Hogy termett ott a semmiből az a sok ember, hogyan állhatnak ott ilyen némán, ág sem zörren, köhögés se hallik.

Faragott, dermedt tömeg, mintha megfagytak volna, pedig fullasztó a forróság, és a rakás, félmeztelen, rongyos pálcikaember izzad, csupa szálkás izom, csont mindegyik, cserzett bőr és verejtékszag.

– Mit akarnak? – kérdezi fegyelmezett, enyhén remegő hangon Werninger igazgató úr, és közben összerándul a gyomra. Évek óta nem hibázott ekkorát. Nem lett volna szabad megszólalnia, csak állnia, metsző pillantással megpróbálni legyőzhetetlennek látszani, mint a gonosz gyerekek előtt. Nem adhat fel így labdákat.

– Maga szerint? – kérdezi Gila Rókus, és fához támasztja a különben töltetlen puskáját. Előrelép. Az inge nincs teljesen begombolva, de nem mocskos.

Werninger nem felel, ő is előrelép, határozottan akar, de szinte dobbant egyet, ami inkább komikus, mint erőt sugárzó. Igyekszik olyan gyilkosan nézni, ahogy büntetések előtt az irodájában szokott.

– Nem fogjuk magunkat összetojni! – mondja Rókus, és ugatva röhint egyet. Ő szinte azonnal abba hagyja, de a nép mögötte üvöltve hahotázik.

– Kokit akar adni, tanárkám? – kérdezi Rókus, és megvárja, míg elül a tetszés újabb hulláma. – Vagy minek trappol itt? A finom ebéd után tornaóra jön?

A hangulatot nehéz lenne fokozni. Rókus éppen úgy pofátlan és merész, ami passzol az igazgató úrhoz. És bár tudja, hogy mögötte ezek a bugrisok ezt nem értik, de érdekes módon érzik. És ha ő jó formában van, máshogyan reagálnak. Szinte lebeg a boldogságtól, ahogy egyre alprábban szégyeníti meg ezt a poját. Már következhetne a verés, már repülnie kellene az első pofonnak, amit ugye, csak ő keverhet le, már nincs mit feszíteni a húrokon, Rókus mégis tétovázik.

Ez így túl egyszerű, olyan snassz. Szinte gépies. Legendás bosszú kell, olyan, aminek híre kel. Nincs még egy ilyen alkalmas karakter, mint Werninger. Annyira nem gonosz és öntelt, mint Verdon cimborája, itt lehetne valami cifra megalázást eszközölni. A főesperes urat annyira gyűlölik, hogy ott jó, ha egy szót szólhat majd, el fog szabadulni a pokol. Itt kellene valami emlékeztetést alakítani! Olyat, ami Szegedig is elhallatszik, amitől talán még Révai is belátja, neki, Gila Rókusnak országos karrier dukál.

Egyre rosszabb a hangulat, Rókus körbenéz, de egyszerűen nem jut eszébe semmi, ráadásul a szeme sarkából látja, hogy ott billeg, jön az ostoba harangozós járásával, a tekintete peremén már látszik, érkezik Vendriczky Lázár.

A „cimborája” nincs rá jó hatással, valahogy mindig blokkolja őt. Addig kellene okosat mondani, valami veretes bosszút elindítani, míg Lázár ide nem ér.

– Kinek van baja az igazgatóval? – kiáltja Rókus mérgében. Magára haragszik, hogy mit ügyetlenkedik itt, de valahogy rosszul sül el az ingerült kérdés, inkább számonkérés, mint buzdítás. A csorda hörgése elül, csönd lesz, személy szerint senki sem akar odaállni a köztiszteletnek örvendő Werninger elé. Megrebben a pillanat.

– Nekem van! – kiáltja valaki.

Vendriczky Lázár az. Most mindenki őt nézi, Rókus émelyeg a haragtól meg a szagtól.

– Szerintem feleltessük! – kiált fel Lázár, és már indul is az igazgató felé.

Rókus alig bírja tartani magát, annyira húzza, rángatja az izmait a féltékenység, és marja belül a harag. Hát persze!, ezt az ötletet kereste, milyen elemi, mégis kegyetlen idea. Még fel sem ocsúdik, a barátja tudja fokozni.

– Ha nem tudja a választ, kapjon kokit!

Harcos, dühös jókedvvel tombol a tömeg, feleljen a direktor úr, na tessék, feleljen, ha tud.

– Mi legyen az első kérdés? – veszi át az irányítást Lázár. Olyan bűdös, mintha rohadna, de ez most senkit sem érdekel. Ráadásul Lázár oda is lép, beáll az igazgató mögé, és várja a kérdést. Közben, mintha pantomimes lenne, gyakorol: próbálgatja a fejre mért koki ívét.

Rókusban erre végre kienged a dermedtség, Lázárt élteti a tömeg, ez már olyan éles versenyhelyzet, hogy kiélesednek a reflexei, megfeszülnek az idegei, elveszi a fa mellől a puskát, az igazgató elé lép. Mintha minden zajt, rivalgást elváltak volna, süket lesz a világ. Rókusban habzik a gyűlölet.

– Ne feleljen, ha jót akar! – súgja az igazgatónak.

Látja, hogy Werningerben dúl a vihar, cikáznak a gondolatai, hatással van rá, amit az egykori tanítványa mond neki.

Egészen úgy tűnik, mintha Rókus segíteni akarna. Akárha az agitátor titokban elnézést kérne azért, ami ezután következik. Ami akkor történik majd, ha az igazgató helyesen felel a kérdésre. És ezt a jó szándékot egy villanásnyira még maga Rókus is elhiszi. Pedig valójában azért mondja ezt, mert fél. Aggódik, hogy az igazgató gyáva, nem lesz elég ereje beleállni a bátorságpróbába, ebbe a kíméletlen helyzetbe, és inkább hallgat, a kokit választja majd.

– Ki írta Az *arany embert*? – rikoltja Rókus.

Az igazgató mögött Lázár továbbra is majomkodik, de most senki sem nevet rajta, csönd van, várják a választ. Az igazgató körbenéz, lenézően mosolyog, és legyint.

– Maguk nevetséges bugrisok! – sziszegi.

– Nem tudja! – rikolt fel szerencsére Lázár, és már adná az első kokit, amivel az övé lenne a bosszú és a győzelem.

– Jó kay Móric! – vágja oda megvetően Werninger, mintha köpne egyet, aztán oldalra lép a tömeg felé, és széttárja a kezét.

Vendriczky Lázár abban a pillanatban engedi le csalódottan a kokira emelt kezét, amikor Gila Rókus hasba veri a puskatussal az iskolaigazgatót. Addig rugdossa, amíg az öreg már nem nyögdécsel. A végén felnéz, lángol az emberek szeme, ökölbe szorított kézzel nézik, érzi, hogy valami, valami még kellene, ez így nem teljes.

Maga se tudja, honnan jut az eszébe, csak ösztönösen cselekszik, lehajol, kiveszi a zakózsebből az igazgató szivartárcáját, gyújtóját, leharapja a szivar végét, és akkurátusan, hosszan meggyújtja. Amikor már világít a parázs, mélyet szív bele. Szerencsére vissza tudja tartani a köhögést, amikor a Csongor finom, édes, éme-lyítő füstjét a felajzott kubikusok képébe fújja.

Törzshely

*Ha háromnál több éjszakát alszom valahol,
a másodikra már simán lesz törzshelyem,
amitől nem látom, pláne nem látogatom a többit.
Ott kezdeni az estét, ahol majd be is fejezem,
egzotikus oltvány.
Valamit túlzásba kell vinni, valamit ott kell felejteni,
kiríni, belesimulni, spontán ott ragadni,
nevet szerezni, névre emlékezni, elpofátlanodni, ajándékot adni,
hogy aztán ne lehessen borraivalót.
Mit csinál először a színész, ha vendégszerepre hívoják?
Számlát nyit.
What the actor do first if he arrived...
Azért van a világ, hogy otthon legyen benne.*

*Te is megiszod a magadét, meg én is, meg ő is,
egy vérből valók vagyunk –
az összebékítés az én eszközőm,
megúszni a pillanatot, ha feszült.
Az odú üvölt: legyen szabad üvöltenem.
Aki velem van, nem ért félre!
Másnap mesélik: előbb levetkőztem,
lehányini már a levetett ruhát hánytam le
boldog önkívületben.
Ölgetnek, de nekem otthon nevem, családom van,
ezek: idegenek. Ideiglenesek.
Melyik melyikkel fog társulni,
kinek jut nő, kit eszünk meg először,
legyőzheti-e a nyelvi összetartozást a generációs,
ha bezáródik az ajtó, és onnantól ez a világ?*

Június, szeptember

Tudod, mennyi a dinnye?
Ha tudod, milyen a dinnye,
miért is ennél dinnyét?
Legalábbis miért sietnéd el.
Pedig szereted,
habár ősidők óta csalódás minden kóstoló,
eddig még egyik sem tudta elrontani az élvezeted,
felülírni az emlékeket.
Idén sem ettél dinnyét,
nem élvezted ki a nyarat.
A végére tartogattad, kivágtad a szívdét,
mert az a legjobb falat.
Az ígекötők rossz hírét költik az igének:
kiélnözni, átaludni, megalkudni:
kifordul magából mind, ami befejezett.
Az, hogy az eseménytelenség ennyire jólesett,
felér egy beismeréssel.
Az a stratégiaád, hogy mindenről lekésel.
Ki enne dinnyét,
ha bármelyik az utolsó lehet.

Invitálás szövegtérbe

Megint ittam, hogy dolgozni tudjak,
pedig a béta-blokkolókra nem biztos, hogy szabad.
Ha megkérdezem, csak veszthetek.
Rendezgetek, hogy jegyzetek
ne maradjanak utánam.
De közben újakat gyártok.
A munkát az élvezethez kötni: visszaszívhatatlan átok.
Inni, hogy írjak: egy betűt nem találok,
kásás hangon telefonálgatok, és minden tetszik,
hazudok egy újabb nagylemeznyit.
Egy félkész, talált versnek csak a végén esik le, hogy nem az enyém.
Mekkora poén.
Sosem volt még esedékesebb a kérdés:
a művészet kebelezi be az esetlegességet,
vagy az esetlegesség a művészetet.

*Ha százszor olvassa újra,
üressé olvassa,
marad-e a versben bármi, amire nem gondolt a költő.
Nem azt nézi, honnan sűgják,
fentről-e vagy lentől,
csak azt, hogy jó-e a mondat.*

*Estére már, ami utolért így is, óvakodom a heves mozdulatoktól,
mert aki moccan: koccan.
Nem engednek gondolkodni a jegyzetek:
már mindent már mondtam.
Öreg hiba: kedvem lett az emberekhez, mivel ittam,
és elleveleztem a kegyelmi időt,
kutyaszárt szedegettem, kiküldtem meghívókat.
Lesz tűz is,
aztán meg fogja bosszulni magát.*

Örökmécses

*A konnektorban éjjeli fény világít,
hogy lássam a gyermek arcát.
Felriad, visszaalszik, ahogy álmában
a kert is a másik oldalára fordul.
A fény rózsát formáz, úgy világít, mint
az örökmécses a tabernákulum mellett.*

*Égő lámpás, a jelenvaló Krisztus fénye.
Egy barkácsboltban vettem, és nem
jutott eszembe Krisztus, és az sem,
hogy gyerekként mindig letérdeltem
az oltár előtt, mintha Isten színe előtt –
És tényleg: az Atya nézett le rám
lábát a földgolyón tartva. De most
fekszem, és nem tudok aludni.
Bámulom a ház melletti diófát, ami
lazítani próbál a gyökerek szorításán.*

*A macskák láthatatlan akadályokat
ugranak át a kertben, amiket észre
sem veszek, és évekig nem is
bukom föl bennük. A kislány köhög,
visszaalszik. Kinn, a fák körül
feltámadt a szél, anélkül hogy most
bármit is képes lenne meghajlítani.*

Varjúnella

*Egy varjú diót ejteget a kőre,
Leejti, koppan, kemény, megmarad,
Két másik felfekszik a levegőre.*

*Épp egy diónyira tátva a csőre,
Tizenegy óra, szemből süt a nap,
Egy varjú diót ejteget a kőre.*

*Vetési varjak, jönnek jó előre,
Az egyik játszik, egész jól halad.
Két másik felfekszik a levegőre.*

*Jegenyefák és füves parkok őre,
Kutyák ellensége, mikor lecsap,
Egy varjú diót ejteget a kőre.*

*Avar zizeg, most még nem áll esőre,
Az ágak között átragyog a nap.
Két másik felfekszik a levegőre.*

*Tavaly mi volt, és mi lesz még jövőre?
Az utolsó levelek hullanak.
Egy varjú diót ejteget a kőre,
Két másik felfekszik a levegőre.*

Alkohol (a részegségről)

*A részegségnek van olyan fokozata mikor
pontosan tudni véled amit nem tudsz felfogni
mondta Ne nyiss be hozzám hirtelen kezemben a
számhoz emelt borosüveg szememben ott van a
rémület hogy nem boldogok akik írnak tette
hozzá A humor emberi szemérem Koncentrált
szemlélődés És most hagyj magamra Inni fogok*

*És most hagyj végre magamban szemlélődni Iszik
A humor koncentrált emberi szemérem Aki
ír az nem boldog Szemében ott a borosüveg
a rémület ahogy kezét szájához emeli
Ne nyiss be hozzám hirtelen mondta Amit nem tudsz
felfogni előbb-utóbb pontosan tudni véled
A részegségnek kell legyen ilyen fokozata*

Alkohol (a költői örömről)

*A versírás pszichológiája kizár minden
megfontolást A futó fut folytatja A költő
önkívületi állapotban jön létre Másként
nem létezhet Ahogy ihlet sincs sem mindefféle
faszságok legyint A költői öröm alkotás
közben színészi öröm Az írás ártatlanság
Állapota csak valósághiányban létező*

*Csak valósághiány a létezés állapota
Az írás ártatlan öröm Szánalmas színházi
megalkotottság Bár ihlet nincs S nincs mindefféle
másként se Ami önkívületi állapotban
jön létre csak amolyan faszság Futó futása
kijelölt körön A költő téves megfontolás
A versírás pszichológiája kizárt minden*

Alkohol (az intelmekről)

*Búcsúzáskor csak hozzátette kezében pohár
Ha nagybeteg leszel ne vállalj fellépést Ne ülj
ki a pódiumra Ne adj ki könyveket És ne
mutatkozz többé embereknek Legfőképpen ne
engedd haldoklásod megbámulni a világnak
Európa önmaga fáradt faszára hajol
Életed tehát kétszeresen nem rólad szól majd*

*Kétszeresen nem rólad szól tehát az életed
Európa önmaga fáradt faszára hajol
Ne engedd haldoklásod megbámulni a világnak
Legfőképpen ne mutatkozz többé embereknek
És ne adj ki könyveket Ne ülj pódiumokra
Ne vállalj fellépést öregeken és nagybetegen
Kezemben pohár Búcsúzáskor ezt hozzáteszem*

mi leszel, ha nagy leszel

*kérdezik naponta,
de hiába ismétlem egyre hangosabban a választ,
hogy fiú, fiú, fiú leszek.
kislányom, ne nevetess,
mondják, és nem nevetnek.
a hercegnős paplan alatt
ebihalakra gondolok.
nekem is testrészeim nőnek
a hiány helyén, csak várni kell.*

*akkor majd megmutatom anyának,
és új tusfürdőt vesznek nekem.
egy fiúnak nem lehet virágillata,
mondják, és nem lesz virágillatom.
trikóban tornázhatok majd,
és többé nem szaladok neki a tükörnek,
mert messziről felismerem magam.*

gazdag fiút is lehet

*volt idő, amikor elszégyelltem magam,
ha észrevettem a nők
hajlások, mozulatsorok közben
kirajzolódó és eltűnő fehérmeművonalait.
ekkor naponta kérdeztél az osztályba járó négy fiúról,
a becenevét is tudtad mindnek,
bár nem titkoltad, hogy egy magas, norvég mérnökre vágysz,
akinek északi gyerekeket szülök majd,
messzeséggel a kék szemükben.
akikkel együtt fürdünk a nyolc fokos tengerben,
és hogy ez lesz az, amikor végre boldogok leszünk.*

*azóta háromszor gyóntam meg neked
az összes kitörölhetetlen bugyivonalat.*

*lassan szoktattalak hozzá a gondolathoz, hogy
talán a szerelmek is csak rólad szóltak,
egyik sem jóképű, mind csak gyönyörű volt.
mint egy rosszul elhelyezett villanykapcsolót,
évek alatt, kelleetlenül szokod meg
a gyűrűtlen ujjam látványát.*

*tudom, ha rajtam felejtet a szemedet,
az időt tekergeted visszafelé,
és próbálsz megtalálni azt a határt,
ahonnan egyre távolabb kerülünk
a jeges-tengertől,
és minden erőddel próbálsz megbocsátani,
hogy nem csak gyereked,
unokád sem lesz sajátod.*

homlokpuszi

*nézd már a két pinát, hogy nyalják egymást,
üvölti, hogy a morzsa megáll a galambtetők markában.
jól meg kéne baszni mindkettőt,
ordítja vissza valaki a másik oldalról.
ismerem a szavakat, de a jelentés lehull róluk.
úgyis hiányzik nekik a fasz,
üvölti és röhög.
a szökőkút elfelejti, hogyan folytatódik a vízsugár,
az anyukák megtorpannak, mielőtt karon ragadnák a gyerekeiket.
elrebbenek mellőled, és nem haragot,
csak szégyent érzek,
mint akit valami súlyos bűnön kaptak rajta.
a szavak artikulálatlanul ömlenek a szájából.
meglepnek és megaláznak,
de nem lenne olyan iszonyú, ha tudnám, van hova menekülnünk.
hogy az egyik macskaköves utca olyan helyre visz,
ahol a járókelők a mi oldalunkon állnak.
mire újraindul a csobogás,
az ismeretleneknek kijáró,
steril távolságtartással követlek.*

Soha, sehol, senkinek, semmit

Nem tudom, 1982 nyarán hányszor tettem meg oda-vissza azt a három kilométeres bekötőutat, amelyik a kőkúti elágazástól a Festetics család egykori vadászkastélyához vezet. Friss jogosítványom birtokában élveztem a vezetést, minden alkalommal megállapítottam, hogy egyre jobban megy, főleg miután egyedül is elengedtek, és nem folyton apámat kellett hallgatnom, ahogy irányít, hogy mi-
kor, mit és hogyan csináljak.

Élveztem a nyári délutáni napsütést, a sűrű Zsiguli lehúzott ablakain keresztül csak úgy süvített a szél, miközben hetven-nyolcvanas tempóban száguldottam Kaposvárról Gyöngyöspuszta felé. Kadarkútnál nem kanyarodtam el a nagymamámék faluja, Mike felé, hanem mentem tovább a barcsi úton, és hat-hét kilométer megtétele után, Hencsét elhagyva letértem jobbra, Kőkút felé, onnan pedig az Alsótapazdra, majd a gyöngyöspusztai kastélyhoz vezető bekötőútra.

Szégyeltem bevallani, de a dédapám látogatása csupán ürügyként szolgált nekem, hogy autóvezetésből rutint szerezzek. Úgy voltam vele, inkább tanulok saját káromon, mint hogy folyton helyreigazítást kelljen hallgatnom. Kapóra jött tehát, hogy dédapámat az otthonban helyezték el, miután annyira elhatalmasodott rajta a demencia, hogy a családban már nem tudtuk megszervezni az ellátását.

Legjobban a Bárdudvarnok–Kadarkút közötti szakaszt szerettem. Kisgyerekkoromból ismerősen csengő, távoli, mesebeli nevek abból az időből, amikor még működött a Kaposvár–Barcs vasútvonal, és ahogy haladtam ezen az egyenes szakaszon, sorra visszhangoztak a fülemben az állomásnevek. Kaposdada, Lipótfá, Somogysszentimre. Mióta nem jár arra vonat, mintha már nem is léteznének, olyanok lettek nekem, mint amikor a távolsági buszállomás hangosbemondóján a me-
gye aprótelepüléseinek nevét hallom, ahol én még sose jártam.

Maga az otthon a körülményekhez képest barátságos volt, ennyi idő után visszagondolva azonban szöget üt a fejembe, hogy akkor miért nem hökkentem meg jobban sok mindenben, például hogy az otthon lakói nem a saját ruhájukat kapják vissza mosás után, hanem ami éppen kerül rájuk, azt viselik. Valamit azért mégiscsak furcsállhattam benne, hiszen elraktároztam a tény, és talán otthon is beszélünk róla, de akkoriban én annyira el voltam foglalva a húsz évemmel meg az egyéves jogosítványommal, hogy szomorúságra, komolyabb fejte-
résre okot adó dolog nehezen tudott átfurakodni a gondolataimban.

Délutánonként az épület délnyugati szárnya előtti padokon ültek sorban az idős emberek, sütkéreztek az őszi napsütésben, nyáron, csendes pihenő után pedig az ellenkező oldalon, az árnyékban pihentek. Dédapám sose vegyült közéjük, Zoli bácsival ők ketten mindig a hársfa alatt ültek, mintha arra várnának, hogy végre felbukkanjon valaki a bejárati kapuban, és induljon el feléjük a kert zúzott kővel leszórt gyalogösvényén. Választhattak volna nekik más helyet is a

gondozók, hiszen elérték volna bőven a kéthektáros parkban, de nyilván ők is jobban szerették szem előtt tudni az otthon lakóit, és ennél messzebbre már nemigen láttak volna el.

Sose beszélgettek. Arra gondolok, Zoli bácsi talán azért kereste dédapám társaságát, mert ő nem zaklatta fölösleges beszéddel, nem kérdezte, így hát válaszolni sem kellett neki. Dédapám már elvult a maga kis külön világában, Zoli bácsi is a magáéban, nem foghatták rá, hogy különc, mogorva vénember, hiszen mindig megtalálta társaságát a hajdani '44-es tizedes, vagyis a dédapám személyében.

Nem tudom elég érzékletesen elmesélni, mit éreztem, amikor ennyi idő múltán megtudtam, ki volt Zoli bácsi. Annyi minden mellett elmentem észrevétlenül az életben, pótolhatatlan veszteségeimnek, mulasztásaimnak se szeri, se száma, és hiába tudom, hogy így vagyunk ezzel mindnyájan, engem ez cseppet sem vigasztal, időnként falba verném a fejemet fiatalkorom eltékozolt lehetőségei miatt.

Talán nem is egészen én vagyok a hibás, amiért akkor nem nyomoztam utána jobban, kicsoda Zoli bácsi, hiszen az intézmény vezetőjét meg is kérdeztem, ő pedig elmondta, hogy Zoli bácsi, ez a rokonszenves arcú, hallgatag idős ember Bogláráról érkezett hozzájuk, miután a felesége kórházba került. Haza nem adhatták már a nénit, Zoli bácsi segítség híján nem tudta volna egymaga ellátni, így a néni maradhatott benn az elfekvőben, Zoli bácsi pedig idekerült hozzájuk. A néni 1979-ben meghalt, Zoli bácsi pedig itt maradt nálunk. Nem sokat beszél, mindennel elégedett, sose panaszkodik semmire. Régen, így mondta az intézmény vezetője, régen a boglári vasboltban dolgozott, onnan ment nyugdíjba.

Ennyiben maradtunk, én sem firtattam Zoli bácsi múltját, és most már hiába bánkodom, hogy akkor nem figyeltem jobban a megérzéseimre, észrevétlenül elmentem olyasmi mellett is, ami mellett nem lett volna szabad, Zoli bácsi beszédes szeme azonban máig előttem van. Akkor nem értettem, mi az a fellobbanó szikra a szemében, ahogy hirtelen elkapja a pillantását és a távolba mered, mint aki mondani készül valamit, de csak egy rekedtes hang tör ki belőle, aztán úgy tesz, mintha a torkát köszörölné, és legyint rá egyet.

Most már hiába ostromozom magamat érte, hogy akkor nem tudtam, így nem is kérdezhettem meg a hajdani kommandói, majd magyarkiskapusi református kántortanítót, milyen érzés volt, amikor Károly király 1916. december 30-án a koronázási ceremónián aransarkantyús vitézzé avatta, vagy amikor közölte vele, hogy őt szemelte ki a trónörökös, Ottó királyfi magyar házitanítójának. Azt a Vén Zoltánt, aki a 23. honvéd gyalogezredben szolgált a Nagy Háború alatt, egymaga dolgozott egy egész szakasz katona helyett, és mindenütt ott volt, ahol légyen kellett a gátra. Vén Zoltánt, a kiváló, vitéz és vakmerő zászlóst, aki önálló és kezdeményező, akit csoportparancsnok a legmelegebben ajánlott az arany vitézségi éremre. Akinek két golyó is érte a vállát, sebe még be sem gyógyult, de ő a kórházból ment egyenesen az arcvonalba. Akinek már megvult az arany, a nagy és kis ezüst vitézségi érme és a katonai érdemkeresztje, de utána még a vaskoronarendet is megkapta a simiekovcei csatát követően.

Zoli bácsi. A boglári vasbolt raktárosa, segédmunkása, aki '56-ban nemzetőrként nyugalomra intette a fejveszetteen hőzöngő helybelieket. Akinek két lánya ekkorra már rég elhagyta az országot, és ha csomag jön tőlük, besötétítenek, úgy bontják ki a dobozt, tartalmát pedig eladják, a pénzt félreteszik, gyűjtenek, ki

tudja, mire. Egy boglári házaspár visszaemlékezése alapján írja tanulmányában Gottfried Barna főlevéltáros. Vajon ezen a házaspáron kívül emlékszik még valaki Zoli bácsira Bogláron? Ha emlékszik is, akkor nyilván körülengi alakjukat az a titokzatos csöndháló, amit eszmélésem után jó néhány környékbelin én is megfigyeltem, akiről azt rebesgették, hogy '56-os vagy horthysta katonatiszt volt.

Miután rádöbbsentem, kit látogattam én Gyöngyöspusztán a dédapám mellett, nem nyugodhattam. Bár a főlevéltáros kimerítő tanulmányában végigvezeti Vén Zoltán életútját, mégis szerettem volna többet megtudni arról az emberről, akihez verset, nyílt levelet írtak a *Nyírvidek* hasábjain – *Vén Zoltán hadnagy uram, nem tudom, merre sodor sorsod szeszélye. Én csak arany-sarkantyúd zenéjét hallom. Utána küldöm ezt a kis írást is. Találjon rád, hadnagy uram. Találjon rád.*

Vén Zoltán. Ő az a legendás főhadnagy, aki 1919. január elején székely százáddával teljesen helyreállítja a rendet a kommunista provokáció nyomán feldúlt Salgótarjánban. De az is ő, akiről a *Nógrádi Hírlap* 1919. február 2-án adja hírül, hogy hős székely katonáival az Ipoly innenső feléről kiűzte a cseheket Losonctól Drégelypalánkig. *Január 31-én már Balassagyarmat is tömve volt katonasággal. Itt voltak Vén Zoltán székely bakái, akiket ha ráeresztettek volna a csehekre, ma szabad lenne a Felvidék!* Róla még azt is fontosnak tartja a *Délmagyarország* megírni ugyanezen év június 12-én, *Az arany-sarkantyús vitéz szabadulása* címmel, hogy *Vén Zoltán arany-sarkantyús vitézről a nagy háború idején sokat írtak a lapok. Vén Zoltán, ki a polgári életben kántortanító volt, mint egyszerű tartalékos közlegény vonult be és rövid idő alatt főhadnagy lett, megszerezte az összes hadi kitüntetések és a koronázáshoz arany-sarkantyús vitéznek ütötték. Vén arról is nevezetes volt, hogy egy ideig Károly király udvarában a trónörökös mellett házitanító volt. Vén Zoltán az elmúlt télen a székely hadosztályba állott be és ott meg is sebesült. Felgyógyulása után internálták, míg aztán most az igazoltatási idő leteltével őt is szabadon bocsátották. Vén Zoltán ismét visszatér régi pályájához és meg is nősült.*

Magam elé képzelem Zoli bácsit, ahogy ült ott a Festetics-féle vadászkastély kertjében a szék karfájára támaszkodva, nézett a távolba, miközben én dédapámnak meséltem a hét történéseit, pedig sejtettem, hogy inkább ő hallgatja, semmint a dédapám, aki akkor már régen egy másik világban élt. Szándékosan kiszíneztem a történeteimet, mintha arra várnék, hogy Zoli bácsi végre megszólaljon, és megdicsérjen, amiért a mai napon, ha épségben hazavezetem az autót, túljutok a kétszázadik, önállóan megtett kilométeremen. De ő csak hallgatott, nézett a semmibe, és ezzel a hallgatásával egyre rokonszenvesebb lett a szememben. Zoli bácsi, a tanítóból vaskoronás lovaggá és arany-sarkantyús vitézzé lett hadnagy, aki csak a legutolsó percben érkezett meg a ceremóniára, már annyi ideje sem maradt, hogy *harctéri megviselt ruhájából másikba átöltözzék*, így hát abban ütötte vállon a király Szent István kardjával.

Zoli bácsi hallgatja Károlyi Mihályt, amint az 1919 márciusában Szatmárban köszönti a *bátor székely hadosztályokat, amelyek ökölbe szorított kézzel, könnybe lábadt szemekkel nézik, hogy földjükön idegenek ülnek és türelemmel várják a felszabadulás óráit.* Ekkor mondja Károlyi, *Az Est* filmhíradójában franciául olvasható, hogy ... *Nem, nem, soha nem fogok aláírni egy olyan békeszerződést, amely Magyarország feldarabolásához vezet.* Zoli bácsi hallgatja a hosszas éljenzést, látja, hogy miközben Károlyi Mihály beszél, a székely hadosztály repülőgépe megjelenik a Deák tér

fölött, és virágot szór a közönség közé. Egy virág éppen az elnök kalapjára esik. Aztán a díszbédén sorra mondanak köszöntőt, Béltékny Lajos a köztársaságra és Berinkey miniszterelnökre, Zoli bácsi a néphadseregére, Csákányovszky Károly a népkormányra, Bartha Kálmán Ugron Gáborra, dr. Lénárd István a sajtóra, dr. Nagy Vince pedig a magyarság jövőjére. A március 15-ei hazafias ünnepélyen pedig a Pannoniával szemben a *Nemzeti dalt* szavalja Zoli bácsi a Deák téren. Ekkor még nem tudja, hogy nemhogy a szocialista, hanem egyenesen a kommunista eszmék kerülnek nemsokára előtérbe az országban. A többi K.u.K tiszthez hasonlóan ő is a monarchia alatt esküdött föl, nyilvánvalóan nemigen szimpatizál az új keletű eszmékkel.

Fiatalkori, egyenruhás fényképét nézegetem a monitoromon, közben próbálom magam elé idézni Zoli bácsi ráncos arcát, távolba vesző pillantását, de ennyi év után nehezen tudnám fölfedezni őt ebben a büszke fiatalemberben. A tartását esetleg. Aztán oldalt váltok, a *Szamos* 1919. március 23-i számában közölt cikk jelenik meg előttem a képernyőn, melyben kihirdetik az országos statáriumot, az általános szesztilalmat. Elérkezett a kommün ideje.

Annak következményeképpen, hogy az ország ügyeinek intézését a proletárdiktatúra vette át, Szatmár város Munkás- és Katona-tanácsa tegnap este 7 órára együttes gyűlést tartott, amelyen az alábbi rendelkezéseket határozták el: Hét tagú direktóriumot alakított, amely az országos kormány intézkedéséig a város és a vármegye ügyeit intézi. E direktóriumba a Munkástanács négy, a katonatanács pedig három tagot delegált. A direktórium tagjainak névsora: Jellinek Ede, Topa János, Baumgarten Zsigmond és Matolcsy Lajos, továbbá Vén Zoltán (a katonatanács küldötte), Kürthy Sándor és Podolcsák Sándor.

Döbbsenten állok, vajon mit keres a direktóriumban Zoli bácsi, aki maga nem híve a kommunista eszméknek. Csakhogy ekkor még ki tudhatta, mire alakul majd a helyzet! A katonatanács őt küldi, hát megy. Február 13. óta a városban tartózkodik, ekkor ugyanis átvezénylik Szatmárra a székely hadosztálynak azt a zászlóalját, amelyik az ő vezetésével a salgótarjáni szénbányákat védte, úgyhogy itt is éri a tanácsköztársaság.

A direktóriumban vállalt szerepéről a lapokból nem sokat tudtam kideríteni, Gottfried Barna is csupán azt az egy momentumot idézi a Tanácsok Országos Gyűlésének Naplójából, amikor Simon Mózes képviselő reagál az előtte szóló, volt szatmári direktórium tag által mondottakra, nevezetesen hogy *olyanok futkosnak künn az országban, akikről még a pajesz sincs kellőképpen levágva*. Simon szerint csak azért beszélhet így, mert olyan Vén Zoltán-félék ültek abban a szatmári direktóriumban. Istenem, egy egész tanulmányt lehetne írni erről, az akkori mostról, meg a mostból visszaidézett akkorról. Ég és föld.

Direktórium tagóságáért majd föl is jelentik Zoli bácsit 1920-ban, aztán rá egy évre Horthy vitézzé avatja, és innentől kezdve töretlen lesz a népszerűsége. Neve addig is fogalom volt, hiszen a néptanítóból lett bátor katonát mindenki ismeri a Parlament falain belül. Már akkor hivatkozási alap, amikor az aranyarkantyú odaítéléséről döntenek. A honatyák indokai között szerepelt, hogy növeli a hadsereg tekintélyét, hogy egy vidéki néptanító bátor hazafi, félelmet nem ismerő, vitéz katona lehet.

Visszatérve 1919-re, az áprilisi román betörés után Mátészalkára vezényelik át az alakulatot. Vén Zoltán sebesüléséről a *Nyírvidék* visszaemlékezője számol be

1937. március 28-án. *Délután* (vagyis 1919. április 19-én), amikor a nekiünk adott parancs szerint Mátészalka felé szekereztünk, útközben konstatálhattuk, hogy a községekben már mindenütt elpárologtak a munkás- és paraszttanácsok s a régi polgári közgazgatás helyreállott. Századunk, amely vonaton jött, fel sem tudott fejlődni, már a falu szélén oláhokra bukkant. Otthagytuk a vonatot és gyalog vágunk át egy mocsaras réten. Mindegyre bal felé ügyeltünk, nem kerít-e be az oláh lovasság. Így jutottunk alkonyatkor egy faluba. Ott tudtuk meg pár katonától, hogy Szalkára betört egy lovascsapat, de egy perc alatt összemorzsolták. Vén Zoltán a csapat élén több lövést kapott, egyet a tüdejébe. – Meghalt? – Nem a’ – szól a góbé, – cigarettázik. Majd elvisszik Nyíregyházára.

A székely hadosztály fegyverletétele után azonban Vén Zoltánt Brassóba internálják, és csak novemberben szabadul, majd azt követően beáll a nemzeti hadseregbe.

Gondolkodom. Legyen elég csupán annyi, hogy Zoli bácsit a király avatta arany-sarkantyús vitézzé. Őt szemelte ki a fia házitanítójának. Mennyivel más-képp alakul az élete, ha nem esik szét a monarchia! Habsburg Ottó nyilván nem hagyta volna őt a gyöngyöspusztai Magas Cédrus Otthon falai között meghalni. Ha. De a történelemben, tudjuk, nincsen ha.

1929-ben, december 25-én a *Nyírvidek* újságírója találkozik Vén Zoltánnal. Zoli bácsi kilenc és egynéhány sebééről beszél az újságíró, én nem láttam belőlük egyet sem, nyilván takarta az ing, mert Zoli bácsi nyáron is hosszú ujjú inget és mellényt viselt. Kalapja mindig a fején volt, védte a napfénytől még az árnyékban is. A legendás vitéz, a bátorság eleven szobra. Az apagyai földbirtokos, aki részt vesz a *Tisza vízárjának időnkénti tárolása és öntözési célra való felhasználása tárgyában* létrehozandó bizottság munkájában. A nemzeti ünnepek szónoka, a jótékony-sági ügyek felkarolója.

1932-t írunk, vadászatokról ad hírt az újság, *vitéz Vén Zoltán honvédszázadosnak a mindig hősnak, mindig katonának s a mindig tanító székelynek meleg baráti kézzorítással küldi versezetét a rajongó Arany György. Vagy ugyanebben az évben Keéky István, nyíregyházi ügyvéd, a fővárosi lapok ottani tudósítója, aki Rézkígyó címmel maga is folyóiratot szerkeszt, elbeszélést, publicisztikát és szociográfiát ír a Magyar Nemzet számára, majd '44-ben Bajcsy-Zsilinszky közvetlen munkatársa lesz a nemzeti ellenállás megszervezésében. Ő is verset ír a hős csiksomlyói franciskánus, Péter Innocent emlékére, s küldi Vén Zoltánnak, a mindig emlékezőnek.*

*Hörgött az Olt, jajdult az erdő,
Kő sikoltott, sírt a moha!
A zsolozsmából riadó lett!
Elszánt, dacos »Nem, nem, soha!«
Vérpiros lett a barna kámzsa!
A szurony nagy, hős szívébe ment...
Szállt az örök vértanúságba.
S Krisztus mosolyát újra látta
Az öreg Péter Innocent.*

* * *

Szép kincses Kolozsvár, Mátyás büszkesége,
Nem lehet, nem, soha! Oláhország éke!
Nem teremhet Bánát a rácnak kenyeret!
Magyar szél fog fúni a Kárpátok felett!

Ez utóbbi strófát József Attila írta, de még 1922-ben, tizenhét évesen. Amikor Keéky István Károlyi propagandaminisztériumának jelmondatát, a *nem, nem, sohát* idézi, 1932-ben, József Attila már ilyeneket írt, hogy

Uraságnak fagy a szőlő.
Neki durrog az az erdő.
Övé a tó s a jég alatt
neki bujnak a jó halak
iszapba.

vagy hogy

Egy macska kotor a palánkon
s a babonás éjjeli őr
lidércet lát, gyors fényjelet, –
a bogárhátú dinamók
hűvösen fénylenek.

vagy hogy

A lég
finom üvegét
megkarcolja pár hegyes cserjeág.
Szép embertelenség.

Az első bécsi döntés után Vén Zoltán 1939-ben az ungvári gyalogezredhez kerül, onnan áthelyezik Hódmezővásárhelyre, aztán a határvadászok elöljárója lesz, majd levontekiképző, 1941-ben alezredes, 1943-ban pedig már ezredes. 1944-ben a határvadászokkal frontszolgálatra küldik, a 71. csoportparancsnokság parancsnoka lesz, és a 9. határvadász dandárnak alárendelve kísérlik meg feltartóztatni az Erdélybe betörő szovjet csapatokat. A háború végén Tallinba kerül hadifogságba, nem a legrosszabb körülmények közé, hiszen dolgozhat a városban, majd amikor 1948 júniusában két rend fehérneművel ellátva elbocsátják, magas rangú orosz tiszték is részt vesznek az ünnepélyes búcsúztatón.

A Hadifogolygondozó debreceni kirendeltségének 1948. július 21-i keltezésű irata szerint onnan Balatonboglárra távozik, majd egy hónapra rá le is szerelik a honvédség állományából.

Aztán jönnek az ötvenes évek, Zoli bácsit hivatalosan is megfigyeli Fedák ügynök.

Értelmiségi származású. Politikailag teljesen passzív. Egy lánya nyugaton, egy pedig Amerikában van, az egész család nyugatra távozott. Nevezett alkalmi

munkával tartja fenn magát. Létéből kiinduló tudata a fennálló rendszer ellenségévé teszi, nem megbízható.

Aztán jön ötvenhat, Zoli bácsi nemzetőr Bogláron, de ezt már említettem.

A Szabolcs-Szatmár Népe 1956. XII. 16-án közli Egy 19-es kommunista levelét.

*Dolgoztam azért, mert nem akartam, hogy 1919 megismétlődjék. Nagyon jól ismerem a fehérterror rémuralmát, gaztetteit ahhoz, hogy a zavarteltők félrevezessenek, behálóz-zanak. Az előbb említett Andrássy gróf kastélyának szenespincéjében már megízleltem, milyen világ lett volna nálunk, ha győz az ellenforradalom. Szentgáli főhadnagy különít-ménye 125 botot vert rám, s legalább annyi rúgást és pofont kaptam. Nem kell az a világ se nekem, se minden épeszű dolgozónak, ahol „vitéz” Vén Zoltán százados 30 nap fogdá-
ra ítéli az embert, mert nem csókolt kezét feleségének.*

1961-ben a vasbolti segédmunkásról jelenti Fedák ügynök: *Munkáját állítólag jól látja el, a vele beszélőnek az az érzése, hogy érzelmeit elrejtí. Igyekszik olyannak lát-szani, mint akit nem érdekel semmi. Feltételezhető azonban, hogy nevezett, mint a régi uralkodó osztály tagja, még ha jól végzi is a rábízott munkáját, a társadalmi rendszerünk ellensége marad. Baráti körét nem ismerem, egy esetben, kb. két éve, tudom, hogy hivata-
los volt Horváth János balatonboglári lakoshoz, volt főintézőhöz ebédre... Egyébként nem beszélnek soha sehoh senkivel, nem mondanak soha senkinek semmit.*

1958-ban a község tanácsa még igazolja, hogy Zoli bácsi '56-ban nem fejtett ki ellenforradalmi tevékenységet, majd két évre rá azt írják, hogy aktívan részt vett a demokratikus rend megdöntésére irányuló ellenforradalmi megmozdulások-ban. Nyilván ez is összefügg azzal a felsőbb helyről érkező megállapítással, hogy Somogy megyében az ügyészség ténykedése az ellenforradalom alatt úgyszólván a nul-lával volt egyenlő, így aztán minden ítéletet enyhének találnak.

Az jutott eszembe, talán jobb is, hogy mindezt nem negyven évvel ezelőtt, ha-nem csak most tudtam meg Zoli bácsiról. Mihez kezdek volna vele akkor? Megírni nem tudtam volna, illetve hiába írtam volna meg, senkit nem érdekelt volna egy volt horthysta tiszt élete. Mert Zoli bácsit csak így emlegette, aki jelen-tett róla. Osztályidegen, reakciós. Elképzelem, milyen lett volna, ha az általános iskolában előadom Zoli bácsi történetét, amikor a '19-es hőskről kellett anyagot gyűjtenünk. Még a januári vagy februári nógrádi események sem illettek volna bele az akkori képbe, hiszen csak a vörös hadsereg dicsőséges hadjáratait tartot-ták számon, a székely hadosztályt legfeljebb úgy emlegették, ahogyan a Kelet-Magyarország újságírója az 1964-es évfordulón.

*Ötven éve, 1919. április 16-án délután fél négykor indult meg a román imperialista in-tervenciók orvátmadása a fiatal Magyar Tanácsköztársaság ellen. Az egész keleti de-markációs vonalon, Királyháza, Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad térségében erős tüüzérségi előkészítés után megindult a gyalogsági roham. Előzetesen repülő roppcedulá-
kat szórtak, főleg Szatmár megye városaira. A nagy hadianyagfőlényvel előkészített tá-madás váratlanul érte a frissen toborzott vöröskatonákat és főleg a még kiképzés alatt álló nemzetközi dandárt. A katonák hősiiesen állták az ellenség rohamait, de a székely hadosztá-ly vezetésében már akkor megszületett árulás a támadás első napján hátba támadta a Tanácsköztársaság katonai erejét. A támadás napján a Tanácsköztársaság Vörös Hadserege összesen 56 ezer katonából állt. De ebből az egységes, összeszokott 11 ezer főnyi székely*

hadosztály, a keleti határok védői képviselték a legátutóbb erőt. A felhasználható hadianyag több mint fele náluk volt. Kratochwil Károly ezredes, a székely hadosztály parancsnoka jól tudta ezt, ezért hamis táviratokkal félrevezette az egész hadvezetést. Amikor a román imperialisták támadó éle előtt a nemzetközi dandár állásai Csúcsánál meginogtak, azonnal elrendelte a szomszédos frontokat őrző székely katonák visszavonulását, így Szinérváraljáig harapózott a magyar csapatok visszavonulása. Közben Szatmárnémetiben titkos ülésre jöttek össze a székely hadosztály tisztjei. Kacsó János politikai biztost kizárták. Nagy Pál ezredes és Vén Zoltán zászlóaljparancsnok vezetésével határozták el, hogy foglyul ejtik a szatmári direktóriumot. Ezzel megkezdődött az árulás.

Gottfried Barna azóta már a székely hadosztály történetét is feldolgozta, de az is nyilvánvaló, hogy 1964-ben csak úgy illett írni róla, ahogyan a *Kelet-Magyarország* visszaemlékezője. Azonban nem nehéz belegondolni, mit érezhetett Zoli bácsi, a rettenthetetlen katona, aki a román támadásban szülőföldje elvesztését vizionálta. Nem április 16-án, hanem már korábban, március elején is szervezkedik a románok elleni akció megindítására. Bármilyen áron meg akarta védeni a románoktól Erdélyt, a Székelyföldet.

Dédapám négy évvel volt idősebb Zoli bácsinál, aki talán ezért is választotta őt társaságul, meg persze az is közrejátszhatott a rokonszenvében, hogy biztos lehetett benne, dédapám fölöslegesen nem fogja faggatni. Ha nagy ritkán megszólalt, akkor is csak a háborús emlékeit mesélte, lövő állást imitálva mutatta, hogy hogyan tüzeltek az ellenségre az orosz, a román, majd az olasz fronton, ahol megfordult a kaposvári rosseb bakákkal, akiket Albrecht-bakáknak is neveztek a csapattulajdonos főherceg után, aki 1869 májusában maga is megfordult csapatszemlén Kaposváron.

Most is látom magam előtt őket, ahogy ülnek egymás mellett, dédapám, Zoli bácsi, mindketten rám figyelnek, én pedig megállás nélkül meséltem az élményeimet. Délutánonként a hársfa még a legnagyobb melegben is ad elég árnyékot, sosem ülnek a fal tövébe a többiek közé. Mihelyt kiterelik őket a gondozók, rögtön átköltöznek a hársfa alá. Augusztus vége van, még magasan jár a nap, de már kellemes, szinte hűvös a levegő, a park hatalmas fái mindig frissen tartják.

Fiatal voltam, nem bírtam el a hallgatást, még nem éltem eleget hozzá, hogy a két öreg beszédes csöndjéből olvasni tudjak, és valahogyan ki kellett töltenem az űrt, amit a némaságukkal keltettek bennem. Ösztönösen riasztott az az irgalmatlan mélység, szédültem volna, ha bele kell pillantanom.

Most pedig már hiába kesergek, hiába bánkódom, milyen kár, hogy nem láthattam, amint dédapám egyszer csak fölpattan, fegyvert ragad, Zoli bácsira pillant, mintha engedélyre várna, aztán mégis elkapja róla a tekintetét, és inkább a fal tövében hűsölő öregek felé néz, majd elkiáltja magát, Rohamra! Utánam, emberek! Zoli bácsi erre elkomolyodik, szigorú arckifejezést ölt, még ültében meg rázza a fejét, aztán föláll ő is, és szelíden megfogja a dédapám karját, halkan odaszól neki, Álljon meg tizedes, még nincs itt az ideje! Dédapám megáll, egy darabig hitetlenkedve fürkészi Zoli bácsi arcát, majd miután látja szemében a határozottságot, visszaül mellé. Parancs, érttem, ezredes úr!

Szakadékjátszma

régen találkoztunk

Áron András felismerte a reggel hat órai telefonhangot

a fekete öltönyös biztonsági ember utasításra várt

Áron András lassan fordult meg

Havas Oszkár arca nem volt az egykori diákarc. Rövidre vágott szakállában
fehér szálak. A haja is ősz volt

nézték egymást

Havas Oszkár intett, a biztonsági ember visszaült

gyere, András, menjünk le a büfébe, igyunk egy kávé

a pult mögött ülő hölgy szolgálatkészen figyelt. A liftnél Havas Oszkár meg-
állt. Visszament, mondott valamit a biztonsági embernek

a pult fölötti óra tíz-huszonegyet mutatott

a liftben csengett Áron András telefonja

igen... én... mikor?... most nem... visszahívlak

Tatjana volt?, kérdezte Havas Oszkár

Áron András bólintott

engem is hívott reggel

mondd, Oszkár, mi van itt? Mi ez az egész?

jól jön majd a kávé

a büfénél a pultos lány is új volt. Havas Oszkár erős presszókávé

rendelt, Áron András cappuccinót

leültek a sarokasztalnál. A pultos hozta a presszókávé

és a cappuccinót

te ki vagy itt?

Havas Oszkár kortyolta a kávé

becsül téged az új főnök, a szakértelmedet, a külföldi tapasztalataidat... eme-
lik a fizetésedet

mióta vagy itt?

tegnap óta

tegnap vasárnap volt, gondolta Áron András, gyorsan történik minden

kitüntetéssel végezted az alkalmazott matematika szakot. Nagy előny

hova kerültél érettségi után?

elvégeztem néhány tanfolyamot. Apám környezetében kaptam beosztást

Áron András hallgatott

nézd, András, tudom, most mit gondolsz... ez is szakma. Szükségszerű, ré-
gen is, most is... az egész világon

A Magvető Kiadónál megjelenő regény részlete. Korábbi fejezete olvasható a *Jelenkor* 2020. novemberi lapszámában.

egyre megy?
igény van rá. Mindenhol. Tudom, mit gondolsz erről
az előző aligazgató a barátom volt
közös megegyezéssel lépett ki. A főnökség sajnálta. Remek szakember volt...
meglátod, komoly feladatokat bízhatnak rád
az eddigiek is...
az újabbak fontosabbak, vágott közbe Havas Oszkár
kiknek?
Havas Oszkár nevetett
a régi vagy, András
Áron András is próbált nevetni. Úgy érezte, a nevetés nem az ő hangja, mes-
sziről hallotta a saját nevetését
iszol egy rövidet?
iszom, mondta Áron András
Havas Oszkár két Finlandia vodkát rendelt. Lehajtották
van otthon a könyvespolcomon egy fotó. Hárman állunk a ballagási buli után.
Átöleljük egymást
nekem is megvan, mondta Havas Oszkár
őrzöd?
persze
te jelentetted régen az igazgatónak, hogy mi van a különórán?
kicsúszott belőle a kérdés. Nem kellett volna, gondolta
Havas Oszkár erősen markolta az üres vodkás poharat
mi van Anikóval?
összeházasodtunk. Endre is Tatjánával. Tatjana valami emléktáblát említett a
telefonban. Majd visszahívom
ez is munka
mi?
amit csinálok. Iszunk még egy felest?
csengett Havas Oszkár telefonja
megbeszélésben vagyok... értem, mikor?
felállt
látod... munka... tíz perc múlva itt vagyok... folytassuk...
elsietett
olyan, mint régen, gondolta Áron András, barátságos... reggel óvatosságra
intett, az is a szakmájához tartozik... az adatok a gépemben, villant át
intett a büfés lánynak
néhány perc múlva visszajövünk
a lifthez sietett
a pultjaiknál a gépeik fölé hajolva dolgoztak a társai. Hasonló tarkók. Szorgos
sereg
tíz óra negyvenhét perc volt
leült a gépéhez. Átküldte az összesített és az aznapi adatokat az otthoni gépére
lesz megbeszélés?, kérdezte a helyettese
várjatok
sietett a lifthez

Havas Oszkár már az asztaluknál ült
rángatnak, mondta... hol hagytuk abba?... Endre remek sakkjátékos volt
nagy tudós lett
Anikó mit csinál?
főnövér, kórházban
nem könnyű
egyre nehezebb
figyelj, András. Néhány napig eltart az átállás... számítanék rád
már mondta, az új főnököd is... a sárga pulóveres fickó
nem a főnököm
lehetne az enyém... elszoktam az ilyen szereptől
nem szerep... feladat... gondold át, három lépés vissza, három kombináció
előre... Aljechin meg Endre... emlékszel?
Endre hat lépésre kombinált
emelik a fizetésedet
mondtad már
a régi idők... mintha csak tegnap lett volna... a Liget... a Természetrাজi
Szertár... a tanárunk
Török Andor, mondta Áron András, öt éve temették
volt egy lány... zongorázott
alsóbb osztályban
sokfelé utaztál... ez is előnyödre válhat
ki az új főigazgató?
mennem kell, András... fel a fejfel... gondold át... terjeszkedni fog a cég...
mennem kell
fizetett. Elsietett
Áron András várt. Egyedül akart maradni. Nem voltak gondolatai. Fáradt volt.
Lassan állt fel. Lassan ment a lifthez. Mire a terembe ért, a pultok üresek voltak. A
fekete öltönyös biztonsági ember fel-alá sétált. Őrködik, gondolta Áron András
tizenegy óra nyolc perc volt
üzemzavar, mondta a biztonsági ember. Amíg a hálózatot javítják, mindenki
elmehetett. Holnap reggelre működik
a pultokon a gépek mint fekete koporsók sorakoztak
körültekerte nyakán a sálját, felvette a kapucnis kabátját
elállt a hóesés. Alacsonyan szálltak a felhők
tizenegy óra tizenhat perc volt. Anikó két órára ígérte reggel az érkezését a
közös ebédre. Lement a rakpartra. Anikóval szívesen üldögéltek párizsi útjukon
a Szajna-parton. Beszélni fogok az aligazgató barátommal. Már nem aligazgató,
de ő hozott a céghez is, vannak kapcsolatai. Visszament a járdára. Elindult az új
hátsor mellett. Arra gondolt, hogy ellenőriznie kell a bankszámlájukat, az ottho-
ni gépet. A fizetésük harmadát minden hónapban a bankszámlára utalták, egy
ideig kitarthatunk, gondolta. A pályázástól már elszokott, az fiataloknak való
újra hullani kezdett a hó, eltakarta a házakat, a Dunát, a túlsó partot, minden
átláthatatlan, biztonságban érezte magát a cégnél, fenyegetettségre nem gondolt, a
zölden villogó lámpa is alig látszott a következő saroknál, egy addig ismeretlen új
piros lámpasor világított az egyik kirakatban, *Régiségek, ritkaságok, adok-veszek*, be-

nézek, amíg Anikó érkezik, legalább átmelegszen, gondolta, belépett, körülnézek csak, mondta, a függönnyel takart sarokból hegedűszó hallatszott, hirtelen megszakadt, a függönnyt félrehúzták, csak nézzen körül, uram, nem kötelező a vásárlás, mondta a kilépő férfi a hegedűt a vonóval még mindig a kezébe tartva, az üzletben egyetlen lámpa világított, Áron András úgy érezte a homályban, mintha kápolnában állna, a tulajdonos vagy elárusító, nem tudta, hogy egyik-e vagy másik, vissza lépett a függöny mögé, letette a hegedűjét, felkapcsolta a világítást

talán talál valamit, uram, ami felkelti az érdeklődését, talán talál figyelemre méltót

a választékos beszédéből Áron András úgy gondolta, bizonyára a tulajdonos porcelánkészletek, különböző korszakokból híres, márkás sorozatok, tálak, ezüst evőeszközök, gyertyatartók, bronzfigurák, régi érmék, bársonytokokban töltőtollak, papírvágók, vitrinekben virágmintás, kígyóvonalzatú vázák, falakra függesztett perzsaszőnyegek, érezte otthon magát, uram, a férfi közelebb lépett, fel emelt egy vázát, Áron András a finom ujjait figyelte, a hangja is a hegedűéhez illett vegye le a kabátját, amíg nézelődik, még szárad

máris ruhaakasztót hozott, elhelyezte az átnedvesedett kabátot a fogason

úgy látom a tekintetéből, hogy figyelmes látogatót köszönthetek

Áron András felfigyelt rá, hogy nem vásárlót, látogatót mondott

nem láttam még az üzletet

két napja nyitottunk, ön az egyik első vendégünk

Áron András körbejárt. Megállt a vázák polca előtt

ön műgyűjtő?

hegedűs vagyok

hallottam. Öné az, amit itt látok, vagy csak...

az enyém, vágott közbe a férfi

nem értem... ez hatalmas kincs

hosszú történet, szívesen beavatom

Áron András a vázákat figyelte

jugendstil a múlt század fordulójáról. A kedvenceim, fáradt rózsaszínek, hervadás, kihalt szirmok, lopakodó kígyóvonalak, minden a mulandóságot idézi, ismerős érzés

magasra emelte a vázát, óvatosan helyezte vissza

régen gyűjt?

elmosolyodott, bizonyára különösnek tartja... nem... ha szabad kérdezni, ön mivel foglalkozik? Az a benyomásom, hogy nem áll távol öntől, amit...

elemző informatikus vagyok

apám testvére volt műgyűjtő, én apámat követtem, kis zenekarban játszott. A nagybátyám ötvenhat után Amerikába ment. Szerencsejáték-szenvedély kapta el. Óriási összegeket nyert. Műkincsbe fektette. Apám korábban meghalt. A nagybátyámnak nem voltak örökösei, a végrendeletében egy feltétellel rám hagyta a vagyonát. El kellett végeznem két művészettörténeti kurzust. Persze a zeneakadémista múltam is segített, stílusok, korszakok

mint egy mese, gondolta Áron András. Lehet, hogy mégsem tulajdonos, csak egy jól betanított vigéc, meg a hegedűszó is benne van a vevőcsábításban elhessegette a gondolatot

a festmények a másik helyiségben vannak, mutatott a férfi egy átjáró felé
csengett Áron András telefonja
Anikó hangja zaklatott volt
gyorsan... nagyvizit... programváltozás... nem tudunk együtt ebédelni. Az
egyik nővértársam megbetegedett, helyettesítenem kell az enyém mellett egy
másik öregotthonban. Éjszakai ügyelet mindkettőben. Reggel hatra otthon le-
szek. Szabadnapot kapok, kialszom magam
nem lesz sok a kettő?
a kamrában zacskós leves. A tasakon rajta van, hogy menyi ideig kell főzni
megoldom
a hűtőben van tegnapi zöldbabfőzelék. A mikróban öt perc... üss rá két tojást
jól vagy?
jól... voltál a cipzárosnál?
voltam
sietnem kell
a férfi félrevonult, amíg telefonáltak
több időm maradt, gondolta Áron András
az üzletben kellemes meleg volt
ha ön elemző, mosolygott a férfi, talál itt éppen elég elemezni valót. Mindegyik
tárgynak múltja van. Története. A végrendelet melléklete jó néhányat felsorolt.
Az ezüst menóra például egy Galíciából vándorló zsidó családé volt. Mindenüket
elvesztették, az imaszalagokat, az imakönyveket, a menórát vitték, ahhoz ra-
gaszkodtak. Aztán van itt...
Áron András az üvegtárlóhoz lépett
és a hegedű?, kérdezte Áron András... a kettő elég távoli
ne higgye, uram... a szólamok, a szólamok váltakozása, a távolodás, a talál-
kozás, az összhangzás, számomra minden tárgynak van szólama, körülmutatott,
együtt zenekar
Áron András figyelte az üvegezett tárlót. Átvillant rajta, hogy vissza kell hív-
nia Tatjánát, még a liftben megígérte
reggel, ha belépek, mondta a férfi, ismeretlenben érzem magam, de mégis
minden mintha évtizedek, évszázadok óta ismerős lenne
ilyesmiket is gyűjt?, kérdezte az üvegezett tárló fölé hajolva Áron András
hétvégén azért koncertezem, otthon gyakorlok, csak a próbákat hagyom ki...
sajnos... egyelőre elnézik
nem fárasztó?
pihentető... igen, ahány tárgy, annyi történet. A végrendelet melléklete tíz
oldal. Az ember végigéli minden darab történetét. Azért a középkori éremkész-
letért megmérgezték a tulajdonosát. Van itt kép, amit templomból loptak el
Áron András olvasta az üvegezett tárló alatt az újságlapokat
ilyeneket is árul?
egészen friss
megnézném
olvasta
Csepeli Híradó, 1945. január, romeltakarítás közben az önkéntes tereptisztí-
tók a Gubacsi hídnál, amit a visszavonulók robbantottak fel, három holttestet

találtak a törmelékek alatt, látom, érdekl, mondta a tulajdonos, érdekes a története, tegnap éppen csak kinyitottam, egy rongyos, valamikor úgy mondták, ágrólszakadt, most úgy, hogy kukázó ember lépett be, bevallom, engedéllyel tartok gázpisztolyt, elővettem, a három holttest civilruhás fiatalember volt, olvasta közben tovább Áron András, a közelben lakók elmondták, hogy amikor a robbantás történt, egy leventeszakasz ért éppen a tűzerek mögött a hídra, a holttestek öltözékében megtalálták a leventeigazolványokat, olvasta Áron András, a kukázó ember, folytatta a tulajdonos, azt mondta, hogy az egyik kukában talált egy régi újságot, olcsón eladná, ki van rakva az üzleten, hogy régiségeket vásárolok, két napja csak száraz kenyeret evett, olcsón adná, régiség, hajtogatta, a leventeigazolványok segítségével keresik a családtagokat, olvasta Áron András, közvélemény-szűk a neveket, Szabó István, született 1926-ban, Horváth Lajos, született 1925-ben, Németh Ferenc, született 1926-ban, folytassam, uram?, kérdezte az üzlet tulajdonosa, Áron András a közlemény alatt a fotót nézte, ismerősnek találta, bólintott, önmagának bólintott, valóban ismerős, a tulajdonos a bólintást érdeklődésnek tekintette, eltettem a gázpisztolyt, folytatta, a szomszédos üzletláncból volt néhány bónuszom, odaadtam neki, hálálkodott, ez több napi élelemre elég lesz neki, látom, érdekl az újság, Áron András a fotót figyelte, hídroncok, törmelék, lezuhant pillérek, alatta APN-fotó-felirat, az APN a Szovjet Távírási Iroda, mondta a tulajdonos, harctéri fotós képe, gondolta Áron András

megvenném

azt mondja, uram, hogy ön rendszerelemző, bizonyára találkozott a kukázóhoz hasonlókkal

sokféleképpen... mi a lap ára?

az öné, uram. Az érdeklődéséért, a figyelméért. Bármikor örömmel látom... nézelődni... szót váltani

nem könnyelműség?, kérdezte Áron András

a tulajdonos mosolygott

rokonszenves, gondolta Áron András

a végrendelet azt is kikötötte, hogy öt évig nem számolhatom fel a készletet. Addig megőrzöm, jobb, ha együtt tartom, öt év múlva így előnyösebben értékesíthetem. Az összegből alapíthatok egy zenekart, esetleg csak egy kvartettet... addig maradnak a hétvégi koncertek... meg a gázpisztoly óvatosságából

öt évre kombinál?

tervezek... gyorsan elszalad

Áron András óvatosan összehajtotta az újságlapot, a kistáskájába csúsztatva

bármikor, uram, ha erre jár

erősödött a hóesés

megy a függöny mögé hegedülni, gondolta Áron András, miközben az 1-es villamos megállója felé haladt

tizenkét óra huszonnyolc perc volt

talált a villamoson ülőhelyet. Elővette a Csepeli Híradót. Újra elolvasta

a szemközti padon ülő, az arcát sáljával takaró idős férfi előrehajolt

mondja, meddig tart ez?, látom, olvasott ember

vékony madárhangja volt

mi?, kérdezte Áron András, a hóesés?

ez az egész. Maga tájékozott lehet, ha ilyen régi lapot olvas... mondja, mi van itt?

Áron András nem tudott elszakadni a hídroncs fotójától
nem értem, kérem... pontosan mire gondol?

a férfi legyintett
meddig tart ez?

Áron András próbálta nem tudomásul venni a kérdést
a hősés?

ez a vircsaft

vircsaft, ez jó, gondolta Áron András

mivel foglalkozik?

egy senki vagyok... nyugdíjas... valamikor tanár voltam... meddig?
nem tudom

a Thököly úti megállónál leszállt. Mire hazaért, átázott a cipője. Papucsot húzott. Nézte az órát, amíg kavargatta a forralt vízben a zacskós levest. Átmelegítette az előző napi zöldbabot, nem volt kedve tojást ütni rá. Nem mosogatott el. Kinyitotta a gépét, olvasta a korábbi aligazgató barátja délelőtt küldött levelét, közös megegyezéssel hagytam ott őket, úgy gondoltam, ez a legegyszerűbb megoldás. A közelükben sem maradok. Minden szavuk hazugság. Légy óvatos, messzire nyúlik a kezük. Rövidesen hívlak. Töröld a leveletem a gépedről

leült a karosszékébe. Próbálta rendbe szedni az elmúlt órák eseményeit. Kavarogtak az arcok, a hangok. Néhány percre elaludt. Felriadt. Ugrott a telefonhoz

vártam a hívásodat, mondta Tatjana

ne haragudj... annyi minden

segítenél?

mi történt?

volt Pilisligeten egy kis nyári otthonunk Endrével

tudom, jártam ott

megvan még, de mióta Endre meghalt, nem járok oda, lakatot tettem az ajtóra feltörték?

a múlt héten értesített a polgármester, kis falu, talán hatszáz lakos, szerették sokan Endrét, a kiskolások, a művelődési otthonba is lejárt és?

a polgármester írta, hogy emléktáblát helyeznek el a kisházon

szép... és?

megkérdezték, felolvashatják-e a köszöntődet, amit Endre ötvenedik születésnapján mondtál a kisházban, megőrizték

persze

ma lenne az avatás. Hívtak. Kértem az egyik kolléganőmet, hogy kísérvén el, nem szeretnék ebben az időben egyedül menni, de nem ér rá. Eljönne velem?

mikor?

most

mikor most?

nálam két óra nyolc van. Háromra érte mennék. Fél ötök van az avatás. Ismerem jól az utat, havazásban is ötven-hatvan perc

ezért hívtad Havas Oszkárt is?
a régi hármastok... a sakkcsapat, gondoltam
mit mondott
megpróbál jönni... hallasz? itt vagy még?
itt vagyok... persze, megyek veled
érted megyek a kocsival
háromkor. A ház előtt lehet parkolni. Ott várlak
újra elaludt. Álmában a régiségboltban állt, az öné, uram, nyújtotta a hídrön-
csok fotóját Török Andor, eltehetem, tanár úr? Őrizze meg, mondta Török Andor,
állához emelte a hegedűjét, Schubertet játszott
csengetésre riadt fel
három óra öt perc volt

Tor

regényrészlet

A luxushajók nem köthetnek ki Dubrovnik kis kikötőjében, túl sok helyet foglalnának el, így a *Fantastic Voyage* is a parttól távolabb eresztette le a horgonyt. Míg vártuk a turistákat szállító hajót, percekig bámultam a több évszázados mészféher épületkompozíciót, a bástyáit, az érdes falait, az égnek meredő templomok hegyes tornyait. Tőle nem messze a Lokrum-sziget zöldellt, olyan volt, mint egy szeméremdomb, naturista strandot is kialakítottak rajta. Dubrovnik egykor független köztársaságként Velence komoly riválisának bizonyult az Adrián. Sokáig egyetlenegy háború sem hagyott nyomot az épületeken, a legutóbbi balkáni banzaj azonban nem finnyáskodott. A montenegrói–szerb nehéztüzérség felsorakozott a kopár hegyoldalon, a tengerről pedig a hadihajók ágyúzták az óvárost. Barátom, Davor épp egy ilyen hajón szolgált szakácsként. Esténként a tisztjei fogadást kötöttek, hány parti házat fognak kilőni, ahol épp vacsorára készülődnek a helyiek. Egy alkalommal fölszólították Davort is a fedélzetre, nézzen bele a távcsőbe. Belekukkantott, egy család épp vacsorázott a gyertyafénynél. A hajós tiszt parancsot adott, hogy tüzeljenek. Robbanás, majd csönd. A tiszt kikapta Davor kezéből a távcsövet, majd vállon veregette, jó oldalon szolgálsz, komám, ez külön ajándék volt számodra. Davor horvát származású volt, akárcsak a felrobbantott család a parton.

Amikor az óváros főbejárata előtt, a pilei kapunál elmeséltem Aksának Davor esetét, megszorította a kezemet. Tegnap édesanyjával beszélt Skype-on, elárulta, hogy együtt vagyunk, hogy meg akarom kérni a kezét. Anyja tajtékozott, nem házasodhat össze olyan férfival, aki nem muszlim. Döntenie kell köztem és India között. Elhallgatott. Hát nem azt állította-e korábban, hogy Új-Delhiben sokkal nyitottabbak az emberek, sőt, több muszlim nő él nem muszlim férfival, csóváltam a fejem. Édesanyja apja halála óta egy szélsőséges muszlim szervezethez sodródott, az Al-Umar Mujahideenhez, ott talált vigaszt. Az indiai kormány azonban betiltotta a terrorizmussal vádolt szervezetet, anyja pedig eladta a kis lakásukat Delhiben, majd a közeli Muzaffarnagar városába költözött, az egymással hadilábon álló radikális muszlim és hindu szervezetek harci övezetébe. Amennyiben Aksa azonnal nem költözik haza, az anyja panaszt tesz az imámnál, a vallásvezetőnél. Lehet, hogy megkegyelmeznek, és minden rendben lesz, biztattam. Szó sem lehet róla, választások lesznek, ilyenkor még kiélezettebb a feszültség, válaszolta keserűen. Ha kiderül, hogy házasság előtt összefeküdtünk, kiátkozzák, többé nem térhet vissza Indiába. Odahaza végeznek vele. És az indiai törvények, kérdeztem. Aksa lehajtotta fejét, megvan rá a módszerük, hogy so-hase derüljön ki a nyilvánosság előtt, ki volt az elkövető. És ha fölveszi a hindu

vallást? Úgy nézett rám, mint aki át akarja harapni a nyakamat. Egyrészt ne keverjem össze az európai Krisna-tudattal, a hinduizmus sokkal több annál, abba bele kell születni, másrészt a hinduk ölték meg az apját, forogna a sírjában, ha még a hitét is megtagadná! Rendben, a barátnője, Divya kivételes hindu, de akkor is! Elhallgattam egy pillanatra, majd megfogtam a kezét, és elhaladtunk a kapu fölött őrökődő Szent Balázs szobra és a három márványfej alatt.

A Stradun nevű sétálóutca márványkockái úgy fénylettek, mint a tükör. Jobbra a kis Onofrio-kútnál turisták fényképezkedtek, a galambok a kút kávéjánál várták a csipsz-, kenyér- és kiflifalatokat. Lusta macskák heverésztek a kút mögötti fa hűvösében. Mindenfelé éttermek, színes butikok, galériák. Az utcán az amatőr festők giccses Dubrovnik-képeket árultak, a város élte a nyári turista-szezon zsúfolt mindennapjait. Az emberek nem pusztán a Stradunon, hanem a szűk kis utcácskákban is nyüzsögtek. A luxushajónk miatt megkétszereződött az embertömeg, folyton testeknek dörgölőztünk, nehezen haladtunk. Bábeli lárma. Letértünk egy szellősebb sikátorba, meg akartam mutatni Aksának egy reneszánsz kori graffitit. A dalmát barátom, Rade mesélte, hogy az elején jobbra kell fordulni a Zlatarić utcába, és az éttermek közötti falon ott lesz. Kis segítséggel ugyan, de megtaláltuk a Szent Rókus-templom falába vésett szavakat:

PAX VOBIS. MEMENTO MORI
QUI LUDETIS PILLA.
1597

Béke veletek. Emlékezzetek a halálra, labdajátékosok, világítottam meg Aksának a graffiti értelmét. A középkor óta a kölykök a közelben fociznak, a Szent Rókus-templom fala a kapu, vagy a közeli Široka utcában rúgják a bőrt, a falak pedig eléggé visszhangosak, valamelyik korabeli lakó vagy tanuló diák nem bírta cérnával, így próbálta elrettenteni a zajos futballozókat. Aztán elvezettem Aksát a nevetes árvaházhoz, a befalazott ajtaja fölött még mindig ott a latin nyelvű idézet:

COCHALVIT COR MEU ITRA ME ET DITATIONE MEA EXEARDESCET IGNI

Elővettem a mobilomat, bekapcsoltam a netet, beírtam a keresőbe a szöveget. Dávid 39. zsoltárából származott: „Fölhevült bennem az én szívem, gondolatomban tűz gerjede fel”. Megkerestem az angol fordítást is. Aksa lelassított, szemmel láthatóan kínlódott. Nem tud lemondani Indiáról, de rólam sem. Akkor még ne utazzon haza, bármit is mond az anyja, válaszoltam. Elmentünk a Gundulić térre, a közepén barokk-kori szobor, a horvát költőt, Ivan Gundulićot ábrázolja, aki eposzt írt a török Oszmánról. Olvastad, kérdezte Aksa. Nem, motyogtam. Körülöttünk zsongott a dalmát piac: zöldségek, gyümölcsök, zöld és fekete olívabogyók, tonhal, travarica és lozovača pálinka, fehér- és vörösbor, olaj, a kofák hangosan kínálták az árut, kóbor macskák ólálkodtak a standok körül, várták a potyafalatokat. Egy fiatal sráctól vettem száraz dalmát sonkát, pršutát. Kenyeret is szerettem volna hozzá, tudakolni kezdtem, hol a pékség. Viszont a kenyér szót ösztönösen szerbül mondtam, „hleb”, megfeledeztem arról, hogy horvátul „kruh”. A fickó összevonta szemöldökét.

„Jesi li ti Srbin?“, kérdezte mogorván.

„Ne, ja sam Mađar iz Vojvodine.“

„Aha, vidim voliš Ciganke!“, enyhült meg kissé, és Aksára mutatott.

„Sorry, I dont speak Croatian“, válaszolta Aksa visszafogottan.

„Odakle ti je ova?“, kérdezte tőlem.

„Iz Indije.“

„Evo vam malo travarice za dobru Kama sutru!“, kiáltotta nevetve, és nekünk ajándékozott fél liter gyógyfüves pálinkát.

„Ona je Muslimanka, ne pije“, mondtam neki, „Ali ja nisam, hvala ti!“, és eltettem a travaricát a hátizsákomba.

„Jebeš Muslimane, sve su ti to teroristi. Ajde, marš odavde!“, rivalt rám mérgesen az árus. Én pedig el sem köszöntem, magammal vontam Aksát, aki az egészből csak annyit értett, hogy a muszlimok terroristák. Pedig a háborúban együtt védtek a bosnyák muszlimok és a horvát katolikusok a várost a túlerőben lévő pravoszláv montenegróiakkal és szerbekkel szemben. Jobb, ha minél előbb elhúzzunk innen, javasoltam.

Továbbhaladtunk a katedrális irányába, ott leültünk egy jazzkocsmá épp üresen maradt asztalához. A biztonság kedvéért horvátul kértem a pincértől két italt.

„Dvije mineralne vode molim!“

„Gazirane?“, kérdezte a csontos arcú pincér.

„Negazirane“, válaszoltam.

Mi a különbség, kérdezte Aksa, amikor a pincér távozott. Szerbül nem „dvije“, hanem „dve“. Igazából, bizonyos nyelvjárásokban a horvátok is és a szerbek is használják mindkét változatot. Akkor meg mi a baj, csodálkozott Aksa, úgy olvasta a neten, itt véget ért a háború, közben szívószállal szűrte a citromkarikás ásványvizet. Á, a háború mindenütt olyan, mint a luxus a hajónkon: sohasem elég. Aksa eltolta magától a kiürített poharat.

„It's never enough!“, dúdoltam magam elé, majd az órára pillantottam. „Oh, it's time!“

Szóltam a pincérnek, fizettem, borraivalót is adtam, majd véletlenül szerbül köszöntem meg a szolgálatát, a „hvala lepo“ horvátul „hvala lijepo“-ként csengett volna. A pincér azonban nem hajtott el az anyámba, barátságosan intett búcsúzóul.

Sissi piercinggel. Látomások Miramarében

A sor végén álló fiatalok nehezen hiszik el, amit mondanak nekik. Minden egyes termet végig kell nézniük, főként pedig meg kell hallgatniuk az idegenvezetőt, egy náluk alig idősebb lányt, aki, mintha karót nyelt volna, úgy áll előttük, mindennel felszerelve, teljes hivatástudattal, sorszámmal a nyakában. Magyarok és fáradtak. Pécsről körülbelül öt óra lehet idáig az út, nem számolva a pisiszüneteket. Kinn szeretnének maradni a szabadban, frizbizni a parkban, lepihenni a fenyők alatt, fotózkodni a telefonjukkal, ám a programban most múzeumlátogatás következik. Délután vigaszképpen néhány órát kapnak vásárlásra a Torri d'Europában, az azték mauzóleum formájú új bevásárlóközpontban, ahová minden országból, ahonnan autóbusszal ide lehet jönni, érkeznek is a vásárlók. De most a kultúrán a sor. Ami ott van fenyegetően az „antik stílusú” vitrinek mögött. Közben egy másik csoport – genovai nyugdíjas nők, a derekukra csatolt kötelező esőkabáttal, sose lehet tudni – menetre készen, miközben idegenvezetőjük már hadarja is: „A Miramare kastély és a park a grignanói karszt egyik sziklafokára épült Habsburg Ferdinánd Miksa főherceg (1832–1867), Ferenc József osztrák császár öccsének kívánsága szerint. Kérem, jöjjenek előrébb, igen, közelebb. Karl Junker tervei alapján indult meg az építkezés, és a kastély külső burkolata 1860-ban már készen is volt. A berendezés és a belső dekoráció Franz és Julius Hofmann tervei alapján készült el 1864-ben, amikor Miksa már Mexikóban tartózkodott. Miksát mexikói császárrá koronázták, majd Querétaróban 1867-ben golyó általi halálra ítélték. Azon kevés főúri rezidenciák közül, amelyeket nem építettek újjá, a maga bútorzatával és eklektikus díszítésével ez a kastély a tizenkilencedik század közepi életstílus báját tükrözi, ott, ahol a mediterrán hatás a jellegzetes északi formák hangulatával találkozik.” Az idegenvezető persze átsiklik a kastély két lakójának szerencsétlen sorsa fölött: az egyikük, a férj, akivel a mexikói sortűz végez, mielőtt még ideje lett volna élvezni a kastély pompáját és remek díványait, a feleség, aki megözvegyül, és megbolondul az unalomtól és a fájdalomtól (de főleg az unalomtól). Az idegenvezető nem beszél Carlotta elmeállapotáról, és arról a szóbeszédről sem, mely szerint tébolyodottnak nyilvánítása az udvar ötlete volt csupán, hogy a lehető legdiplomatikusabb módon leplezzék a hercegnő kommunizmus iránti szimpátiáját.

Mauro Covacich 1965-ben született, filozófiát tanult a trieszti egyetemen. Első regénye 1993-ban jelent meg, poétikájának egyik jellemző motívuma a személyes identitás keresése. Munkatársa a *Corriere della Sera*-nak, *Safari* címmel rádiójátékot készített a boszniai háborúról. *Trieste sottosopra* (A felfordított Trieszt) című, 2006-ban megjelent kötetében tizenöt esszében mutatja be Trieszt sokszínű arcát.

A pécsi fiatalok felkészültek a belépésre, türelmes birkanyájként indulnak el a félművekben lévő jegypénztár felé. Néhányan még egy utolsó pillantást vetnek a falcsipkézet, a toronydíszek, a homlokzat megnyugtató formáira. Valójában a kastély pont úgy néz ki, ahogyan egy kastélytól elvárható, vagy inkább ahogyan mondjuk tízévesen az ember elképzeli egy kastélyt. Hófehér, érintetlen, középkorias, mintha kartonpapírból vágták volna ki a körvonalait. A magyarok nem kérnek mást, mint hogy tovább nézhessék kívülről – huszonnégy hektár a gyönyörű park, ami lágyan emelkedik felfelé, tetejéről láthatod a tengert és a sziklákat, és küldhetsz sms-t annak, akinek akarsz, vagy heverészhatsz a fejhallgatóddal, csaphatod a szelet a lányoknak, vagy akár tovább nézheted a kastély homlokzatát – de nem, itt most be kell menni az épületbe, különben nincs vásárlás a Torri d'Europában.

A hátuk mögött a szökőkút virágos szegélye és a következő csoport érkezése miatt nyitva maradt kapu között elhúzó két lány futómezt. Jó néhány fej utánuk fordul. Barnák, már április elején jól lesültek, látszik erős farizmusuk a nadrágban, a köldökükben a piercing szilárdan áll, jól tartja a hasizmus erős hálózata. Két trieszti nő – láthatóan már nem éppen lányok – ebédszünetben.

Azok közül, akik megfordultak utánuk, hányan tették ezt ösztönös vonzódás miatt, és hányan azért, mert sokkot kaptak attól, hogy az induláskor bennük élő, Sissivel, operettel, szalonokkal, arisztokráciával teli Trieszt-kép összetörni látszott? Azért kérdezem ezt, mert egy csomó embert ismerek, akik néhány napos trieszti tartózkodás után elárulták zavarodottságukat. Az első pillanatban minden a várakozásokat látszik igazolni, és az a benyomásod, hogy mindjárt Romy Schneider fog előtted elvonulni hintóban, aztán kezded megérteni – ahogyan ezek a kirándulók is –, hogy a közterek nem számolnak a valódi város összetett világával. Még sincs ellentmondás. Vagyis inkább Trieszt valóságos identitása a maga ellentmondásos természetén át mutatkozik meg. Sissi például, a szép Sissi, aki gyakran jött ide, hogy meglátogassa bolond sógornőjét, két órát tornázott naponta. Szerette a hosszú sétákat a parkon túl is, mindig kíséret nélkül (így történhetett, hogy 1898-ban, egy hűvös szeptemberi reggelen Luigi Lucheni anarchista több késszúrással megölte a Genfi-tó partján). Schönbrunnban Sissi hercegnő gyűrűkőn is edzett, amiket egy tükrökkel borított teremben szereltetett fel a méregdrága mennyezetre. Megrögzött diétázó volt, olyannyira, hogy szinte ő vezette be az első anorexiás divatot, azt a gyötrelmes érzékenységet, amivel tele vannak a Soho vegán éttermei. Adózott a tetoválás szeszélyének is. Egyszóval az igazi Sissi, éppen mint az igazi Trieszt, nem az, amit mindig is elképzeltetek, nem Romy Schneider, és nem is az az idős asszony, aki még most is tizenkilencedik századi nagyszonyként felcicomázva járja a belvárosi utcákat. Nem, Sissi, csakúgy mint Trieszt, egy mai fiatal, tetovált, izmos, egészségtudatos negyvenes nő, akit könnyűszerrel el tudok képzelni, amint elektrokoagulátorral epilátatja magát, le van sülvé, és miért is ne, piercing van a köldökében, mint az előbbi két futónőnek.

Továbbmegyek a park felsőbb része felé, oda, amelyik Grignano picinyke állomása felé nyúlik tovább, a sziklába vajt alagút fölött. Ebben halad tovább a part menti út, majd a terep hosszú törzsű fákból álló kis erdővé változik, egyre lágyabb ívben és egyre ritkásabban magasodó fákkal. Itt megváltozik a látogatók összetétele. Leginkább külföldiekből áll, de ők nem turisták. Ők a Sissa (Felsőfokú Tanulmányok Nemzetközi Iskolája) tudósai. Matematikusok, fizikusok, csillagá-

szok, genetikusok, neurobiológusok, többnyire távol-keletiek, az uzsonnás zacskójukkal sétálnak, amit mint újszülöttet fognak a kezükben, a fejüket úgy tartják, hogy látszik, szippantani akarnak néhányat a jó levegőből, mielőtt visszamennének, és a tudományok nagy kérdésein törnék a fejüket a szép, csillogó üvegablakos épületekben, amelyek feljebb, a meredeken kanyargó Beirut utcát szegélyezik. A Sissa intézetei gyakorlatilag a Nobel-díjasok fészkei, meg azon kutatóké, akik nemsokára meg is kapják ezt az elismerést. Érdemes volna megmérni a környék sugárzását, a rendkívüli tehetségek akkora számban vannak itt jelen. Mintha érezném is a magas fokú agyi működést, az egyenletek és gondolatok ama elektromágneses mezejét, amibe éppen most lépek be. Könnyed fejmozdulattal üdvözlök egy padon ülő indiait, ő mosollyal viszonzza. A térdén egy kis tálkát egyensúlyoz, ebből veszeget az ujaival valamilyen főtt gabonát. Vajon a Sissa menzáján lehet-e keleti ételeket kapni, vagy az indiai tudós ma reggel készítette ezt magának, mielőtt munkába indult? Legszívesebben megkérdezném tőle. Az egyik Nobel-díjas egyébként egy matematikus, ha nem tévedek, indiai. Közben két másikkal találkozom, kínainak néznek ki, így lemondok arról, hogy megzavarjam az indiait, miközben ő az agyát táplálja, és az annak otthont adó testet.

Több mint becses itt a Sissa tudósainak jelenléte, mégsem tartoznak abba a képbe, amit Trieszt magáról mutat – kivéve talán azokat a helyzeteket, amikor a nyilvánosság előtt szerepelnek. Gyantaillatú menedékükben élnek itt, a miramarei fenyvesek között. A városban ritkán fordulnak meg, elkerülik – persze nem tudatosan – azt a Közép-Európa-képet, amit viszont a turisták a város életének eldugott részleteiben azonnal megtalálnak.

Trieszt minden tekintetben Közép-Európa tökéletes metonímiája – Habsburg-örökség, fajok keveredése, többnyelvűség és legfőképpen nagy lélegzetű és európai értelemben erőteljes jegyekkel bíró irodalmi hagyomány –, ha azt mondom, Trieszt, mindezekre egyszerre tudsz gondolni. Ám ha itt laksz ma, a huszonegyedik század első éveiben, az az érzésed, hogy a közép-európai kultúra, így tehát a „triesztiség” is az irodalmi önkifejezésben nemcsak a saját megkülönböztető minőségét, hanem a saját történetét is megtalálta. Vagyis azt gondolom, hogy Közép-Európa nem csupán közép-európai könyvekből áll, amelyek újraírják a közép-európai imázst, hanem mindenekelőtt közép-európai emberekből, akik minden reggel felébrednek, reggeliznek, munkába mennek vagy tanulnak, és nem úgy tűnik számomra, mintha az irodalmiasság megelégedne ezekkel a jelenségekkel. Amennyiben, mint ahogyan remélem, az irodalom az, ami az életből táplálkozik, és nem fordítva, akkor jó, ha megfigyeljük, hogy mennyivel változatosabb, elmentmondásosabb és talán mennyivel érdekesebb is a trieszti élet ahhoz a jóllehet hízelgő közhelyhez képest, amibe bezáródott. Ezt a gyönyörű parkot, amely Habsburg Miksa gondos kertészeinek keze munkája, most indiai matematikusok és kubista mintás tornaruhás maratonfutónők látogatják. Ma az én városom egy lycra bodyba öltözött, kobaltkék hajú Sissi, nyakán szalamandratetoválással. Hercegnőhöz illő, keskeny ujjai vannak, de rágja a körmét.

Ha jobban megnézzük, nem is jelenbéli változásról, a szokásos, egy adott korszakhoz kötődő szinkretizmusról van szó. Az osztrák–magyar Trieszt mellett mindig is volt egy másik Trieszt. Az irodalmi kávéházak, Svevo és Joyce mély barátságának városa mellett mindig ott volt egy másik, finom és fesztelen, pika-

reszk, szinte carioca-jellegű város. Ott van a barcolai tengerparti sétány például, ahol az emberek az év hat hónapjában napoznak, és októberben is fürdenek a tengerben. Van valami antik, morális hedonizmus a triesztiekben. És egyfajta easy-going modern vitalitás is, kaliforniai módra. Olyan életszeretet, amit a venetóiak és az udineiek élvhajhászásnak tartanak, csak azért, mert elüt az északi termelés és profitszerzés standardjaitól. Nem véletlen, hogy sokan közülük Triesztet észak Nápolyának tartják.

Íme, ez Trieszt, és ez a triesztiség nem jutott el a könyvek lapjáiig, nem lett belőle irodalom. Mégis igaza van a genovai nyugdíjas nők idegenvezetőjének, amikor azt mondja: „Olyan hely ez, ahol a mediterrán hatás a jellegzetes északi formák hangulatával találkozik”.

Miközben megcsodáljátok Carlotta szobáinak csipkéit és lámpáit, ahogyan a szegény pécsi fiatalok fogják ezt tenni, soha ne feledjétek: keressetek egy ablakot, pillantsatok ki a napra, a tengerre, tartsátok észben, hogy Trieszt déli város, Észak-Európa legdélibb városa.

Lemegek egy ösvényen a nyugatra fekvő réteken át, amelyek mintha a grignanói öbölre néző természetes teraszok volnának, fűszőnyegekkel, amelyek meg-megvillannak a matrózruhas középiskolások hátizsákjai között. Ezeknek a tavaszi kiáltásoknak az öröme olyannyira erős, hogy szinte tapintani lehet. Kártyáznak, futkároznak, nevetnek, nevetnek, mint a bolondok – különösen a lányok, párban, sugdolóznak, úgy tesznek, mintha csipkedéseket hártanának el az egyik kezükkel, a másik mindig a mobilhoz van tapadva – mohón veszik a friss levegőt, amit most lehet, ezekben a napokban, április elején. Miramaréban lógni mindig is kötelező volt minden generáció számára, különben a triesztiiek felnőtt korukban is szeretik ezt a parkot, azon ritka helyek egyikét, ahol a turisták és a helyiek véletlenszerűen ugyan, de keverednek egymással.

Visszafelé, a kijárat felé veszem az utam, és egy pillanatra megállok a kavicsos sávon Grignano fölött. Nekitámaszkodom a korlátnak az érmével működő távcsövek mellett, bámulom a sorba rakott asztalokat a kávéházak teraszán odalent, a hátrahajtott fejeket, a napnak kínált nyakak orgazmusát, aztán a kikötőt, egy fickó éppen a vitorlát kötözi a bumrhoz, egy sikkes éttermet, ahol a teraszon meghagyták az ott növekvő fenyőket, amelyek már a tetőig érnek. Lejjebb, de még szabad szemmel is jól láthatóan ott van Bagno Riviera, húsz méter magas betonoszlopával, ami megtöri a partszakasz zöldesbarnás bővületét, és amiről a vendégnek az az ötlete támadhat, hogy lifttel tud lemenni a partra. Látom, ahogyan munkások festik a kabinokat. Két nyáron át én is ezen a strandon dolgoztam. A fürdőmesterek legszebb időszaka ez, amikor ellenőrzöd az evezősvillákat, megolajozod a csigákat, lesöpröd a homokot és a leveleket a vécéről, lesúrolod az algát a lépcsőkről, kisöpröd a túleveleket az ereszcatornából, együtt uzonnázol a többiekkel, lógatjátok a lábátokat a mólóról, még nincs meleg, nincsenek emberek, senki, de lényegében mégis elkezdődött a szezon. Aztán jön a hajófelügyelet, az izzadság, a hordárkodás, a borraivaló, a lányok, igen, a lányok is, de csak később – most április van, és festik a kabinokat.

Grignano lényegében az adriai tengerpart utolsó homokos szakasza. Nincs igazi hullámtér – a tengerhez vezető utat lebetonozták –, de a vízben ugyanazt a ho-

mokot találod, mint amit Riminiben is. Miramarétól kezdődően sziklás a tengerfenék, határozottan sziklás egész Isztria és Dalmácia partvidékén, mintha egy másik tenger kezdetét jelölné, az átlátszót, a kristálytiszta, és talán egy másik földet is. Grignano a Nyugat utolsó métere. Innen, pont ettől a miramarei korláttól, amire támaszkodtam, kezdődik Trieszt, a sziklával, a szelekkel, egy nem éppen egzotikus világ színeivel, ám ami bizonyára kevésbé bensőséges a venetóiaknak és az emília-romagnaiaknak.

Nem tudom megmondani, hogy a központi parkoló tumultusában ott vannak-e a magyarok. A genovai nyugdíjas nők igen, könnyen felismerhetők az eskabátjukról és a szinte egyöntetűen kékes színű dauerjükről. Néhányuk hóna alatt ott a múzeum katalógusa. Mindegyiküknek egy oktávval magasabb a hangja, mivel most következik a nap csúcspontja: halvacsora az egyik csoportokra szakosodott étteremben a száz közül itt, a rabuiesei határátkelőhelynél. Van itt osztrák, jó néhány olasz és egy cseh autóbusz. A pécsit nem látom. Szeretném azt hinni, hogy ez jó jel a kastélyba hurcolt fiatalok miatt. Gondolni sem merek arra, hogy hol nyithatják ki végre az ebédre hozott zacskóikat. Az állomás mögötti téren? A körgyűrű egyik megállójában? Én tudom, hová vittem volna őket. Elhagyom a tolongó tömeget, s közben azt képzelem, hogy velem vannak. Most én vagyok a csoportvezető. Elég megtenni további két-három száz métert, és megint nyugodtan sétálhatunk anélkül, hogy bárkibe beleütköznénk – közben jönnek még futó Sissik, mások görkorcsolyáznak, vannak Sissik, akik kerékpároznak –, itt a turisták már általában buszon ülnek, nem látják a fehér oszlopokat, a távolabb elnyúló város fenséges testét, mivel az épp a menetiránnyal szemben van. Ahogy odaérünk a csendőrlaktanyához – azt hiszem, Olaszország legszerencsésebb csendőrei ők –, van egy elbűvölő kis partszakasz, ami még a park tenger felőli részéhez tartozik, tehát el van zárva a fürdőzők elől. Amikor ötödikes voltam, a tanárnőnk elhozott egyszer ide bennünket egy május végi reggelen, hogy takarítsunk a strandon. Kesztyű, nejlonzacskó, és gyerekek! Ez 1976-ban volt, amikor a környezet védelme még valami nagyon úttörő és enyhén törvénysértő cselekedetnek számított, legalábbis Olaszországban. Azon a reggelen én és négy másik pernahajder titokban megfürödtünk. Umberto lábáról lejött a bakancsa a vízben, ő meg visítani kezdett, mint egy disznó, mert nem tudta újra felvenni. Soha nem fogom elfelejteni a tanárnő rémületét, amikor meglátott bennünket alsógatyában, átfagyva, Umbertóval, aki reménytelen harcot vívott a bakancsáért. Megpróbált segíteni neki, de rögtön sírva fakadt ő is. Mintha magára vállalta volna amiatti felelősségünket, hogy bementünk a vízbe, és amiatt is, hogy Umberto bakancsa összement. Ha esetleg Susanna Montecalvo olvassa ezeket a sorokat, szeretném, ha tudná: én aznap reggel megértettem, mit jelent tévedni, és számomra, kis termete ellenére örökre ő marad a nevelés egyik óriása.

És most azt jut eszembe, hogy vajon az a firenzei lány beilleszkedett-e a város életébe, megtalálta-e a szerelmet egy trieszti fiatalember személyében, aki elmesélte neki a hely titkát. Én a magyar fiataljaimnak azonnal megmutatnám a sziklát. Miközben a szendvicseiket majszolnák a tenger közvetlen közelében, megkérném őket, hogy forduljanak meg, és nézzék azt az ananász formájú sziklát, ami körülbelül tíz méter magasán emelkedik a laktanyával szemközt. Ott a bokrok között aligha volna hely, hogy egyáltalán állva maradjunk, anélkül, hogy le-

gurulnánk, viszont – íme a meglepetés! – van rajta egy természetes nyereg, amit mintha pont arra találtak volna ki, hogy leheveredjünk rá... kettesben. A magyar fiataljaimnak elárulnám, hogy a tenger felőli oldalon, azaz a rejtett részen nagyon könnyen fel lehet ide jutni. Nyári estéken olyan, mintha egy lakatlan szigeten lennénk – a háttérben a város hunyorgó fényeivel és a végre elsötétült ég világító csillagaival –, olyan, mintha egy, a semmi közepén felejtett ananász koronáján ülnénk, noha az autóbuszparkolótól és a laktanyától csak néhány lépésre vagyunk. Természetesen lehet, hogy az a pár, aki felmegy oda, csak beszélgetni fog, legalábbis ezt kellene mondanom a magyar fiataljaimnak – de jobban megvizsgálva a szikláról lejövők arcát, ritkán történik csupán ez. Igen, azt volna kedvem mondani nekik: látogassatok el ide néhány év múlva a szerelmeitekkel, és ha nincs lenn autó (ami a „foglalt” egyezményes jele), álljatok oda a tiétekkel, és menjetek föl, hogy élvezzétek az estét. Többet mutat Trieszt önmagából ezzel az ananással, mint azok a szobák, amiket az imént láttatok a kastélyban.

SZOKÁCS KINGA fordítása

Laurin rózsakertje

Elbeszélő költemény. Részlet

A *Laurin rózsakertje* egy vagy esetleg több ismeretlen szerző műve, A *Nibelung-énekkel* nagyjából egy időben jöhetett létre, és a nagy elbeszélő költeményhez több szálon is kapcsolódik. Egyik főszereplője Veronai Dietrich, aki A *Nibelung-ének* második felében is jelen van, de az egész *Laurin*-költemény maga is tekinthető a *Nibelungok travesztiájának*. Ez esetben a *Nibelungok* történetében szereplő Attilából, a hun királyból a törpék fejedelme lesz, aki egy hirtelen ötlettől vezérelve rabolja el a germán hercegkisasszonyt, a *Nibelungok*-beli Kriemhild megfelelőjét. Ugyanakkor egy dél-tiroli eredetmondára is visszavezethető a történet: ma is látható a Dolomitokban, egy Schlern nevű hegy oldalában egy gleccserkatlan, amely alkonyatkor vörös fényben izzik, és a hagyomány szerint ez volt Laurin rózsakertje. Az is elképzelhető, hogy valamiféle történelmi hagyományt őriz a költemény. Arról a harcról tanúskodik, amelynek során a germánok – akár a gótok, akár a longobárdok – leigázták a tájék romanizált kelta őslakóit, a mai rétorománok őseit.

A *Laurin rózsakertje* naivabb és következetlenebb a korszak nagy, reprezentatív elbeszélő költeményeinél, Gottfried von Strassburg *Tristanjánál* vagy Wolfram von Eschenbach *Parzivaljánál*, de elbeszélői sodra és költői szépsége is ebből fakad. Olvasása közben mintha a Grimm-mesék egyik forrásvidékén járnánk.

Az előző epizódokban Verona fejedelme, Dietrich kalandozásra indul Dél-Tirolba, ahol egy erdőszélen megpillantja Laurin bűvös rózsakertjét. Kísérete elpusztítja a rózsakertet. A helyszínre érkező törpekirály több ízben rájuk támad, utoljára föld alatti királysága területén, a hegy belsejében, ahová álnokul becsalta a veronai lovagokat. Mindannyiszor vereséget szenved. Dietrich irgalomból meghagyja az életét, és fogolyként magával hurcolja Veronába. Ebben az epizódban is megőrződhetnek történelmi nyomok: pogány törzsfők és fejedelmek keresetény hitre térítésének emlékezete. Gondolhatunk a régi magyarokra is.

Az itt olvasható epizódban Dietrich és kísérete éppen behatol a hegy belsejébe, elfogadva Laurin meghívását. A kísérethez tartozik egy Dietlaub nevű fiatal stájer lovag is. Az ő húga Kühnild (a név szembeötlően hasonlít Kriemhildre), akit Laurin elrabolt és feleségül vett, bár a házasságot nem hálta el. Hogy Kühnild miért maradt szűz, az a ránk maradt szövegváltozatokból éppúgy nem derül ki, mint az, hogy miképpen rabolta el a törpekirály. A lényeg az, hogy a lovagok és a törpék élet-halál harcában az előbbieket győznek, és – nem utolsósorban – Kühnild is kiszabadul.

- Kövezték Laurint mindnyájan, egybe
egy barlangokkal teli hegybe.
Wittig erre nem szívesen lovagolt,
mert ebből kinkeserve volt.
Amikor a hegyet meglátták,
800 lenne már közelebb: elvárták.
Másnap reggel, amikor virradt,
végre oda is ért a kis had.
Még akkor hajnalban
odaértek halkan
a hegy lába körül
egy szép réthez. Ennek ki-ki örül,
mert itt sok szépség megül.
A réten volt afféle sok,
810 amire vágnak a gondolatok,
vagy amit a szív elgondolhat.
Volt mindenféle édes illat,
volt szépséges madárdal.
A réten sok szép-féle járdal.
Volt szárnyakból tarka pergés,
úgyhogy a madáracsicsérgés
815A hegyet-völgyet betölthet,
és be is töltött hegyet-völgyet.
A réten sokféle állat látszik,
aki a másikával játszik,
egymást merészségben követve,
820 ide, a rétre kivetve.
Igazat mondok, elhiggyétek:
örömteliek az ilyen rétek.
Aki egy ilyen rétre felvigyáz,
szívéből elmúlik a gyász.
Azt mondta a Veronai:
„Minden bánatom tavalyi.
Ha meg nem csal az eszem, nyomban
azt hiszem, vagyunk a Paradicsomban.”
Wittig erre azt felelte:
830 „Ötünket ide Isten vezérelte,
hogy otthon azzal henegehessünk:
itt egy nagy kalandon átestünk.”
Szólt Hildebrand, a terökövács:
„Ha ér valamit a bölcs tanács,
és két kézzel fogtok abba kapni,
a törpe nem tud minket becsapni.”
A kicsi Laurin meg azt mondja:
„Távozzék szívetek bármi gondja.
Örüljetez ennek a rétnék:
840 szép arcát mutatja a létnek.

- De mindezen öröm semmiség,
 amellet, ami a hegyben fog várni még.
 Ha kijárunk a levegőre,
 idejutunk, erre a legelőre.
 Ki-ki fon majd egy koszorút.
 Utána táncba visz az út.
 Ott lesz majd sok piros ajak
- 847A** és karcsú derekú nőalak.
 Majd a rétről, hogy még jobban legyünk,
 a hegy belsejébe visszamegyünk.
- 850A** A hegyen kívülről és belül
 vigalmunk soha el nem ül.”
 És így folytatta a beszédet:
 „Megosztom veletek ezt a rétet.
 Uraim és barátaim:
 mindnyájunké virágaim.”
 A társaság továbbhalad.
 Otthagyják a réten a lovakat.
 Laurin, a nagyurakkal egyben,
- 860** bevonulást tart a hegyben.
 Amikor az első ajtón belépnek,
 jön tizenkét lány. Hű, de szépek!
 És hű, de pompás az alakjuk!
 A Veronainak sok hódolat jut.
 Látszik: az érkezőket várták.
 Utánuk az ajtót bezárták.
 Most már, legyen bár sasszemed,
 az ajtót nem látod és nem leled.
 Azt mondja Wittig, az erős:
- 870** „Bizony, ez nekem hideglelés.
 Ha még lehetnék odakint,
 a törpe ilyet nem tehetne megint.”
 A kicsi Laurin ilyet mond:
 „Ne ébredjen bennetek gond.
 Nem bántlak titeket sohasem.
 Hűségemet meg nem szegem.”
 Nemes lovag számtalanul
 az érkező nagyurakhoz vonul.
 Viseletiük a legpompásabb,
- 880** amit szabó emberre rászab.
 Az aranyszál a szövet fényét adja.
 Dietrich urat szépen fogadja
 és társait a törpenép.
 A ruhákat sokféleképp
 ékíti kőönttyű és násfa.
 Van nekik ezekből rakásba.
 Laurin az urakkal törődik.

- Azt hisszük: tartós barátság szövődik.
 Ha a dolgok mélyére vájnál,
 890 úgy látnád: nagyobbak bármely királynál.
 Mással, mint harccal egy sem érte be.
 A bátorság életük lényege.
 A négy rettegéstelen
 lovag előtt sok szépség megjelent.
 Aranyból voltak a padok.
 Mindegyik drágakövektől ragyog.
 Azokra ült le az öt vendég.
 A törpe nézi: kedvükre mi lehet még?
 Töltöttek nekik bort és márcot.
- 900 Mindkettő a legjobbnak látszott.
 Sok vigasságtól hangos a terem.
 A törpék játszanak több hangszeren.
 Egyesek énekelnek.
 Mások táncra kelnek.
 Nézik a hősök erejét.
 Ki-ki hajítja gerelyét.
 Örömet mindenki meglelé.
 Így ment a játék mindenfelé.
 Volt lovagi torna, öklelés,
 910 pajzdöngetés, kopjatörés.
 Szerettek effélet csinálni.
 Sok vitéz külleme királyi.
 Jött hegedűs, jött tamburás,
 jött cimbalmos, jött harsonás.
 Belép a fejedelmi körbe
 két bájos, mulatságos kis törpe.
 Más kettő nyirettyűt emelt.
 Mindegyik igen jólnevelt.
 Értékes a ruházatuk.
- 919A Barátságos az ábrázatuk.
 920 Kezükben egy-egy hegedű:
 egy országnál is nagyobb becsű.
 Vörös aranyból vannak azok.
 Mindkettő drágakövektől ragyog.
 Édes hangot hallat a húr.
 Nem unatkozik az öt úr.
 A zenét ki-ki örömmel hallja.
 A Veronai megvallja:
 „Ez a multság nekem tetszik.
 A hegy gyomrát örömek jegyzik.”
- 930 Jött az urak elé – érdekes! –
 két remek hangú énekes.
 Szépen tudtak fejedelmi
 932A témákról énekelni

- az urak füle hallatára.
 Ők figyeltek is kettejük dalára.
 Ez a dal pedig édesen cseng,
 végig az egész hegyen zeng.
 Aki az énekszót megérti,
 ahhoz búbánat nem tud férni.
 Künhild úrnő is színrelép
 és szolgálói: kurta nép.
 Szép törpelányok, öröm nézni rájuk.
 Csupa cicoma a ruhájuk,
 csupa selyem és tenger gyöngye.
 Legjobb anyag legjobb formába öntve,
 legjobb, ami találtatik
 az országban kelettől nyugatig,
 vagy amit választ a józslés meg az ihlet.
 A ruha a lányokhoz pompásan illett.
 Visel a királyné, a szép,
 948A aranykoronát rangja jeleképp
 és benne sok drágakövet,
 950 amelyeket tünde fény követ.
 950A Hord a fején vagyont, egész országot érőt.
 Dietrich urat és a négy kísérot
 a királyné kedvesen fogadta,
 előkelő módját megadta.
 Azt mondta: „Dietrich úr, Isten hozott,
 aki Veronát kormányozod!
 Mindenki örvend, aki láthat.
 A kiválóság téged áthat.
 A bátorság benned legfőbb erény:
 ez általános vélemény.
 960 Gyalázat hozzád nem tapad,
 960A jó hírneved el nem apad.
 Nemzetséged előkelő, nagy.
 Minden más férfinál dicsőbb vagy!”
 Dietrich úr a háláját közli.
 Az úrnő a többi vendéget üdvözli.
 Bátyjában örömet leli.
 Fehér karjával átöleli,
 csókolja, nyakába borul,
 melle a melléhez szorul.
 Átfonja bátyja testét a karja.
 970 Az ember szívét facsarja,
 amikor a szép lány, a szűz
 fogsága miatt panaszt panaszba fűz.
 Így szól Dietlaub: „Húgom, te drága,
 ha nem jó hely neked a hegy belvilága,
 ahol eddig maradnod kellett,

- és ha nem szeretsz élni a törpe mellett,
akkor tőle most különválhatsz,
és kint egy derek férjet találhatsz.”
Szólt Künhild: „Bátyám, te drága,
980 az lesz, ami a szíved vágya.
Itt bent, láthatod, megvan mindenem,
és nem hiányzik semmi sem.
Mulatságnak örvend a szív.
A hegy sok ékessége hív.
Udvarhölgyeim kedvesek.
De nekem e jó dolgok kevesek.
Utálatot érzek e néppel szemben,
mert itt senki sem hisz Istenben.”
Így halljuk a szép szüzet beszélni.
990 „Keresztények között akarok élni!”
Szólt Dietlaub: „Húgom, te drága,
ezen ne múljk elked boldogsága!
992A Elviszlek ettől a kicsitől,
még akkor is, ha emiatt megöl!”

798. Wittig erre nem szívesen lovagolt, „Wittigen was die rays laid”: arra gyanakodhattott, joggal, hogy Laurin cselvetésre készül. Lásd még a 870-872. sort.
806. egy szép rét: ahogy más középkori költeményekben, itt is az emberi civilizáció és a „vad ország” közti idilli senkiföldje.
829. Wittig: a pommersfeldeni és a frankfurti változatban e helyütt ez a név olvasható, és ez látszik logikusnak. A koppenhágai kézirat ezen sorában „Hildebrand” áll.
847A. A sort a frankfurti változathoz vettem át.
850A. A sort a pommersfeldeni változathoz vettem át.
881. aranyszál: a középkorban a brokát duplarétegű nehéz selymébe szóttek bele igen vékonyra nyújtott aranyszálakat.
885. kösöntyű és násfa: értékes női ékszerek.
893. négy rettegéstelen, „unverzeit”: furcsa szóképzés. És miért négy, ha öten vannak a vendégek? Talán bizony egyikük, nyilván Hildebrand egy kicsit hajlamos a rettegésre.
899. márc, „met”: mézből erjesztett sör.
919A. A pommersfeldeni kézirat szövegéből.
932. A rímpár kedvéért kettétörtem a sort.
945A. A pommersfeldeni kézirat szövegéből.
950A. A pommersfeldeni kézirat szövegéből.
960. A rímpár kedvéért kettétörtem a sort.
992. A rímpár kedvéért kettétörtem a sort.

Fordította és a jegyzeteket írta MÁRTON LÁSZLÓ

Narancsok

*A hűtőn hagyott narancsokat
élő penész hamuja borítja,
ami mikroszkóp alatt fantasztikus
víz alatti erdőnek tűnne.*

*A farakás a hátsó udvarban
zöldszemű baktériumoktól csillog
még a januári havon át is,
mely betakar és elaltat*

*mindent, kivéve a várakozó krókuszosokat,
a medvéket és a gyerekeket, akik
csak karácsony estig akarnak nőni.*

*Havak táplálják a nyár forrásait.
Baktériumok tenyésznek a csókoló szájban,
a haldokló agyban. Várj csak,*

te is újra élsz majd.

Amiről eszembe jut

*Ismertem
azt a jelentéktelen kis embert,
nem túl szerethető, aki a bankba ment
a fogorvos után,*

A. K. Ramanujan (1929–1993) indiai költő és tudós, angol és kannada nyelven alkotott, a huszadik századi angol nyelvű indiai irodalom egyik legnagyobb alakja. 1962-től haláláig a Chicagói Egyetem professzora, klasszikus tamil szépirodalommal és indiai néprajzzal foglalkozott. Életében három angol nyelvű verseskötete jelent meg, negyedik, posztumusz kötete az 1997-ben kiadott *The Collected Poems*ben kapott helyet, melyért megkapta az egyik legnagyobb indiai irodalmi díjat, a Sahitya Akademi Awardot. Verseinek témája a test, a természet és a kultúra kapcsolata, az idő múlása, ritmusa és körforgása, az időbe vetettség, a történelemmé váló múlt és jelen. Az éles szemmel, realistán leírt részletek éppúgy jellemzik szövegeit, mint a szürreálisba fordulás, verseit éppúgy éltetik az indiai gyerekkor emlékei, a vallási hagyományok és a klasszikus költészet, mint Spinoza vagy Borges hatása, vagy éppen az irónia. Az eredmény: gondosan szerkesztett, sűrű és erős költészet. (A ford.)

*megfázott
az utcán a kanyarban
a helyi busz ablakánál ülve,
és egyszer csak írt
(három kereszteződés és a pirosnál
álló öregasszony között)
egy verset.*

*Amiről eszembe jut
a népmesei fa
eldobott magva,
kölyköket rakott a palota rühös kutyájába
az ablak alatt,
de az egész királyi háremet
meddón hagyta.*

Gyerekek, álmok, elméletek

*A gyerekek akár az álmok elvesznek
ha nem öleled őket magadhoz
becézve csókolva neviükön nevezve*

*az álmok akár a versek elvesznek
ha nem kötsz a végükre csomót
emlékeztetőnek*

*a versek akár apám éjjeli
elméletei elvesznek ha nem
beszélsz hozzájuk pártjukat*

*ha nem fogod amikor vitáznak
a rivális elméletekkel
ahogy a holt nyelvek*

*elvesznek ha nem érzed a szagukat
idejében és nem cseréled ki a pelenkájukat
és nem szórsz hintóport a fenekükre*

Szonett

*Az idő ki-be jár belőlem,
hangfolyam, szellő,
elektromos áram, mely a földet
keresi, folyadék, mely párolog*

*a vénáimból, a szárákból és levelekből
az ég felé, hogy párába és ködbe
vonja a fákat. Reggelek barnulnak
estékké, mielőtt megfordulok*

*a nap során. Bélyegék, megíratlan
levelek szavai, köztiük vesszőkkel,
elhányt engedélyek és útlevelek, kifogások
és szemrehányások kavarognak az éjen át*

*és messze visznek hazulról,
míg az idő ki-be jár belőlem.*

Anyákról, többek között

*Érzem illatát a göcsörtös
ébenfán: ez anyám ifjúságának
selymes és fehér szirma.
Fülbevalóiról három gyémánt*

*maréknyi tűt fröcsköl szét,
és látom anyámat visszafutni
az esőből a síró bölcsőkhöz.
Az esők összefűzik-varrják*

*szakadt cérnával a fáktól
bojtos fény rongyait.
De az ő két keze csapzott sas
két fekete, rózsaszín ráncos lába,*

*egyik karmát megnyomorította
egy kerti egérfogó. A szárjai
nem simulnak: lógnak, kihullott
tolla egy hajdan volt szárnyak.*

*Hideg pergamennyelvem fakérget
nyaldos a számban, mikor látom, hogyan
hajlik be lassan négy még érző ujja,
hogyan felfedjen a konyhapadlóról egy rizsszemét.*

DEZSŐ CSABA fordításai

Búcsú az idegenvezetőtől

Bertók László emlékére

Na, de kérem, milyen dolog ez így,
 hogy egyszer csak úgy dönt, ennyi volt,
 vége, pont, és tovább nem dobog a szív,
 nem forgatják szellemmé az anyagot
 szervei, nem szűri át a háttérsugárzást
 a tudat mélye titkosan versekbe többé,
 inkább részévé simul? zuhan? alakul?
 egy közös szellemnek? akaratnak?
 vagy egyszerűen csak szétesik? robban?
 atommá? kvarkká? vagy még kisebb részé?,
 hogy körülbelül százmilliárd év múlva
 elpárologjon az utolsó fekete lyukkal együtt,
 s miután a látható anyag megsemmisült,
 összerántsa a kavargó energiát valami,
 s kezdődjön a világegyetem előlről egy új
 ősröbbanással, hasonló vagy éppen egészen
 más természeti törvények szerint?
 S ha sosincs vége, mi az, ami nincs?
 S ami van, az volt és újra lesz megint?
 Csak fejletlenek hozzá érzékszerveink
 felfogni: a semmiben az öröklét kering?
 Miközben ezeken gondolkodom itt
 a valóság és illúzió határán,
 a büszke emberiséget negyedjére is
 két vállra fektető láthatatlan lény
 terjesztette járvány újabb hullámában,
 elképzelem városát, igen, fején még
 ott a százkilencven méteres szilveszteri
 csákó, mellén a felfénylő rendjelek,
 s a főtér szíve pumpálja rendületlen
 tovább az utcára merészkedő embereket,
 át az artériákon, szét a hét mérföldes testben,
 mely a hiány teljességében őrzi Önt.
 S talán azért nem hagyott búcsúlevelet,
 mert biztosan tudta, hogy a végtelent
 járva, egyszer majd újra rám köszön.

BALOGH MÁTÉ

Hangyák indulója

*Kantáta narrátorra, szoprán szólóra, vegyeskarra és szimfonikus zenekarra,
Bertók László szövegeire*

A mű szövegéül Bertók László *Fekete tejút*, *hangyák vonulnak* című verse, valamint *Firkák a szalmaszálla* kötetének részletei szolgálnak.

NARRÁTOR
SZOPRÁN
KÓRUS

1. Prológus

SZOPRÁN
Ennyi lenne csak?

KÓRUS
Hangyák vonulnak...

NARRÁTOR
Ahogy a hangyák, a nyüzsi, a sor,
s hogy néhány mindig kilóg valahol.

KÓRUS
Hangyák vonulnak, fal tövében...
Elmosódó...
Sötét...
Kivehetetlen...
Mindenható...
Befoghatatlan...
Oda-vissza...
Hangyák vonulnak...

2. Korál

KÓRUS

Több-e ennél, ha az idő (az idő érzékelésének)
viszonylagosságára gondolsz?

SZOPRÁN

Ennyi...?

KÓRUS

Több-e, kevesebb-e,
gyorsabb-e a „hangya-idő” az „ember-időnél”?

SZOPRÁN

Ennyi lenne...?

KÓRUS

Mit tudhat a saját tengelye körül külön is megforduló
hangya a távolabb „keringőkről”, a többi hangyáról?

SZOPRÁN

E... Ennyi... Ennyi lenne... Ennyi lenne csak?

3. Intermezzo

NARRÁTOR

Kelettől nyugatig leoltva a lámpa,
hogy sötét jövőjét a Föld jobban lássa.
És akkor az ember űrszonda képében
leszáll egy jéghideg üstökös ölében.

4. Recitativo

KÓRUS

Az alattuk kivillanó járólapon, az anyagon,
s az anyag-lelke gravitáción kívül összetartja-e valami
az önmagát felülről sohase érzékelő sokaságot? Azért
lassít-e, oldalmaz-e ki, áll-e félre egy-egy a millióból,
vakarja meg a fejét, szöszöl, moco rog magában,
hogy effélékről, például a végtelen vonulás okáról
tűnődjön? Netán a gondolatait, érzéseit,
álmát feljegyezze róluk egy porszemre? Vagy csak
elfáradt, megéhezett, megöregedett? Sejt-e, hogy
valaki, aki nálánál sokkal hatalmasabb, minden
moccanását látja, figyel, s azt tesz vele, amit akar?

SZOPRÁN
Ennyi lenne csak?

5. Perpetuum mobile

NARRÁTOR

Ha a teret s időt mind magukhoz mérik,
csak a magad útján jutsz el ától zéig.

Igen, ha gyorsabban szeded a lábad,
még mindig gyorsabban megyek utánad.

A kifli, a hold, az ég, a néma porszemek,
s az éjszaka szárnya, hogy voltam és leszek.

Mint végpontjai a táguló világnak,
egyre messzebb tőled a kezed, a lábad.

Egymást helyesbítő rossz lépések után,
s vajon mi előtt még? Légy eszednél, komám!

Mozogni, menni el, menekülni tőle,
hogy amíg utolér, ne legyen előnye.

6. Rituálé

NARRÁTOR

Mintha maga vinné a világ terheit,
megfeszül egy izmod, és ott feledkezik.

KÓRUS

Fekete tejút, hangyák vonulnak honnan-hová,
át a teraszon, le a lépcsőn, el a fal tövében,
felülről (magasról) nézvést elmosódó sáv, sötét
bizsergés csupán, kezdete s vége is kivehetetlen.

NARRÁTOR

Akár egy halom hasított pillanat,
hever egymáson, ami nincs, s aki vagy.

KÓRUS

Csak ha lehajolsz (meghajolsz, letérdelsz), ha
megfeledkezel emberi („mindenható”?) voltodról,
csak akkor tekinthetsz bele a szemmel befoghatatlan,

oda-vissza, ám végül is egyazon irányba tartó
sodrásba (galaxisba?), s figyelhetsz meg (ha
szerencséd van) egy-egy (alkalmi) bolygórendszert,
amely mintha külön is működné, meg-megfordul
a saját csillaga körül.

SZOPRÁN

Ennyi lenne csak?

NARRÁTOR

Ha kimerülnek tartalékai,
egyre nehezebb féken tartani.

KÓRUS

Fél-e emiatt? Érdekli-e, hogy mi lesz, ha rálépsz
(ha egy ember rálép), s belenyomódik, elvillan a
maszatos semmibe? Hogy a sötét végtelen (is) odáig
tart csak, ameddig világos, ahol személyes határa
van (a határok), a kiszámíthatatlan talpig, amely most
(láthatóan) a társadé, aki miközben teszi a dolgát,
belelép a tejútba, s a (meditáló?) hangyát (is) eltapossa?
S merthogy (te is) a lába alá kerültél, anyáskodva
(istenkedve?), nagyon magasról azzal nyugtatgat, hogy
azért vonulnak a hangyák, mert eső lesz?

NARRÁTOR

Ennyi volna csak.

A KŐTÜKÖR

1.

Martin Luther 1543 elején hozta nyilvánosságra nagy zsidógyűlöleti összefoglalóját, *A zsidókról és hazugságaikról* címen. A zsidó vallás általános és részletes cáfolatául szánt könyve elé kurta bevezetőt illesztett, melyben röviden kitér művének céljára, valamint szerzőjének motívumaira. Bár nem reméli, hogy akadna akár egyetlen zsidó is, akit szavai meggyőzhetnének, hiszen ha vagy másfél ezer éves üldözött nyomorúságuk sem győzhette meg „megkeseredett, mérgezett, vak szívüket” arról, hogy a Messiás már eljött, akkor itt a szavak is tehetetlenek. Ilyen végtelen szenvedésözön nyomán minden más nép már rég belátta volna Isten ugyancsak végtelen, megváltó szeretetét. Gonosz sorsukban tulajdon gonoszságukat kéne megpillantaniuk, s akkor minden jóra fordulna. A keresztény hirdetés csupán az Izrael ellen mennydörgő nagy próféták, azaz Isten csalódott kifakadásainak a képviselője, de hát már az őket hallgató egykori zsidók sem bizonyultak a *verus Israel*nek, s Isten igaz népe sosem létezett másképpen, mint a prófétái szemrehányásokban. Ezt az utóbbi gondolatot Luther váratlanul egy utóbb állandósuló bibliai képpel is aládúcolja: „Mózes sem volt képes a fáraót jobbra tenni sem csapásokkal, sem csodákkal, sem kéréssel, sem fenyegetéssel, bele kellett fojtania őt a tengerbe.”

Az egész életében hitével a bibliai szövegben élő és lélegző Luthert egy igen különös manóver kellős közepén találjuk itt: ő maga Mózesként ágál a maga népe, azaz a keresztények előtt, semmilyen eszközzel sem tudván hatni a zsidókként megjelenített fáraóra és annak gonosz birodalmára. Ez a mű későbbi részeiben is számtalanszor felbukkanó szerepcseré olyan átfogó és mélyreható, hogy a máskor rendkívüli szónoknak bizonyuló szerzője még azt sem érzékeli, a kép bármilyen további mozgatása már súlyosan akadozna. Azt akarná mondani vele, hogy a fáraó és a zsidók közös birodalma semmi áron nem akarta Luther népét „elengedni”? Sőt, amikor már látszólag beleegyezett a távozásukba, akkor is üldöző sereget küldött a nyakukra? Hogy a keresztény Mózesnek és népének csodás exodusa a szolgaság zsidó országából csak isteni erőszak révén hajtható végre? S mi lett volna a kedvező megoldás, ha Isten nem keményítette volna meg a zsidó fáraó szívét? A zsidók szívesen kölcsönadják edényeiket és drágaságaikat a kivándorló félben lévő keresztényeknek? És aztán? Alighogy az üldözött keresztények átsurrannak a kettényílt tengeren, az elfogásukra rendelt zsidó hadat elnyeli a Vörös-tenger?

Luther alighanem csak annyit gondolt át tudatosan a hasonlatában, hogy a zsidókat több mint egy évezrede sújtó csapások, valamint az egykori Egyiptomot érő tíz rettentő csapás egyformán nem érhetne el a célját: a fáraó soha nem tért meg, azaz legfeljebb pillanatnyi megingásaiban tűnt szabadon engedni Isten népét a szolgaságból, az Egyházzal az időben párhuzamosan fennálló zsidó nép pedig sohasem kapott észbe, hogy valójában Isten megváltó haragjától szenved, s hogy szenvedései igazából egyfajta szakadatlan – ajándékba kapott – istenbizonyítékban részesítik. Ha azt, ami a keresztények felől nézve megérdemelt büntetés, a zsidók is hajlandók volnának végre büntetésnek látni, méghozzá ugyanazért járó büntetésnek, akkor a próféták immár nemcsak a keresztényeké lennének, hanem a zsidóké is. Ettől még persze nem válnának maguk is ugyanúgy zsidókká, mint akikre azok mennydörögnek, de akkor a Biblia legalább közös vagyunkunk lehetne, s nem csupán a pró-

fétákra és Istenre hallgató keresztényeké. Hiszen nyilvánvaló, hogy a Biblia azé, aki abból a próféták oldalán áll, és nem azoké, akik ellen ők mennydörögnek. Ellenünk nincs egy szavuk sem, hiszen jobbára szinte a szánkából veszik ki a szót, amit tőlük tanultunk. Addig azonban a keresztények hiába akarják a zsidókra tukmálni a Szentírást, ha azok még belepillantani sem hajlandók. Akárcsak az a fáraó, hiába lobogtatta előtte Mózes azt az Írást.

Leginkább Euszébiosz *Egyháztörténetére* szokás utalni, amikor annak a keresztény meggyőződésnek az eredetét keresik, miszerint Krisztus elutasítása óta üldözi csapásaival a véres isteni megtorlás a zsidó népet. Talán mellőzzük most ennek az így kialakuló Isten-képnek a jellemzését, amely Isten-kép amúgy a keresztény hagyományban is egyedül a zsidósággal szemben nyilvánul meg ezzel a kíméletet és könyörületet nem ismerő állandósággal. A szerepcseréknek egyébként is izgalmas példája, hogy miközben a keresztény köztudatban jelen van a zsidókat jellemző és elítélendő Isten-képként a kiszámíthatatlan dühöngésre képes, kegyetlenül bosszút álló Isten képe, amit Jézus szerető istenségének hangsúlyozásával távolítanak el maguktól, ám mindazonáltal a zsidókkal szemben mint saját Isten-képet is fenntartják. De a zsidó történelem mint Isten bosszújának története megjelenik már Euszébioszt megelőzően is. Mert nemcsak az Isten-kép válik ebben a hagyományban legalábbis kétértelművé, de egyebek közt Mózes – és mások – szerepe is. Akinek ugyan temérdek ismert konfliktusa volt az általa vezetett nép különböző csoportjaival, de sosem merült fel előtte célként, hogy Izrael népét nem Egyiptomból, hanem önmagából kellene kivezetnie bárhova is. Két Mózes-alak tűnik fokozatosan kirajzolódni, akik nem sok megértéssel vizslatják egymást.

A burjánzó korai keresztény mitológiában már meglehetősen korán megjelenik a képi válasz arra a kérdésre, hogy mi is történhetett Jézussal abban a kritikus három napban, ami keresztthalála és feltámadása között telt el. A javarészt apokrif anyagban felbukkan az adott pillanatban sem a világban, sem az azon túl nem létező, halott megváltó hatalmas alakja, amint mintegy végigsuhan a teremtés eleve adott díszletvázának elemi formái mögött. A történelmi világ túoldalán, felülről lefelé szállva végigsimítja a mennyország beláthatatlan méretű, ám a kezdetek óta még mindig tökéletesen üres csarnokait és tereit, ahol még teremtett lélek nem tartózkodott soha, mert az ősködök óta nem üdvözült még soha senki sem. A paradicsom steril ragyogását porszemek sem tompítják még. Elhaladtában ugyanakkor pillantásra sem méltatja a pokol ezzel szemben öröktől fogva zsúfolásig telt tájait, amelynek személyzete még sosem kellett aggódjon a népesség utánpótlása miatt. Így jut el a *limbushoz*, azaz a Pokol Tornácahoz, ahol a büntelen életüket már leélt, ám ezt az életet szerencsétlen módon még a megváltást megelőzően be is fejezett lelkek zsúfolódnak össze, akik ugyan halhatatlan lélek voltak nem a pokolban kényszerülnek tallózni, ám a Paradicsomról legföljebb reménytelen vágyálmaikban sejtethetnek valamit, feltéve, hogy a holtak lelkei egyáltalán álmodhatnak. Egyetlen bűnükért, amelynek Ádám a felelőse, az üdvösség reményének örök és teljes hiányával kell fizetniük. „Életük” a semmire való végtelen várakozásban „telik”. Más bűnük nem lévén, helyzetük tökéletesen reménytelen, hiszen még megbánniuk sincs mit. Azon ugyanis nemigen lehet megbánni bármit, hogy épp akkor éltek, amikor, és nem valamivel később. Amúgy ellennének valahogy, az örökkévalóság soha el nem telését látszólag minden szenvedés híján töltik, ahhoz a valakihez hasonlóan talán, akiről az ördög számolt be annak idején Ivan Karamazovnak, aki meghallván az ítéletet, miszerint trillió évig kell egyedül gyalogolnia az egészen átlátszatlan és iránytalan úrben, levetette magát – úgymond – a földre (?), hogy ő bizony meg nem mozdul innen. Ivan egyszerre elszörnyedt, és felkacagó kérdésére, hogy tudniillik mégis mi lehet vele azóta, az ördög közönyösen legyint csak: nem emlékszem, vagy még mindig ott fekszik, vagy végül tán mégis nekiindult. Ki tudja? Hiszen csakugyan tökéletesen egyre megy, mit cselekszik az ember abban a személyére szabott világban vagy túlvilágban, ahol minden létező megtalálható, a reménynt kivéve.

Tulajdonképpen erről számol be az *Isteni Színjáték*ban Vergilius is Danténak, amikor válaszolni igyekszik a költő ámuló kérdésére, tudniillik hogy szabadult-e, azaz üdvözült-e valaha is bárki innen, a *limbus*ból, a Pokol Tornácából. A nagy római költő, aki bűn nélkül élte földi életét, ám – kicsivel Krisztus előtt élvén – nem viszonyulhatott még helyesen Istenhez, itt, a Pokol Tornácán fog örökké „időzni”, ha e kifejezésnek egyáltalán van valami értelme. Helyzetét különösen reménytelené teszi, hogy – elbeszélése szerint – mióta ehelyütt tölti a maga időtlenségét, a saját szemével lehetett tanúja egy ízben annak, hogy miben is áll az a remény, amelytől antik társaival együtt meg van fosztva.

Nem sokkal halálát követően, meséli, amikor még csak csekély ideje tartózkodott az Alvilág e nem keresztény, ám a maguk módján mégiscsak igaz embereknek fenntartott körzetében, ismerkedvén mostantól immár örök körülményeivel, egyszerre arra lett figyelmes, hogy egy nyilvánvalóan hatalommal bíró, koronás valaki száll alá odafönről a pokol e legkülső köréhez. Vergilius nem említi, s ezek szerint talán Dante forrásai sem, amit főleg a keleti egyház ábrázolásainak ikonográfiájából tudhatunk, hogy e hatalmas valaki világsággal rátöri az Alvilág kapuit annak óreire. A dicsőség megnyilvánulásának kedvéért ezeken a képeken úgy fest, mintha a holtakat rejtő kapuk a behatolót akarnák minden esély nélkül távol tartani, mint valami Botondot Bizánc kapuja, holott a rettentő tolózárok – a Berlini Fal mintájára – alighanem a Tornác esetleges szökevényei elől zárják el mindörökké a paradicsomba jutás reményét. Mindenestre a képeken az összezúzott kapuk gondosan kereszt alakban elrendezve hevernek a belépő alak lábainál, miközben a kiszabadulásuk felcsillanó lehetőségétől áhítatosan megrészegült lelkek tömegével áradnak az érkező elé. A változó apokrif hagyományt követve Dante Vergiliusa elsorolja mindazokat az igazakat, akiket saját holt volta során Jézus előszólít a pokolból, hogy magával vigye az örök életre, arra a teremtés óta teljesen lakatlan szigetre, az addig legfeljebb angyalok járta mennyországba. A név szerint említettek kivétel nélkül a Héber Biblia nagy alakjai, az első emberpártól a Vízözön hősén keresztül Izrael nagyjaiig: Ábrahám, Jákob, Mózes és Dávid.

A névsor második felét érdemes szemügyre vennünk. A korai keresztény legenda teológiai előfeltevése szerint Izrael egész népe a Pokol Tornácán tengeti remény nélküli túlvilági életét, vagyis kivétel nélkül mindenki, aki Krisztus feltámadását megelőzően élt. Ábrahám is, aki mindenben követte Isten útmutatását, s aki azt az ígéretet kapta, hogy magjából majdan nagy nép lesz, amelyet Isten örökre az Ígéret Földjének birtokába helyez majd. Akit Ábrahám alakja valamiért már önmagában is érint és érdekel, nem pusztán mint a teológiai üdvőtörténet rendszerének egy fontos állomása, az itt nyomban felismeri a Pokol Tornácának mint helyszínnek a megismételhetetlen jelentőségét. Ábrahám a pokol e legkülső peremvidékén láthatta először saját szemével, amit eddig az időben egyedül a hit szemével láthatott: Isten ígéretének teljesültét, a magjából fakadt „nagy népet”. Mindaz, ami életében kizárólag hitének tárgya lehetett, itt, a túlvilágon empirikus valóság, legalábbis amennyiben Kant téved, és a lelkek világában mégis van lehetőség érzéki tapasztalati megismerésre. Izrael népének az a része, amelyik a bibliai korban élt, s éltében egyedül Istent szólította atyjának, hiszen „Ábrahám nem ismer bennünket”, a korai keresztény legenda – vagy pláne Dante – idejében már bőven körülsergelhetette ősatyját, s a róla való beszéd helyett akár meg is szólíthatta. Aki Istentől ígéreteken részesül, azt talán nem is annyira az úgynevezett ontológiai bizonyíték foglalkoztatja, vagyis hogy bizonyíthatóan létezik-e az, aki megígért neki valamit, vagy ellenkezőleg, az ígéretnek netán önálló entitásokként lebegnek öröktől fogva a világ alacsonyabb régióiban, s éppúgy nélkülöznek bármilyen alkotót, akárcsak a világ maga, amelyben lebegnek. Lehetséges-e, hogy az ígéretek maguktól vannak, és maguktól teljesülnek, ha teljesülnek? Az ígérő létnek legjobb bizonyítéka alighanem a teljesülő ígéret. Hiszen ha Anzelmusnak igaza is volna bizonyításával, abból még sehol nem következne hasonló bizonyossággal, hogy a szóban forgó „aminél nagyobb nem gondolható” vaskövetkezetességgel tartja meg az ígé-

reteit, még azokat is, amelyeket – Ábrahám saját szavaival élve – éppen annak tesz, akinél nemigen gondolható kisebb. Ábrahám kiválóságaként persze vélhetjük úgy is, hogy megszólítottóságától fogva mindvégig hűséges volt istenéhez, ám a Talmud egy pontján, ahol felmerül az az Istennek szegzett kérdés, hogy végül is mivel érdemelte ki Ábrahám az ígéreteket, a szűkszavú isteni válasz mindössze ennyit mond: „Ábrahámot szerettem”.

A korai keresztény legenda összefüggésében ezt az agg Ábrahámot kellene itt úgy látnunk, mint aki hálás mosollyal az ajkán még visszafordul búcsút inteni az isteni ígéret – legalábbis túlvilági mértékkel mérve – kézzelfogható teljesültének, hogy aztán a jól megérdemelt örök paradicsomi boldogságban immár megfélekedhessék magjából fakadt népéről, s annak további sorsáról. Mivel maga a nép a teológiai előfeltevésből következően soha nem szabadulhat a Pokol Tornácáról, Ábrahám sem tehet egyebet, mint hogy a továbbiakban vagy törli magából az Istennel folytatott meghitt beszélgetések és ígérek szívet melengető emlékét, vagy hiába él üdvözlőként a Paradicsomban, szüntelen melankóliába merülve és rossz szájjal töltheti ott az egész örökkévalóságot. A legenda feltevése szerint ez ugyanaz az Ábrahám, aki Istennel fogott alkudozó vitába, hogy vajon igazságos dolog-e a Szodomára és Gomorrára mért kollektív büntetés. A motívum világosan követhető: a legenda eleget tesz az ősatya általa feltételezett várakozásának és reményének. Ábrahám mindent önérdék nélkül és kizárólag Isten kedvéért tett, számára lényegében közömbös volt az ígérek tartalma. Életének egyetlen készletése az üdvözülés kiérdemlése volt, az ígéret nyomában létrejött nép voltaképpen hitének – tőle független – mellékterméke csupán. Ha itt, a túlvilágon azt kellett volna tapasztalnia (ismétlem: ha itt egyáltalán lehetséges bármit tapasztalni), hogy a néppé válás ígéréteiből – minden várakozás ellenére – egyszerűen semmi sem ment teljesebbé, s így a Pokol Tornácán Ábrahám nem lel egy fia „nagy népre” sem, a legenda szövegértése alapján azt kellene feltételeznünk, hogy Izrael népének ősatya különösebb kedélyváltozás nélkül vette volna tudomásul ezt is, az Izákkal kapcsolatos hírhedt utasításhoz hasonlóan, és higgadt örömmel indult volna hirtelen megnyílt útjára a mennyek felé, valahogy úgy, ahogyan már legelőször is alkalma volt útra kelni, a cél minden pontosabb ismerete nélkül is.

Mózesrel és Dáviddal a helyzet igen hasonló. Mind a legenda, mind a *Színjáték* költője számára gond nélkül elképzelhető egy olyan Mózes, aki egyfelől egy kivételesen veszélyteli éjszakán arra az isteni ígéretre, hogy elpusztítom ezt a hűtlen népet, de belőled támasztok új népet magamnak, azt válaszolja, hogy ha el akarod veszejteni ezt a te népedet, törölj ki engem is a könyvedből, amit írsz, valamint másfelől elképzelhető ugyanez a Mózes, aki mintegy a jól teljesített életfeladat viszonzásául – rövid beszéd kíséretében – átveszi főnöke kezéből megérdemelt kitüntetését, ami nem más, mint az üdvözülés, és természetes dologként veszi tudomásul, miszerint az elkövetkező öröklétben még csak látni sem fogja többé azokat, akiket valaha kihozott Egyiptomból. És hát ez a különválás kölcsönös is: a „tanítónk, Mózes”-től (*mose rábbénu*) ily módon megfosztott nép végképp magára marad a Tornác félhomályában. Immár nemcsak reménye nincs, de még akár hamis reménnyel kecsegtető vezetője és tanítója se. Innen aztán nincs több exodus. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a remény szorosan köpenyébe burkolózva, botjára támaszkodva távozott, hogy végre ne másokban kelljen tartania a lelket, hanem ő is önmaga reményét követhesse végre. Hacsak nem feltételezzük persze, hogy Mózes szenvedélyes bibliai ellenszegülésére válaszul Isten ugyan nem törölte ki őt az éppen megírás alatt álló könyvből, de talán kismértékben átírta a szerepét. De nem, ha így lett volna, Mózes bizonyára észrevette volna, és vitájuk újra kezdődhetett volna. Ám ennek semmi jele.

Mindenesetre a keresztény legendában testet öltő olvasatnak és a judaista tradíció olvasatának ez a szembeötlő konfliktusa talán nem egészen alaptalanul emlékeztet a Nietzsche egyik legkorábbi művében fölvetett problémára. A *Homérosz és a klasszika-filológia* címen előadott bázei székfoglaló egybek közt azt a kérdést – méghozzá mint kultu-

rálisan és szellemileg központi kérdést – járja körül, hogyan változik a múltra visszapillantó tudományos és művészi kép arról, hogy mik és milyen terjedelemben férnek meg egyetlen vagy egyetlennek feltételezett óriás-személyiség képében. Nietzsche-nél persze nem Mózes, hanem Homérosz neve a példa arra, mint kezd el fokozatosan külön-külön költőszemélyiségek próbált darabjaira törni a legnagyobb költő személyisége a neki tulajdonított egyre átláthatatlanabb számú alkotás terhe alatt, míg végül még névtelennek megmaradt népköltők és csupán szóbeli ismételtetők is be lesznek vonva az önállósult részszemélyiségek seregébe. Nietzsche igen plauzibilis összegzése szerint Homérosz mint az *Iliász* és az *Odüsszeia* költője „nem történeti hagyomány, hanem *esztétikai ítélet*”.

Ábrahám, Mózes vagy Dávid esetében mintha azt látnánk, hogy a Héber Biblia – és vele a judaizmus – hitbéli ítéletét a jézusi pokoljárás legendái írják felül a maguk kifejezetten későbbi ítélezési gyakorlata felől. Olyan belső ellentéteket tulajdonítva ezzel a szóban forgó személyiségeknek, amelyek ha nem tépik őket szét több, egymásra hasonlító, de különböző személyre, akkor fel kell tennünk, hogy haláluk után olyan személyiségváltásokon estek át, amelyek számunkra nem követhetők. S persze ez a belső mozgás rajtuk kívül magával ragadja a mű főszereplőjét, Istent is. Ő az, akinek esetében a személyiség belső sokszorozódása gyakran jár együtt a vele kapcsolatban állók személyiségváltásaival is. Ezek az örvénylő mozgások, melyek új és új önálló személyiségekre szagatják szét a belülről kozmikus gazdagságúvá tágult főbb személyiségeket, előbb-utóbb könyörtelenül kihatnak arra a hatalmas opuszra magára is, amelyben szövegéletüket mindnyájan élük. Az Írás egészének végtelen gazdagságú személyisége maga is belülről bővülve többfelé szabadlódik, források sokasága önállósodik odabent, mind filológiai, mind teológiai értelemben. Egymásra idegenkedve és értetlenül meredő, olykor egymásról mit sem tudó Írás-személyiségek ülnek egymásra sem hederítve, magányosan a szürkületben.

Luthernél persze ráadásul még észlelik is egymást, s ezt a reformátor világosan ki is mondja. Mivel a zsidók, akik mindig minden prófétájukat megkínózták, sanyargatták és végül legyilkolták, ám mindegyikre ma már – próféták híján – nincsen módjuk többé, ma ugyanilyen álnokul vetik magukat arra, ami mindebből megmaradt: a bibliai szövegre. Értelmezéseik, kommentárjaik, liturgiájuk és imáik nem egyebek, mint az isteni kinyilatkoztatás megkínzása, sanyargatása, és végül legyilkolása. Isten beszédét kötözik meg, köpdösik le, korbácsolják meg és gyötrik gúnyukkal, amikor szavainak jelentéseit csavarják és törik szét „glosszáikban” ízzé-porrá. A „prófétagyilkos” nép egész hagyománya „bibliagyilkos” hagyomány. Süketnek kell lenni, hogy valaki ne hallja meg a zsidók keze alatt vonagló Biblia kétségbeesett jajszavát. Így miután reformátori buzgalma nyomán a szentelt ostya kínzása elveszítette minden addigi relevanciáját, a vád súlya a bibliai szöveg kínzására települt át.

Luther könyvében egyébként nem is a zsidógyűlöletnek ez az elemi erejű vulkánkitörése az, ami a későbbiek ismeretében lehervasztja mai olvasóinak arcáról a kétely mosolyát, hanem amikor megismeri a reformátor konkrét javallatait is. Ezek közt már a közeledő modernitás számos eleme is felbukkan, amelyen például az zsinagógák szisztematikusan lerombolása és felégetése, a zsidók lakhelyeinek földdel egyenlővé tétele, és lakóik egyfajta munkatáborba gyűjtése, a judaizmus teljes tanítási iratanyagának elkobzása és megsemmisítése, mindennemű zsidó tanítási-tanulási tevékenység betiltása, egyáltalán: a zsidó vallás és hagyomány kiiktatása a létezés köréből. Ám ennek az egész „teológiai-politikai traktátusnak” a legkülönösebb vonása, hogy szerzője, aki mellel a Biblia apokrif iratait is maga fordította, köztük a Makkabeusok könyveit is, melyek részletesen ismertetik IV. Antiochosz Eiphanész rendelkezéseit Izrael népének totális betiltásával kapcsolatban, láthatóan nem ismeri fel az ordító azonosságokat saját tervei és a gyászos emlékü szeleukida uralkodó tevékenysége között. Így nem áll módjában arra sem figyelni, hogy a görög király még nem felejtette ki az írott Törvényt az elégetendő iratok közül, s már pusztá bir-

toklását is halállal büntette. Luther könyvégetési listája azonban nélkülözi a Biblia említését. Vagy talán éppen ez a nem különösebben jelentősnek tűnő eltérés volna az, ami megakadályozza őt annak felismerésében, hogy valamiféle mélyebb rokonság köti őt össze Antiokhosz hellénista buzgalmával? A kérdés persze nem csak Lutherre irányul: mi akadályozza meg a hagyományos keresztény zsidógyűlölet képviselőit abban, hogy valamelyik Biblián belüli idegen szörnnyetegben magukra ismerjenek? Miközben Izrael minden Biblián belüli önkritikájával feltétel nélkül azonosulnak, s azt az ott szereplő néptől idegenként teszik a magukévá?

2.

Mózes és Dávid új szerepe ebben a posztbiblikus legendavilágban, azaz átkerülésük a Héber Biblia reménytelenségének tornácáról az örök élet boldogságának merőben más univerzumába, tisztán irodalompolitikailag egészen más időkben is elő tud fordulni.

Viszonylag közismert tény, hogy az 1933-as év tavaszának nagy német rendezvényei közt kiemelkedő helyet töltöttek be azok a nagyszabású rituális könyvégetések szerte az országban, melyekre többnyire késő este, óriási ünneplő fáklvás tömeg jelenlétében, kiemelkedő közszereplők mennydörgő beszédeitől övezve került sor. A cél a német szellem megtisztítása volt minden „némettelen” szellem (*undeutscher Geist*) befolyásától. A szervezés jobbjára az SA műve volt, de a mozgósítást, valamint a könyvlisták összeállítását, s a soktonnányi könyvtári készlet helyszínre juttatását a könyvtárak személyzete és valamennyi egyetem diákszervezete végezte, példás összhangban. A tisztátalan szellemű művek e megsemmisítése nemcsak zsidó szerzők munkáit érintette, de az övéket kivétel nélkül. Értelemszerűen vonatkozott mindez Heinrich Heine egész életművére is, és persze ez nem csupán a nagy, gerincükön arany betűs feliratot hordozó, megszámlálhatatlan példányban megjelent klasszikus összkiadásokat sújtotta, hanem a teljes életmű tűnt el nyom nélkül az iskolai oktatás egész vertikumából is.

Egyetlen kivétellel: a legminimálisabb népi fütyörésző irodalomismerettől az akadémia csúcscsaiig örvendett töretlen közkedveltségnek – 1823-as megszületése óta – Heine *A Loreley* című verse, a *Dalok Könyvének* e kicsiny, halhatatlan darabja. A könyvégetések orgiáitól kezdve a német birodalom utolsó pillanatáig e költeményt szavalták, énekelték, adták fel kötelező olvasmányként, és jelentették meg számtalanszor újból és újból, minden alkalommal gondosan feltüntetve, hogy „ismeretlen német költő” alkotása.

A Rajna szirénjének e melankolikus hangulatú röpke balladáját már a költő életében is olyan sebességgel ragadta magával a siker forgószele, hogy a benne gyönyörködők mind nagyobb hányada számára a *Dalok Könyve* maga, az ő nyomtatott könyvformájában valahol a horizont mögött maradt le. Az irodalmi közlés számára elég hamar a germán nép veleszületett költői-mitikus erejének megtestesülésévé vált. Ha képként akarnánk megjeleníteni magunknak, mi is történt itt, talán azt látnánk, hogy a *Dalok Könyve* névre hallgató örökre lezárt kötetben, valahol a német kultúra tornácán tengeti reménytelenül porosodó lapok közt a létét számtalan jobb sorsra érdemes költemény, fázósan bújva egymáshoz, semmire sem várva. Ám ekkor egy mindőjük számára ismeretlen hatalom erős kézzel felcsapja a kötetet, s egyiküket kiszabadítja a könyv borítói közül, önálló, örök dicsőségre. Új ég, új föld, és persze – új szerző.

A nemzetiszocialista könyvégetésekkel foglalkozó szakirodalom mindig is egyfajta politikai-erkölcsi aspektusból vette csak szemügyre e sátánista rituálét, általában semmi figyelmet nem szentelve a fenti *Loreley*-példa teológiai párhuzamainak. A tiszta német szellem védelme megkövetelte minden zsidó szerző vagy egyáltalán, akár csak zsidó szellemi befolyás eltüntetését a művelődés világából. Kivéve a Bibliát. Bár nyilván megvoltak

ennek a tartózkodásnak a maga belpolitikai okai is, ez biztosan nem az egyházakkal való frontális összecsapás kerülése volt. A német protestáns egyházon belül a *Német Keresztények* mozgalmanak átütő megjelenése, majd a velük szembenálló, nagyságrendileg kevesebb követővel rendelkező *Hitvalló Egyház* belharcolokban történő fokozatos széthullása lehetővé tette volna legalábbis a próbálkozást az úgynevezett Ószövetség eltávolítására a kánoni iratok közül, valamint az Újszövetség zsidómentesített újraírására. Számos egyházi intézmény, továbbá az 1939-ben – nem véletlenül éppen Wartburg várában – felállított egyházi kutatóintézet, az *Institut zur Erforschung und Beseitigung des jüdischen Einflusses auf das deutsche kirchliche Leben* (Intézet a német egyházi életre gyakorolt zsidó befolyás kutatására és felszámolására) erre a feladatra koncentrált, de amennyire ez tudható, a Biblia nevű – s amennyire tudható – kifejezetten zsidó szerzők által írt és szerkesztett, mindkét részében erősen zsidó témájú könyv nyilvános elégetésére sehol sem került sor. Sorsa mintha emlékeztetne kissé Heine költeményének sorsára: valódi szerzői mind ott rekedtek a Pokol Tornácán, miközben az „ismeretlen német keresztény szerzők” előtt megnyílik az örök élet üdvösségének útja.

A Biblia hiánya az elégetendő könyvek listáiról alighanem Európa gyökereit és természetét érintő kérdés. Egy könyv eltérítése ugyanis abban különbözik egy repülőgépet eltérítésétől, hogy az utóbbi arra folytatja útját tovább, amerre azok irányítják, akik a hatalmukba kerítették. Ezzel szemben a könyv eltérítését követően nem csupán új birtokosainak utasításait követve halad egy új pályán, immár új célok felé, hanem mindeközben ugyanaz a könyv tovább halad azon az úton is, amelyről lekényszerítették. Mintha csak el sem térítették volna. Könyvek esetében az eltérítés a jelentést érinti, ennyiben átfogóbb tevékenység a repülőket eltérítésénél. Jelentésszakadásánál fogva kettévált lényként szeli tehát az időt tovább, bár mindkét lény csak önmagáról tud. Egyikük sem a másik valamiféle másolata. Az immár két külön utat járó könyv egymáshoz való viszonya azért is eminens szellemi kérdés, mivel egyáltalán nem magától értetődően világos: egy könyv jár-e egyszerre két úton, avagy valóban meghasadt-e eltérítése pillanatában, s immár két különböző könyvként folytatja útját a drámáról látszólag mit sem sejtő kozmoszot.

A kezdeti korszakot tanulmányozó történeti tudomány már az alkalmazott terminológiájával is azok segítségére siet, akik hallani sem akarnak a könyveltérítésről. A keletkezőben lévő kereszténység kettős emberi forrását mint zsidó-kereszténységet, illetve pogánykereszténységet határozzák meg. Többnyire párhuzamos tükörfogalomként használva, azaz úgy szokás érteni, hogy a többé-kevésbé egységes kereszténység hívóinek egyik része a pogányságból, másik része pedig a zsidóságból érkezett. Vagyis a különbséget alapjában véve a származásban, a megtérés előtti vallási állapotban látják. Csakhogy a két fogalom egyáltalán nem párhuzamos: a pogányság felől érkezett keresztény azáltal, hogy „a hitre tért”, tökéletesen megszűnt pogánynak lenni. Pál kijelentése: „nincs többé görög és zsidó”, az első felében érvényes. Amennyire ez kivehető, Pál állításának második fele éppen az úgynevezett zsidó-keresztények ellen lett felállítva, akik nem zsidó „származásúakként”, hanem zsidókként váltak a messiás eljövételének hirdetőivé. Ők azok, akikkel Pál konfliktusa zajlik, azzal kapcsolatban, hogy a Tóra törvényei továbbra is érvényben vannak-e, valamint hogy kiknek a számára érvényben vannak, leülhetnek-e például egy asztalhoz azokkal, akiknek a számára nem. Véleményem szerint az úgynevezett zsidó-keresztények, tehát akik Jézus messiás-voltát vallják, de más különbségről az ezt tagadó zsidóktól nem tudnak, ők nem a zsidóságból „érkeztek”, hanem sosem léptek ki belőle. Számukra tehát Pál állítása, miszerint „nincs többé görög és zsidó”, vagy nem volt igaz, vagy valami olyat jelenthetett a számukra, amit ma már nem tudunk rekonstruálni, mivel ők lehettek az a bizonyos, Jézus személyes tanítványaiból és követőiből összeállt Jeruzsálemi ősegyház, ami később nyom nélkül eltűnt. Pál értelmezése fennmaradt arról, hogy mit jelent az ő kijelentése, de hogy a helyzetet ez az ősgyülekezet hogyan értelmezte a maga – zsidó – fogal-

mai között, azt egy egész világtörténelem rejti el előlünk. Ahhoz nagyon is hasonlóan, ahogy az a – mindmáig eleven – egyháztörténeti tradíció, amelyik amikor indokolni kívánja, hogy közvetlenül a hetvenes év küszöbön álló római ostroma előtt miért hagyta el ez az egész ősegyház Jeruzsálemet, kivétel nélkül minden forrásában álombeli látomásra, esetleg angyali jelenésre hivatkozik. Ami még abban az esetben is, ha elfogadjuk, pusztán annak a kifejeződése, hogy sejtelmünk sincs az okáról. De a legvalószínűbb, hogy ez a Jeruzsálem utolsó pillanatban történő érthetetlen és valószínűtlen elhagyásáról, vagyis a Róma elleni felkelők cserbenhagyásáról szóló úgynevezett Pella-hagyomány egyszerűen valami keresztény magyarázatot keres az ősgyülekezet eltűnésére. A németnek van egy csak nehezen lefordítható kifejezése arra, amit itt könyveltérítésnek nevezünk: *Deutungshoheit*. Leginkább az értelmezés felségjogát jelenti, a jelentés útirányának hatalmi megkaparintását, a könyv szelleme – s ezáltal hősei – feletti tulajdonjog kézre kerítését.

És hát valami hasonló történik a könyvek szereplőivel is. Az eltérített könyv utasai görcsösen igyekeznek megfelelni új parancsolóiknak, s meggyőzni magukat arról, hogy hiszen nemigen vannak ellenvetések az új úticéllal szemben, sőt sose voltak, korábban talán maguk is gondoltak már ilyesmire. Könnyen lehet, hogy tán el se térítették járművéket, hanem csak most tért rá végre voltaképpeni útjára. Talán korábban volt eltérítve, de most már szerencsére minden világos. Sokan vélekednek ilyenformán. A másik, a változatlan úton haladó mű utasait pedig olykor szédítő kételyek lepik meg, vajon nem tévedésből maradtak-e a helyükön, ahelyett, hogy időben átszálltak volna. S egyáltalán, járművük nem csupán a konzervatív képzelet szárnyán repül-e, van-e még előttük tényleges úticél? Aztán olyanok is akadhatnak, akik már rég nincsenek tisztában azzal, melyik járművön ülnek egyáltalán. Azokról nem is szólva, akik átaludták az eltérítés idejét, és semmiről sem sejtene semmit.

A könyv pályájáról történő eltérítésének legfőbb eszköze belső beszédének kettéhasítása. A szövegnek ez az önmagával való meghasonlása azáltal áll elő, hogy a próféták, zsoltárok és a nép eredeti szerves egysége lesz megszakítva. Az egész Egy életnek a szövege. Nem lehet elragadni belőle szereplőket, mert hűlt helyük a maradékkal együtt egy új, másik művet létesít. Eredetileg a nép Izrael népe, a próféták e nép prófétái, istene Izrael Istene, a zsoltárok pedig e nép zsoltárai. Konfliktusaik, ha vannak, e nép életének belső konfliktusai. Akárcsak Istenükkel való perlekedésük is. Engedetlenségeik is a vele szembeni, hogy úgy mondjam, négy szem közti engedetlenségek. A gyűlölet szavai is családon belül maradnak, nem lépnek a művön kívülre, hogy visszafordulva onnan marjanak bele idegenként az odabenn maradt szereplők valamelyikébe. A próféták és a nép azonban az eltérített könyvben egymással szemben álló erőkként jelennek meg. Az új olvasat frontjának egyik oldalán a próféták és a zsoltárok állnak, mint egyedüli tanítás, amelyek nem a front másik oldalán velük szemben álló népből valók, hanem egy attól idegen, mintegy másik, egy valójában kiválasztott népből. A könyv egyik fele így mintegy Isten oldalán áll, míg a másik egy ezzel ellenkező akarat megszállottja. Viszonylag természetes fejlemény, hogy a kívülről érkező, aki a műből Isten beszédének követésére szánja el magát, viszolygva határolja el magát az e beszédétől ostorozottaktól. A keletkező egyház részéről magasabb tudatosságú és szeretetben gazdagabb viszonyulást követelt volna egy valóban új világtörténetbe való átlépés. A nép valamennyi bűnét szüntelen felhánytorgató szólamok vezetésével és irányítása mellett tér a könyv maga új útjára, s az általuk ostorozott népből már csak annyi fog látszani, amennyi a zuhogó verés alól még éppen kilátszik. Aki ezt az új könyvet olvassa, főleg jeleneteket lát egy házasságból, szörnyűbbnél szörnyűbb jeleneteket, de jó, hogy már elváltak.

A Jézus pokoljárásának legendája alig tesz egyebet, mint értelmezi azt az új, sajátos helyzetet, amelyben a Héber Bibliához nem egyszerű kiegészítésként, hanem mint új irányító erőt csatolták az Újszövetség könyvét. A legenda képzelőereje ennél fogva képes

szemlélni az új könyv főhősét, amint az áttörve a két könyv közti zárat, alámerül az előző könyv homályában rekedtekhez, hogy mintegy áttemelje onnan kiválasztottait a maga könyvébe. A legfontosabbnak ítélt szereplők eltérítésénél fogva igyekszik azt az egész könyvet téríteni el, amelynek a hőseire szemet vetett. Az új útra térített könyv szereplőinek nevei azonosak az eredeti újtát folytatató könyv szereplőinek neveivel. Megtévesztően hasonlíthatnak is egymásra. De már nem azonos könyvet laknak. Alighanem ez a sajátosság az, ami olthatatlanná teszi a könyveltérítők gyűlöletét. Hiszen olyan élmény ez számukra, mintha valaki a saját két szemével látná, amint az árnyéka tökéletesen önállósítaná magát, más irányba tartana, más irammal és más mozdulatokkal, mint akinek az árnyéka. Az új útra tért könyv a saját pályáján megmaradót érzékeli járatlan irányba térnek, valami olyannak, amit egészen a magáénak vél, ám nincsen ellenőrzése fölötté. Mintha a saját lényé hajlana arra, hogy faképnél hagyja, és még csak kérdőre sem vonható, mert valami érthetetlen nyelven makog. Az a mű, amelyről az említett korai keresztény legenda beszél, annak nyomán pedig majd Dante Vergiliusa, vagy amelynek nagy alakjait Luther vonultatja fel a zsidók elleni fékezhetetlen gyűlöletének szolgálatában, immár maga is ki lett mentve a Pokol Tornácáról. Ami hátramaradt, az egy már üdvözült hőseitől elhagyott, másik Írás, ami többé már nem birtokolja önmagát. Jelentését eltérítői diktálják. Nagyjai, Ábrahámtól Mózesig és Dávidig mintegy csak látszólag szereplői e könyvnek. Valójában szerepük leginkább abban áll, hogy a könyv belső kritikusaiként ítélnék a könyv cselekménye és többi hőse felett, s bár ez kevésbé látható, egyszersmind a mű szerzői és szelleme felett. Az a hatalmas valóság, amit Dosztojevszkij regényművészetének poétikájaként szokás leírni, melynek eredményeképp az olvasók szenvedélyes belső vitákba bonyolódnak e regények egyes hőseivel, miközben tanúként képesek hivatkozni ellenük ugyanannak a műnek más hőseire, itt – például Luther esetében – rendszeres interpretációvá kristályosodik. Úgy fest, mintha Dosztojevszkij valamelyik igen sok szereplős regényének látszólag örökre lezárult kapuját torné fel kívülről egy merőben új olvasóközönséget megteremtő irodalmi megváltó, ujjával intve magához a szereplők közül mindazokat, akiket kiemel és elvisz magával mint övét a műből, s így mindazok a szavak és beszédek, amelyeknek addig a művön belül volt a helyük, hiszen ugyanúgy alkotórészei voltak a szövegnek, akárcsak az azokat kimondó személyek maguk, ezek a beszédek most immár egy másik műből záporoznak az általuk elhagyott regényre. A győztes mű a paradicsomból mennydörgi alá mindazokat a szitkokat és átkokat, fogcsikorgató vádakat, amelyeknek gyökeresen megváltozott a beszédhelyzete pusztán attól a ténytől, hogy immár egy más, új mű hőseivé és szavaivá lettek „megváltva”. Ha mások mondják ugyanazt, az nem ugyanaz. Erre már Cyrano is megpróbált néhány lovat megtanítani, nem sok sikerrel.

Mindaz, ami a nemzetiszocializmus Európájában, majd azután is végbement, csak kizárólag tudományosan hagyta érintetlenül a tényt, miszerint persze azért Heine maradt egész idő alatt a *Loreley* költője. Minden egyéb tekintetben minden egyéb megváltozott. A szerzőként fellépő „ismeretlen német költő” paradicsoma azonos hely azzal, ahová a legenda szerint a zsidó Biblia óriásai követték buzgón szabadítójukat. *Habent sua fata libelli*, a könyveknek sorsuk van, s az éppúgy nem múlik el rajtuk nyomtalanul, akár az embereken a maguké. A *Loreley* beszédhelyzete is örökre megváltozott. Mint minden beszéd helyzete. A német olvasó tudhatja úgy, hogy a vers szerzői beszédhelyzete – egy kurta, bár sötét korszak után – teljesen helyreállt. A *Loreley* maga azonban sejti, hogy valami örökre más lett. Metafizikai értelemben immár örökre két *Loreley* siklik a sötét világ-egyetemen át, melyet egyedül az irodalomtörténet káprázó szeme lát egynek.

Dante elképzelései a Pokol Tornácáról nem lehettek még „életszerűen” világosak, lévén egyedül teológiai feltevésekre támaszkodhattak, s nem napi tapasztalatokra. Utóbbiakon elsősorban a pokol különböző köreinek képei alapulhattak, ahol a költő nem szorult képzetének különösebb megerősítésére. Feltevése szerint, míg az idő múlásával mind a

Pokol, mind a Mennyei lakossága, ha nem is egyforma ütemben, de szakadatlanul gyarapszik, addig a Tornácé immár nem változik többet. Nem növekszik, hiszen Jézus megváltó feltámadását követően a delikvensok előtt legfeljebb a pokolba, a mennyekbe, esetleg ideiglenesen a purgatóriumba vezető út állhat nyitva. Élő ide nem juthat többé, hiszen immár módja lett volna Isten helyes szemléletére, de nem élt vele. Ám számuk nem is csökkenhet soha, hiszen az ide már bekerültek nem halhatnak meg még egyszer. Innen nem lehet továbbkerülni se a pokolba, se a paradicsomba. Lelkeik világképe ezért feltehetőleg számos modern vonást mutathatott volna fel, ha az Egyház és Dante képes lett volna maga elé képzelni a mai emberiség legmodernebb részét. A pokol e legkülső körét lakók nem hisznek sem a pokol, sem a paradicsom létezésében, már csak azért sem, mert e tartományok léte vagy nem léte számukra tisztára akadémiai kérdés: ők nem kerülhetnek soha egyikbe sem, hiszen immár sem bűn elkövetésére nem képesek (miféle bűnt követhetne el egy halott), sem a megtérésre (megint csak azért, mert életük bevégeződött már). Utóbbi kettőre a mai ember főleg azért képtelen már éltében is, mert mind a poklot maga után vonó bűn, mind a mennyeket maga után vonó megtérés fogalmát semmisnek, üres fogalomnak tekinti. Marad tehát számára egyedüli lehetőségként a Pokol Tornáca, függetlenül a tényről, hogy él-e még vagy már meghalt. Mert akár él még, akár meghalt már, mindkét helyzetét egyaránt jellemzi, hogy sem a hagyományos metafizikai rettegésre nem láthat okot, sem a hagyományos metafizikai remény nem éltheti. Egyedül abban a tartományban létezhet, ahol az életét éli, s halála esetén egyedül e tartományban állhat fenn nemlétezésének esete is. Akárcsak Dante Vergiliusának számára, a modern világ lakói számára is kizárólag a Tornác immanens világa létezik, minden remény árnyéka nélkül, hiszen mi különbség volna aközött, hogy képzeletben, sőt lelki valóságomban is – akárcsak Dante túlvilági idegenvezetője – olykor át-átjárhatok azokba a szférákba, ahol valóságosan nem tartózkodhatok, vagy képzeleghetek és gondolkodhatok e szférákon, melyeknek nemlétezéséről meg vagyok győződve. Talán van is valami végiggondolatlanság e középkori elképzelésben. Igazán pontos abban a modernebb alakban volna, miszerint a Pokol Tornácának lakói, azaz a tiszta életet élt nem keresztények roppant filozófiai munkákban fejtegethették a kérdést, létezik-e egyáltalában a Pokol és a Menny. Életükben persze feltételezték ezt a létezését, ám haláluk után kizárólag a Tornác lépett tapasztalataik körébe, melyet korábban szintén csak feltételeztek. És e Tornácán belül a másik két lehetőség, a menny és a pokol csupán néhány képzeletét kísérti, de valóságuk sem nem észlelhető, sem nem bizonyítható. A Pokol Tornácának lakóihoz egészen hasonlóan reményre vágyakozóan gubbaszthatok örökre ebben az időt nem ismerő szürkületben, miközben világomat legfőképp éppen a reménynek ez a teljes hiánya szabja szinte azonossá a középkori keresztény teológiának ezzel az eszméjével. Rövid távú remények nyilván a pokol első körében is adódnak, az emberek valahogy és valamivel próbálják eltölteni az időtlenséget, olykor tán még jókedvre is kínálkozhat lehetőségük, de amit a régiek reménynek hívtak, annak értéséhez ezeknek a modern alvilág-lakóknak már értelmező szótár után kell nyúlniuk.

3.

Sokan és sokféleképp idézik Michelangelo egykori szép és talányos mondását arról a kő-, illetve márványtömről, amely már eleve a belsejében rejtje az onnan kifaragására váró szobrot. Valamilyen módon mindegyik változat azt juttatja kifejezésre, hogy a művész feladata a szobor kiszabadításában, vagyis a rajta tornyosuló kőfölség eltávolításában áll. Leghitelesebbnek azonban mind közül mégiscsak az a változat tűnik, amely néven is nevezi a szóban forgó művet: Dávid firenzei márványaktját. Ezúttal ugyanis a szobor tényleges keletkezéstörténete is feltűnően jól illeszkedik a mestertől idézett képhez.

A művész 1501-ben tért éppen vissza Rómából Firenzébe, ahol elnyúló és elkeseredett viták zajlottak meg-megújulóan arról a hatalmas márványtömről, ami már nem egészen negyven esztendeje ormótlankodott a dóm építési területén, a földön. Eredetileg Agostino di Duccio számára bányászták ki és hozták ide, egy egész emberöltővel korábban, azzal a céllal, hogy az építés alatt álló Dóm tervezett tizenkét óriási ószövetségi tárgyú szobrának egyike szülessék belőle. A művész, akinek szánták, már a bányában hozzáfogott a tömb megdolgozásához, s bár hamar kiderült, hogy nem a legjobb minőségű márványról van szó, azért még Firenzében is tett-vett rajta valamennyit, hogy aztán elkedvetlenedve inkább más feladatoknak szentelje magát.

Amikor Michelangelo a városba ért, már éppen egy újabb, többedik szobrász alkudozott a hatalmas, suta kőre, amely az előző próbálkozások során ráadásul át is lyukadt egy helyen. Az illető hajlandónak bizonyult elvállalni a szobor megalkotását, amennyiben biztosítá-
nak számára egy legalább ugyanilyen minőségű további márványszületet, hogy a hiányzó részeket, ahol a nyersanyag tömege szűkebbnek bizonyulna a szobornál, abból kipótolhas-
sa. Az építést felügyelő bizottság tanácsstalanságában Michelangelót kérte fel, hogy segítsen eldönteni a kérdést. A művész alaposan megszemlélte a több felől is sérült alakatlan kolosz-
szust, majd váratlanul kijelentette, hogy így is jó szobrot lehet belőle alkotni, nem szükséges hozzá semmilyen külső pótlás. A mű ugyanis világosan láthatóan menné fészkel a tömb bel-
sejében. A némileg megkönnyebbült bizottság ezután vele kötött megállapodást.

A hagyományban különböző megfogalmazásokat nyert mondás egyik változata szer-
int a művész elméjében alkotta meg Dávid kőmélyi látványát, majd mindent levésett
róla, ami nem Dávid volt. Más változat szerint addig véste a márványt, amíg ki nem sza-
badította az abból kikívánczozó alakot, vagy megint másként, ő minden márványtömb
belsejében ott látja a szobrot, mintha csak egész tökéletességében előtte állna, s csak ki kell
szabadítania börtönének nyers és durva falai közül, hogy más szemek is úgy láthassák,
ahogyan addig csak az övéi. Vagyis a művészt rejtőző művek sokasága veszi körül jártá-
ban-keltében, s egyedül neki adatott meg, hogy úgy lássa a kövek belsejét, mintha csak ki
tudná fordítani őket.

Már maguk azok az alakulások is, melyek során a hagyomány Michelangelo monda-
sának új meg új vázlatait állítja elének, olybá tűnnek, mintha e hagyomány maga is egy
lehetséges alkotóként venné szemügyre a művész szavainak önmagában nyugvó otromba
tömbjét, s hol itt, hol ott faragna le belőle vagy adna hozzá valamennyit, azt vizslatva,
vajon az táru-e pontosan a szeme elé, amit a mondás igazságaként képzelt el magának.
Óhatatlan felöltlik az emberben egy valahol, a létezésnek egy másik dimenziójában álló
hatalmas kiállítóterem napsütötte csarnokának a látványa, ahol a falak mentén egy és
ugyanazon márványtömb van kiállítva végtelen számban megsokszorozva, s ahol a min-
denkori látogató figyelmesen megtorpan, ki-ki a magáé előtt, hogy szemügyre vegye az
odabentről rá visszanéző alakot. Michelangelo nyilván látta a rivális művészek előtt ma-
gát nyilvánító, s az övével versengő, szintén győztes Dávidokat is, akik mind a már halott
Góliáttal pózolnak, mielőtt fejét csóválva továbblépett volna a következő hasonmástömb
felé, amelyikből végül a szemöldökét Góliát felé fegyelmezett haraggal összevonó mezte-
len alak tűnt elő, baljában a még ernyedten lógó parittyával, jobbában fenyegetően készít-
ve elő a következő évezredek megrendítő lövedéket.

Hiszen könnyen megeshetett volna az is, hogy Michelangelót még egy darabig
Rómában tartja valamilyen újabb nagyszabású megbízás, s e késlekedés idején egy másik
művész keze alatt éppenséggel olyan irányban csorbul tovább az a kolosszális márvány-
szilánk, hogy attól az ő több mint ötméteres, a harcra még csak készülő ifjúja már nem is
fért volna el többé odabent, s ekkor csakugyan külső pótlásra szorult volna. Persze az is
lehet, hogy egy efféle esetben Michelangelo harcosa is rálelne a megoldásra, hiszen az
erre való képesség híján esélye sem lehetne az óriás Góliáttal szemben, s valamely apró

odébb mozdulással, hátrább feszkelődéssel vagy talán fejének leszegésével mégiscsak épp kitölténé a rendelkezésére megmaradt kőteret.

Azt a benyomást, hogy nem csupán a művész igyekszik közel törekedni a megpillantott alakhoz, hanem hogy az utóbbi maga is mintegy fuldokolva küszködik odabentről előre, a márvány felszíne felé, jócskán megerősíti azoknak a más alkotók által kifaragott szobroknak a látványa, amelyek Michelangelo felől nézve immár inkább tűnnek csak félig elkészült kővázlatoknak, s amelyek mélyén az ember tekintete tovább kutat egy hiába megszületni vágyott másik szobor után. Ha a Michelangelo megérkezését megelőző negyven esztendő alatt valamelyik próbálkozó kísérletét siker koronázta volna, s művét leleplezhetnék volna a bizottság és a firenzei nép előtt, az akkori szemlélők közé vegyülő Michelangelo értelemszerűen ugyanúgy csupán egy a bányából nemrég előfejtett csinos koloncot látott volna, amelyben talán már örökre elrejtőzött az ő Dávidja, s így talán egy sosem látott, másik művészettörténet bontakozik ki a történelem kőtömbjéből. A remekművek végtelen sokasága merülhetett alá valamikor az idők kezdete előtt nem sokkal az időtlenség e kötengerének mélyére, ahol aztán mindenfelől belepte őket a márványon belül terpeszkedő örök sötétség. A mindenség belsejében végtelen türelem várakozik a maga kiútjára. Nem szenved, de reményt sem ismer.

Vajon jellemezhető-e Michelangelo kőkoloncra vetett egykori hosszú pillantása azzal, ha azt mondjuk, érteni akarta azt az előtte heverő hegydarabot? Értelmezni az irdatlan kőcsonkot? Még hozzá egyáltalán nem csupán a maga tárnaveletlen adottságában, hanem az előtte próbálkozók próbaálmainak hátrahagyott nyomaival együtt, hiszen az az egészen konkrét kőalak tárta föl előtte a lehetőségeit, aminek már semmiféle visszaútja nem volt születése hegyének a mélyére. Nyilvánvalóan egy merőben más Dávid öltött volna a kőtömb nyers felszíne mögött alakot, ha például korábban nem szakadt volna át a túlvékonyított márvány a még el sem gondolt harcos két lába között. Alighanem maga a bibliai történet itt modellként szolgáló Dávidja is mintegy önmaga előtt is kibontakozva szaporázta meg egykori lépteit, amint a gyermeki pásztorkodás formátlan, de nagyratörő álmodozásfelhőiből a filiszteus szörnyet legyőző harcra termett hössé alakult. A bibliai alkotó a még összefüggő szöveggé sem vált roppant hagyománytömböt vette szakértő tekintetével szemügyre, hogy mindennemű külső emlékkipótlás nélkül is megalkothassa a szövegében rejtőző kiválasztottat, akit egyelőre csak ő lát, s majd kiszabadítsa onnan. A harcos kibontakozása a betűk sáskarájának sötét kavargásából ugyanakkor nem független az egykori Dávid önmagát is fürkésző, belső tekintetétől. A hőstette felé iramodó ifjú még maga sem tud Dávidról, a filiszteusok óriásának legyőzőjéről, ahogy Izrael királyáról sem, előbb Hebronban, utóbb Jeruzsálemben, s majd az évezredekben át hiába várt utódjáról, a Felkentől sem. Még szinte semmi képe önmagáról, ám ahogy az Írás narratívája rászzegezi ihletett tekintetét az ifjú parittyát tartó laza baljára, s követ markoló jobbja is előbukkan a még meg sem törtétség homályából, úgy halad önmagává válása felé előre, lépésről lépésre. Önmaga vágyott képe rémlik föl lelki szemei előtt, s az összecsapás felé tartó Dávid, valamint életrajzírója mindazt lehántják az alakjáról, ami körülveszi, és ami még nem Dávid. Az anyag, amiből az alak kibontakozni kezd, durva szilánkok fehér rajaként gyúlik háta mögött az útra, amelyet gyors lépésekkel hagy maga mögött, útban a világtörténelem felé. A szövegben végül testet öltő alak már nem csupán konkrét helyzetének van a tudatában, hanem immár mindent „olvasott” is önmagával kapcsolatban, azaz ugyanúgy tudja, hogy ki ő, akár csak évezredekkel később Michelangelo. Az alkotó képzelet szerkezete ragaszkodik ehhez a felépítéshez: például az általunk olvasott művek bennünk élő hősei nemcsak az illető mű belső, szukcesszív idejében élnek, mindig csak a cselekmény adott pillanatában, hanem a mű időegészének teljességét is élik egyszerre és szakadatlanul.

Vagyis hogy a kőben odabentről is kirajzolódóba jött valami, annak következtében, hogy most először Michelangelo volt az, aki belenézett a kő belső vaksötétjébe, és nem

mások. Mások esetében – úgy tűnik – ugyanaz a kő vak és néma maradt, nem szándékosan és nem rosszindulatból, hiszen Michelangelót megelőzően se szándékra, se bármilyen indulatra nem utalt semmiféle jellel. Ugyanakkor azt mégsem mondhatjuk, hogy az egész jelenet egyetlen eleven szereplője a művész lett volna, akit egy önmagában bármilyen kezdeményező tevékenységre képtelen, minden tekintetben holt valóság vett körül, amely magától még csak nem is nyomakodhatott valamiféle találkozásra a hagyománynak azzal az élővilágával, amely az alkotó bensejében táncolta körül az egyszerre lantra és harcra termett ifjú alakját. Olyan találkozás nincs, ahol kettő közül csak az egyik találkozik a másikkal, a másik azonban nem találkozik senkivel, lévén holt és találkozásképtelen. Találásról esetleg beszélhetnénk, találkozásról azonban nem. Akkor csak annyit mondhatnánk, hogy valaki talált egy megfelelő követ, de nem szólhatnánk találkozásukról. A világ megannyi márványlelőhelyét be lehet járni anélkül, hogy valahol is Dávidra találjunk valamelyikben. A szóban forgó óriástöredék azonban ugyanabban a valóságban foglalt helyet, mint a Michelangelo lelkében élő ifjú Dávid: máskülönben sosem találhattak volna egymásra.

Jelenthet-e mást Michelangelo másik halhatatlan mondása, miszerint „minden nagy mű befejezetlen”, mint azt, hogy a felesleg levésése a hős alakjáról még csak a kezdet, s a Firenzében magasodó szobor még nem maga a befejezett Dávid? Vagy hogy Dávidként esetleg már csakugyan befejezett, ám valami másként azonban még épp csak elkezdődött? Hogy bár a művész már nincsen sehol, a mű még mindig folytatja, alkotja magát tovább? Sőt, hogy talán már az eredeti Dávid, aki parittyával a kezében, egy csatatéren kezdte el önmaga megalkotását, soha meg nem szakított útját folytatta akkor is, amikor egy félresikerült márványtömb belsejéből továbbalkotására szólította Michelangelót?

Valahogy ahhoz hasonlóan, ahogy Balzac írja le (*Az ismeretlen remekműben*) a 17. századi Párizs félhomályos lépcsőházában lassan felfelé baktató öregember alakját, „mintha egy Rembrandt-kép járna némán és keret nélkül”, maga körül hordozva „a nagy festő jellegzetes, sötét légkörét”. Festményről lévén szó, az alakot körülvevő pislákoló sötétség akkor is az alakkal jár, ha a kép elszabadult a keretei közül. Az alak a légköréből nem lép ki, mivel azzal egymásból fakadnak. A Dávid-szobor is hordozza a magáét, minden pontjával arra a könyvre nézve, amelyből előlépve márványt és művészt választott magának. Balzac felülmúlhatatlan festője is azt veti tanítványának a szemére, hogy annak Mária-képe minden lenyűgöző hatása ellenére is a kép vásznára van tapadva, nem körüljárható, s ezt nem a perspektíva valamiféle elhibázottsága okozza, hanem hogy a szépséges nőalak és a kép nézője közti levegő nincs elevenre festve. Kritikája középpontjában éppen ez áll, a levegő megfestetlensége, azaz annak a titoknak a nem ismerése, amellyel a művész úgy volna képes realizálni a festmény belső terének áttetsző levegőjét, hogy az különválaszthatatlan legyen attól a másik levegőtől, amelyen keresztül a kép nézője szemléli azt. Ezért valójában azt kéri számon, hogy a festő nem sietett látomásának segítségére, nem tett meg mindent a nőalak kiszabadítása érdekében annak élettelen nyersanyagából. Nem távolított el róla mindent, ami pusztá képpé tette, hanem hagyta bezárva maradni merő műalkotásletében. És így valaki mást ábrázol. Valakit, aki nagyon szeretne a képen látható személy lenni, talán annak is tartja magát, de nem teljesen biztos magában, s ezt a bizonytalanságot meseszép vonásai sem képesek leplezni.

4.

Ha elég kíváncsiak vagyunk, felvetődik itt persze még egy érdekfeszítő kérdés. Tekintve, hogy a márványtömb és a szobrász egymásra találásakor nem csupán az egyik felet minősítettük tevékeny félnek, hanem forma és anyag szembenállásában az anyagtól sem tagadtuk meg a formálás valamilyen aktivitását, felmerülhet a kérdés, mennyire jelenvaló a

még kőbemerült alak számára az odakintről rámeredő művész, akitől kiszabadítását remélheti. A történeti Dávid nemigen tudhatott ifjúi éveiben évszázadok múltán bekövetkező sorsfordulatairól, bár élteesebb korában udvari prófétája, Nátán már sok mindenbe bevethatta. Tudatos alakja aggkorában már tisztában volt Michelangelo belátásával is, tudniillik hogy minden nagy mű befejezetlen. Hogy a nagy mű valami útjára indított dolog, valami, ami éppen látszólagos tökéletes befejezettségével ragadja szemlélőit magával, miközben lankadatlan serénységgel foszt le mindent a továbbalkotás útjából, az eljövendő időbeli létezés sötétjéből bontva elő ismeretlen célját.

Attól a pillanattól fogva, hogy egy Michelangelo vette szemügyre a torz márványtömb hallgató tömegét, az univerzum minden sötét kómélyében pihenő hallgató alak reménykedni kezdhett szabadulásában. Legtöbbjük persze egyelőre még fogoly maradt, de annyit már tudhatott, hogy nem örökre marad az, vagyis hogy nem ért ugyan még semmi sem véget, kivéve az abszolút reménytelenséget. Márpedig ahol felvillan a remény még oly parányi fénye, ott a Pokol Tornácának a természete rendül meg, ami éppen ez a reménytelenség volt. A remény felpislákoló fényét a művész – mint Lessingtől tudjuk – a tökéletesen eltalált „termékeny pillanatban” ragadja meg és mutatja föl. Az eltérített repülő – ha egyáltalán – a kívülről nyomába eredt kommandó képes kiszabadítani. Vele ellentétben, az eltérített könyv alakjai legvégül magukat szabadítják ki eltérítettségükből, anélkül azonban, hogy ezzel tisztán az eredeti helyzet állna ismét elő. Mert egyikük sem felejt el nyomtalanul a Tornác eltérítettségében telt időt, hanem emlékekkel gazdagodva térnek vissza az el nem térített könyv lapjaira. Michelangelo Mózes a népe számára ki nyilatkoztatott Törvényt hozó fellobbanó haragjának „termékeny pillanatát” szabadította ki kőfogságából, ahogy Dávidja pedig a történelmi és egyben történelemfeletti király életrajzának legkezdetibb „termékeny pillanatát”. Egyikük élete sem zárult le annak egyik vagy akár valamennyi termékeny pillanatával, de még időbeli halálával sem. Csak objektíve gazdagodott azokkal a pillanatokkal, amiket a művész szeme látott meg, és ezt a gazdagodást viszik haza magukkal, útban az utolsó termékeny pillanat felé. E pillanat felé tart mind eltérített, mind eltérítetlen életük, ahogy párhuzamosan siklanak az örökkévalóság közegében. Egymásra találásuk pillanata felé, azaz oda, ahol és amikor össztörténeti életük minden emlékével gyarapodva hajóznak be abba az eljövendő pillanatba, ami egyedül érdemi ki minden fenntartástól mentesen a nevét: a termékeny pillanat. Ennek a pillanatnak a termékenysége abban áll, hogy sosem fog elmúlni. Ebben persze hasonlít a két említett szobormű természetéhez, hiszen az ő – egyetlen – pillanatuk sem múlik el soha. De az eltérítésből visszatértek egész megírt és meg nem írt létezése válik majd a „termékeny pillanat” öröklétéből az egész öröklét „termékeny pillanattá”.

GITTEGYLET ÉS SORSTRAGÉDIA

Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk

1.

Kezdetben vala a „grundegylet”. Reményteljes kapitányok, főhadnagyok és hadnagyok kedélyesen szalutáltak egymásnak minden délután. Közlegény, fájdalom, csak egy volt, úgyhogy neki parancsoltak, és őt egzecírozatták folyamatosan. Általában véve minden munkát Nemecek Ernő végzett, az erődöket is ő építette (igaz, ebben Csónakos segített neki): „És Nemecek boldogan engedelmeskedett mindenkinek. Olyan fiúk is vannak, akiknek öröm az: szépen engedelmeskedni. De a legtöbb fiú mégis parancsolni szeret. Ilyenek az emberek. És ezért volt természetes dolog az, hogy a grundon mindenki tiszt volt, csak éppen Nemecek volt a közlegény” (24.).¹ Szombatonként összeült a törvényszék, és a remek tisztok mindig Nemeceket ítélték el (30.). Így éltek ők bajtársiasságban, egymást megbecsülve, a hatalom sáncain (erődein) belül.

A grundot az elnökválasztás délutánján ismerjük meg. Előzőleg valaki nyitva hagyta a bejáratot, pedig az a leg súlyosabb törvényszegések közé tartozik. Kiderül, hogy maga Boka kapitány felejtette el bereteszelni az ajtót. Boka – önbüntetésként – beíratja magát a fekete noteszbe, de rámutat, hogy árulkodni sem helyes, úgyhogy beíratja a noteszbe Kolnayt is, aki a szabálytalanságot felfedte. Aztán minden megy tovább, de kicsivel később Nemecekből kitor a keserűség, felismeri, hogy a büntetések közül csak azok számítanak, amelyeket reá szabnak ki, mégpedig azért, hogy őt szolgátságban tartsák. A nemes lelkű Boka erre Nemeceket „pocoknak” nevezi, és a tisztok példájának követését ajánlja: „Ha jól viseled magad, és kitünteted magad, májusban még tiszt lehet belőled. Most egyelőre megmaradsz közlegénynek.” Azt ugyan nem tudjuk meg, hogy a tisztok mivel tüntették ki magukat korábban, de Boka – aki okos fiú volt (ez többször elhangzik) – megoldotta a válságot, a többiek pedig helyeselnek, „mert ha Nemecek is tisztté lett volna a mai napon, igazán nem ért volna az egész semmit. Nem lett volna kinek parancsolni” (33.).

Az elnökválasztás menetét Kolnay és Barabás vetélkedése is megakasztja. Vitájukba, hogy tudniillik kinek zsírosabb a kalapja, Kendét és Cselét is bevonják. Molnár kedvenc eljárása az ellenpontosítás, szívesen mutatja meg a kontrasztot az egyazon történet-szállhoz tartozó nagyszerű és alantas elemek között. A szavazócédulák begyűjtése közben Kolnay és Barabás elégtétellel konstatálják, hogy Csele kalapja is zsíros. Azután nagy a lelkesedés, teli torokból kiáltják: „Éljen a grund!” – mintha azt kiáltották volna, hogy »Éljen a haza!«, és felrepülnek a zsíros kalapok. Aztán mindenki szívvel-lélekkel kiáltja, hogy „Elmegyünk!” – tudniillik testületileg a Fűvészkertbe, de hogy ott mit is kellene tenniük, azt senki nem tudja. Hátul egy borízú hang, a tóte is kiáltja: „Elmegyung!” Közben Nemeceket ugráltatják; Kolnay és Kende további zsírpróbákat végeznek, és határozottan a tót kalapja bizonyul a legzsírosabbnak (36.).

Talán így is érezhető e jelenetek már-már szétszalazhatatlan, de mégis ott lévő klasszikus ironiája. Molnár többet tud, mint amennyit mond. A narráció többnyire a kamasz fiúk gondolatvilágán belül marad. Molnár persze csak színleli a naivitást, szövege azonban

¹ A főszövegben található zárójeles oldalszámok *A Pál utcai fiúk* 21. kiadására utalnak (Budapest, Móra, 1977).

többletjelentést hordoz a felnőtt olvasók számára. Kifigurázza a kamaszokat, akiknek a fejében lényeges és lényegtelen, „szent” és profán vonatkozások egyenlő fontossággal jelennek meg, és akik a felnőttek világából csak a formákat veszik át, de a dolgok valódi rendeltetését, szimbolikus tartalmát nem ismerik. Jól példázza mindezt az Áts Feri által elvitt zászló esete; mivel időközben elfogyott a zászlókészítéshez használt zöld szövet, Boka egy pillanat alatt dönt: „Ezentúl piros-fehér lesz a színünk” (28.).

A grund önmagában nagyszerű dolog: a szabadság és a bátrak hona.² A szakirodalom azonban kevesebb figyelmet fordított arra, hogy Molnár eleinte meglehetősen kritikusan viszonyul a grundon uralkodó szellemiséghez, és később is jelzi az eszmény és a megvalósulás közötti nagy különbségeket. A regény ekként a felnőtt világ fonákságaira is rámutat, azaz a „grundegylet” története társadalmi mini-szatíráként is olvasható: parádézni, szalutálgatni jó – dolgozni nem jó. Vagy például Janó alakjánál maradvra: a tót – akinek nincs szavazati joga – az elnökválasztás délutánján vigyorogva utánozza a fiúkat, a lelkesedésüket, a „hazafiasságukat”. Ám két nappal később szivarért és osztrák–magyar forintért simán megígéri Gerébnek, hogy ki fogja kergetni a Pál utcaikat a grundról – és az olvasó kényelmetlenül szembesül korábbi naivitásával.

2.

A regény IV. fejezetéig az ironikus, szatirikus modalitás kerül előtérbe, a komikum változatos műfajokban jelentkezik. Mindez talán összefügg azzal is, hogy a történet még meglehetősen széttartó, mintha Molnár nem egészen tudná, miként is haladjon előre.

Ha az I. fejezet törökmézes epizódjából kiemeljük a Cselére, Gerébre, illetve Bokára vonatkozó mondatokat, hírlapi színes tudósítást, kroit kapunk, amely egy törökmézáros megélhetésért való küzdelmein keresztül a világkereskedelem fő szabályait is elmondja. A szöveg gyerekek számára inkább ismeretterjesztésként hat, illetve Boka belépésével tanmesévé alakul át: miként simíthatjuk el szép szóval, tárgyalással a konfliktusokat.

A felnőtt azonban észreveheti, hogy Boka a békítő közbelépéssel semmit nem old meg. Ha úgy vesszük, Cselének nagyobb „igazsága” van, amikor a törökmézáros szemérmelen árdragítására a kalapját akarja odavágni a pultra (megelőzőleg „Geréb, mint az ördög, suttogta fülebe a csábítás ígét”, 12.). Az árus visszaél piaci monopolhelyzetével, a hatóság (a tanári kar) tudja, mi történik, fenyegetőzik, de nem avatkozik közbe. Pedig a törökmézáros részben élelmiszeripari hulladékot árul: „egy krajcár az úgynevezett diákabrak is, mely apró staniclikba van osztva, s mely a legízletesebb keverékek egyike. Van ebben mogyoró, mazsola, malagaszőlő, cukordarabka, mandula, utcai szemét, szentjánoskenyér-törmelék és légy. Egy krajcárért a diákabrak felöleli a gyáripar, a növény- és állatvilág igen sok termékét” (11.).

Molnár itt is továbbfejleszti az alapötletet. Az olasz – miután a retorzió elmaradt – már azt fontolgatja, hogy akár három krajcár is lehetne az egységár. Molnár a komikus fokozás³ jól ismert eszközához folyamodik, és nem hiányzik a *slusszpoén* sem, hiszen a törökmézáros vigyorogva mondja: „Hát most drágább, hát most kevesebb”, és nekivadulva darabolja a cukormasszát, „mintha valami mesebeli középkori, óriási hóhér lett volna, aki apró, mogyorófejű emberkének csapkodja le a fejüket egy kis arasznyi bárdal. Szinte vérengzett a törökmézben” (14.). Mindez kabarékonferansz zárata is lehetne.

² Vécsei Irén: *Molnár Ferenc*, Budapest, Gondolat, 1966, 36–38.; Vargha Kálmán: A Pál utcai fiúk. Egy remekmű születésének hatvanadik évfordulójára, *Látóhatár*, 1968/1–2, 188.; Munkácsy László: *Munkafüzet*, in: Molnár Ferenc: *A Pál utcai fiúk*, s. a. r., jegyz. Veres András, Budapest, Ikon, 1994, 11–45. (Matúra Olvasónapló); Erdődy Edit: *Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk*, Budapest, Akkord, 2005, 31–32. (Talentum Műelemzések).

³ Szalay Károly: *Komikum, satíra, humor*, Budapest, Kossuth, 1983, 15.

A III. fejezet fűvészkerti látogatása helyzetkomikumban különlegesen gazdag. A titkos küldetésben részt vevő Nemecek be akar csengetni a kapun, később pedig bevilágítja az üvegházat. Mindez a fiú személyiségébe beépült szolgálatkészségből is fakadhat, ő otthon, a szüleitől is ezt látta. Szatirikusnak (már-már burleszknek) mondható, hogy Boka elnököt elébb Csónakos és Nemecek fontoskodva beemelik a kertbe, majd gond nélkül ők is átmásznak a palánkon. A Fűvészkert felderítése során alkalmazni akarnak mindent, amit az indiánregényekből tanultak, még ha ezzel túlbonyolítják is a dolgokat. Amikor a jó indiánok szétnéznek a dombról, Boka kicsomagolja a papirosból Csele nővérenek kis színházi látszövét, bár szabad szemmel is majdnem ugyanannyit látnak. Rendkívüli körülményességgel veszik használatba a csónakot, hosszas előkészületek után jutnak el a szigetre, amely egyébiránt négy-öt evezőcsapással elérhető. Nemecek részéről komikus hibának minősül, amikor egy nádszálba kapaszkodva belecsúszik a tóba – ám ha száz évvel ezelőtt egy regénybeli gyerek márciusi hideg estén meghűlt, sejtethető volt a szomorú következmény.

3.

Kezdetben vala a gittegylet. *A Pál utcai fiúk* közvetlen szövegelőzményeiből minden bizonnyal a legkorábbi *A gittegylet* című jelenet, amely már 1904 őszén olvasható volt,⁴ majd bekerült Molnár 1905-ös *Gyerekek* című füzetébe is.⁵ Az író *A gittegylet*ből párbeszédés prózát alkotott, és beillesztette azt a regény IV. fejezetébe. Molnár fontos dramaturgiai változtatásokat vitt végbe: eltüntette Bokát a gittegyletből, a szerepét Kolnay vette át; a kihallgatás után – eredetileg – Csele látta el a többieket új munícióval, a regényben ez a feladat Nemeceknek jut.

A Pál utcai fiúkban a komikus elemek itt kerülnek utoljára túlsúlyba. Tulajdonképpen kabarétréfát olvasunk, amelynek szervezőelve, hogy a kiindulópont önmagában irracionális, majd a kibontakozás, a gittegylet működésének felderítése során ugyan racionálisan haladunk előre, de még távolabb kerülünk a normalitástól. Egyleti tagdíjat azért szednek, „csak hogy be legyen fizetve a tagdíj” (70.). Elnök is van, de nem egyértelmű, hogy jó-e elnöknek lenni (vö. rendszeres gittrágás) – Weisz, ugye, *pityerelve* vallja be, hogy most ő az elnök (67.). A gittegylet bizonyos tekintetben a grund szövetségének travesztíája. A zászlót itt is Csele nővére varrta, és a színek megegyeznek a grund (eredeti) színeivel, csak fordított sorrendben. És ha zászló van, hát árulónak is lennie kell: a gittegylet árulója precízen dolgozik, pontos névsort ad le Rác tanár úrnak, és kilétére sem derül fény.

A gittegylet működésével kapcsolatban azonban a legfontosabb a *miért* kérdése. Szembesülünk a rejtéllyel: vajon mi vezet arra normálisnak látszó gyerekeket, hogy éppen gittgyűjtés céljából lépjenek szövetségre.⁶ A klasszikus gitt ugyanis finomra őrlött krétaborból, mészkőből és lenolajkencéből áll, vagyis rágása látat és hasmenést okoz. Gittet tehát lehet rágni, de nem érdemes.

A gittegylet ürügyén megfogalmazódik az a kérdés is, hogy vajon mi készíti a *felnötteket* az egyletezésre.

Nos, a (gitt)egylet valódi célja a sokszor már-már *irracionális, értelmetlen és öngerjesztő lopás*. A lopás az egyleti (társadalmi) elfogadottság fokmérője. És mindez – természetesen – szabadságharcos retorikával körítve: „Esküszünk, hogy rabok tovább [!] nem leszünk!” – olvasható a gittegylet zászlaján (72.). Lopják a gittet a kocsiablakokból, az iskolából, a

⁴ Molnár Ferenc: *A gittegylet*, *Pesti Napló*, 1904. november 30., 1–3.

⁵ Molnár Ferenc: *Gyerekek*, Budapest, Franklin, 1905, 3–10.

⁶ Az Arcanum Digitális Tudománytár adatbázisa alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a gittegylet kifejezést Molnár találta ki – elterjedéséhez hozzájárult, hogy *A gittegylet* iskolai, illetve műkedvelő előadások kedvenc darabjává vált.

madárfürdőkádból, sőt Richter okmánybélyeget lop az apjától. Richter önmentő monológja csodálatos:

– Hát mert én elloptam a papától a bélyeget, és aztán félttem, és az egylet adott nekem egy koronát, és én vettem rajta egy másik bélyeget, és visszaloptam az íróasztalra. És a papa rajtakapott, nem amikor loptam, hanem amikor visszatettem, és a nyakam közé sózott érte...⁷ – A tanár egy szigorú pillantására kijavította: – ... megvert érte, és külön még megpofozott, mert visszatettem, és kérdezte, hogy hol loptam, és én nem akartam megmondani, mert akkor még megint külön megpofozott volna, hát azt mondtam, hogy a Kolnaytól kaptam, és ő akkor azt mondta, hogy „Tüstént vidd vissza a Kolnaynak, mert az bizonyára valahol lopta.” (71.)

Molnár bohózáti elemet alkalmaz: Richtert kétszer fenyítik meg, egyrészt, mert az apja dolgaihoz nyúlt, másrészt, mert helyrehozná a tévedését. Ugyanakkor fontos tanulságai vannak ennek a történeteszálnak. Richter egy pillanattal sem gondolja, hogy az apja elhinné, ő másodjára már nem lopta a bélyeget. Valóban, dr. Richter Ernő köz- és váltóügyszakos nemcsak a saját gyerekét tartja megrögzött tolvajnak, de Kolnay doktor fiát is. Ugyanakkor a pedagógiai üzenet sem szokványos: nem a lopás az igazi baj, hanem a lebukás, ám olyankor tilos a beismerés – hiszen az igazságot senki nem hinné el –, a sorozatos hazugságokból fakadó esetleges lelkiismeret-furdalás pedig leküzdendő.⁸

4.

A regénybeli vidám hangulat elkomorulása Geréb árulásával kapcsolható össze; úgy is mondhatnánk, hogy az árulás egy másik, komolyabb történeteszálat indít el. Nemecek átalakulása is a fűvészkerti látogatással, illetve Geréb lelepleződésével kezdődik el:

Ott állott, csuromvíz ruhában, nagyra nyitott szemmel nézve a tűzfény körül ülő vörösingeseket s köztük az árulót. Annyira fájt a szíve, hogy mikor Geréb szájából elhangzott az „igen”, mely azt jelentette, hogy Geréb hajlandó elárulni a grundot, sírva fakadt. Megölelte Boka nyakát, csöndesen zokogott, és csak azt mondogatta:

– Elnök úr... elnök úr... elnök úr...

Boka szelíden eltolta magától:

– Most nem érünk semmit a sírással. (54–55.)

Nemecek kezdetben amolyan szerencsétlen flótásként tűnik fel, aki kompenzálni akarja a kicsiségét, testi gyengeségeit és érzelmességét: érdemeket akar szerezni az előléptetéshez, dicsőségről ábrándozik (76.). Abban reménykedik, hogy egyszer majd *egyenlő lesz* a többiekkel. A fűvészkerti kalandot követően megtalálja a neki való szerepet: az iskolában már másnap jelentőségteljesen viselkedik, titokzatoskodik, a többiek pedig érzik, hogy Nemecekből hamarosan tiszt lesz (63–64.). Eztán kihallgatja Geréb megvesztegetési kísérletét a kunyhó tetejéről, ami önmagában is méltánylandó haditett. Nemecek azonban ahelyett, hogy reputációjával törődne, egyenesen Bokához rohan, hogy tájékoztassa a vesztélyről (ekkor írják be kisbetűvel a nevét a gittegyleti füzetbe). A két nappal későbbi fűvészkerti kémkedés pedig egyenesen vakmerőség. Nemeceknek elég nappal kihallgatnia a vörösingesek tanácskozását, ám – magasrendű morális eszményei jegyében – *színre lép*,

⁷ Eredetileg a „meghírigelt” szó váltotta ki a tanár helytelenítését (Molnár, *A Gittegylet*, i. m., 2.).

⁸ Ugyanez a tanulság kiélezettebb helyzetben mutatkozik meg Molnár *Két krajcárért füge* című, 1902-ben írt társcanovellájában, amely szintén *A Pál utcai fiúk* előzményének tekinthető (Uő., *Gyerekek*, i. m., 24–32.).

és nagy beszédet tart a szigeti fa alatt. Ezzel a tragédia hősek egy bizonyos típusára jellemző *túlzás* vétségét követi el. Talán azt hiszi, hogy moralizálással meg lehet oldani tisztán érdekekre épülő konfliktusokat. Nemecek megalázásával Áts Feri lealjasul, hiszen egy ellenállásra képtelen gyerekek szemében demonstrálja a hatalmát. Ugyanakkor Nemecek testi valójában megalázhatják, ám az általa hordozott értékek érintetlenek maradnak, fűrdetése nem kelt komikus hatást.

A tragédiához vezető utat vizsgálva nem tekinthetünk el Boka felelősségétől sem. Boka okos fiú, azonban meglehetősen hiú és bizonyos tekintetben korlátolt is. Az elnökválasztáskor rosszul esik neki az ellenzavazatok, nem tudja elképzelni, hogy másoknak is lehetnek hatalmi ambíciói. Boka ugyanakkor felelőtlen is, hiszen amikor Nemecek a Fűvészkertben belecsúszik a vízbe, és vacog a foga (52.), egy *intelligens* elnök felfüggesztené az akciót, és hazakísérné pórul járt barátját. Boka azonban teljesen belelovalja magát küldetésükbe, miként később is, tábornoki szerepébe (Napoleon példája lebeg szeme előtt). Űgyesen befolyásolja a közhangulatot, és katonáinak a vezér iránti rajongása őszintének látszik. Ennek azonban ára van, hiszen a Nemecekért ért újabb keletű méltánytalanságok orvoslását Boka a „háború” utánra halasztja, vagyis az érzelmileg hozzá legközelebb álló fiú becsületét feláldozza önnön „politikusi” népszerűségéért (108.). Másfelől Bokának észre kellene vennie Nemecek fanatizálódását. Boka megesketi a grundbélieket, és kétszer is „becstelen szösze-gőnek” mondja azt, aki a harc elől megfutamodna (100., 114.) – nyilvánvaló, hogy Nemecek, akit hadsegédjének is kinevez, beteg is meg fog jelenni.

A grundért vívott háborút Boka – a többi fiúhoz hasonlóan – nagyszerű, felemelő dogként képzeli el. A valódi háborúkról is romantikus elképzeléseik vannak, a „csaták hevéből” ábrándoznak (111.). A harcról mindenekelőtt a győzelem és a dicsőség jut eszükbe, a meghasonlásra, a fájdalomra és a halottakra nem gondolnak. Bokát kivéve nem nagyon vannak kétségeik a győzelmet illetően, másrészt fel sem merül bennük, hogy a vörösingesekkel való összecsapásnak tragikus következményei is lehetnek. Pedig a felnőtt felügyelet nélkül hagyott gyerekcsoport ön- és közveszélyes.

Nemecek mellett a regény másik drámai karaktere Geréb, ő szintén egyéni utat jár be: árulástörténete lélektani szempontból talán még Nemecek tragédiájánál is bonyolultabb – és homályosabb is.

A Geréb beszélő név: a korabeli értelmező szótárak szerint jelentése – többek között –: tologató az ajtón, illetve a működés folyamatát gátló nehézség, akadály.⁹ Geréb uralkodó tulajdonsága a praktikum. Mindig oda áll, ahol elképzeléseinek valóra váltása reálisabbnak tűnik. Ne feledjük, hogy Geréb már az *einstand*-ról való beszámoló után kijelenti: „Ezt nem lehet tovább tűrni! Én már régen mondom, hogy kell valamit csinálni, de Boka mindig savanyú pofákat vág. Ha nem csinálunk semmit, még meg is vernek bennünket” (17.). A Pál utcaiakkal szemben elkövetett árulásának és későbbi visszakerékedésének nincs különösebb ideológiája. A vörösingesek szervezettebbek, erősebbek, tehát hozzájuk csatlakozik. És különben is, ő úgy tudja, hogy a vörösingesek gazdag fiúk (legalábbis ezzel hitegeti Janót, 79.). Geréb már kezdetben is tud valamit a felnőtt viszonylatokról. Felismeri, hogy amíg Boka a Pál utcaiak közé tartozik, „őbelőle itt nem lehet semmi. Féltekeny volt Bokára” (39.).

Geréb visszatérésének indoklásában is erős a praktikus szempont. Amikor a vörösingeseknél kitelik a becsülete – ez csak szófordulat, hiszen nem tudjuk meg, igazából miért kell távoznia (vö. 86–87., 94.) –, visszakerékedik a Pál utcaiakhoz. Geréb rossz lelkiállapotban van, nyilván szembesül azzal, hogy az árulás összezavarja a személyiséget (legalábbis eleinte), ez *talán* megrémíti. És meglepetésként éri a pszichikai hadviselés: a gorombáskodásra vagy a „kikergetésre” felkészült, ám Boka „csöndes szomorúsága” kizökkenti a szerepből (110.).

⁹ Lásd például *A magyar nyelv teljes szótára...* I., szerk. Ballagi Mór, Pest, Heckenast, 1873, 455.

Ugyanakkor Geréb minden bizonnyal az apja miatt kérezkedik vissza a Pál utcaiak közé. Ezt ugyan nem árulja el a sikertelen békülési kísérlet végén, de csakis erre utalhat, mondván: „szavamat adom nektek, hogy nem azért jöttem ide, mert a vörösingések meggyűlöltek. Más oka volt ennek. [...] Azt nem mondom meg. Talán megtudod. De jaj nekem, ha ezt te megtudod...” Persze vetít is, és rejtélyeskedik. Nem teljesen konzekvensek az egymásra következő jelenetek, de Geréb apjának feltűnése és az általa tanúsított kérlelhetetlenség mégis inkább az apától való félelmet helyezi előtérbe.

Geréb apjának belépésével egy másik dimenzió jelenik meg a gyerekvilágban, és ez arra figyelmeztet, hogy nem lehetünk mindig következetesek, egy látszólag egyértelmű esetben is többféle szempontot kell mérlegelni. Például megelőzendő egy apa-fiú viszony, egy család belső békéjének tönkretétele. Nincs ötletem arra vonatkozóan, mit mondhatna Boka Geréb apjának mániákusan ismételt kérdésére („Áruló-e a fiam, vagy nem?”), de Molnár a legalkalmasabb dramaturgiai fogáshoz folyamodik: Geréb a véletlennek köszönheti megmenekülését. Boka ugyanis nem jut szóhoz, Nemecek pedig már félrebeszél, ekként menti fel Gerébet az árulás vádjá alól (118.). Persze, ha Geréb apja nem csak a fia becsületbeli ügyével volna elfoglalva – igaz, egy apa mivel mással legyen elfoglalva? –, észre kellene vennie Nemecek súlyos állapotát, és azonnal orvoshoz kellene vitetnie. De őt valószínűleg nem is a fia ügye érdekli, hanem saját maga.

Geréb aztán elkövet még egy – ezúttal levélbeli – esküszegést, most a vörösingések haditervét árulja el: és számára minden jóra fordul. A fiúk visszafogadják az árulót, aki, ha rendesen viselkedik, még a rangját is visszakaphatja.

Miközben Nemecek neve még mindig kisbetűvel szerepel a gittegyleti könyvben.

6.

Molnár nagyszabású finálét teremt Nemecek haldoklásához. Molnár több jelenetet is írt haldokló, illetve az elmúlással szembesülő gyerekekről: esendő és szeretetre méltó figurákról, akik bizonyos részleteket sejtenek, de nem tudják felfogni, mit jelent meghalni.¹⁰

Nemecek haláltusájában mintegy összefoglalásul felidéződnek a „nagy háború” jelentőségeltjes momentumai, ugyanakkor írásban mindez hosszú, morbid, riasztó – és színpadias. Nyilvánvaló a kimódoltság: Nemecek abban a pillanatban hunyja le végleg a szemét, amikor Weisz megmutatná neki a bocsánatkérésről tanuskodó egyleti dokumentumot.

A fiút nem tudja megmenteni Boka érzelmes barátsága, a vörösingések megbecsülése, a gittegylet – megtért – teljes vezérkara. És mindenekelőtt az anyja és az apja szeretete... Nemecek halála erősen programszerű, a meghúléssal nyilván minden eldöntött. Ez a Molnárnál oly sokszor visszatérő kegyetlen szentimentalizmus.

Nemecek tragédiáját értem, de gyerekként sem tudtam elfogadni – és most sem vagyok rá képes. Hiszen Gerébet megmenti az apja önzősége és tekintélye – és Nemecek kegyes hazugsága. A körülmények másféle, véletlenszerű kimenetele.

Ám lehet, hogy Molnár inkább csak fel akarja hívni a figyelmet arra, hogy a cselekedetek nem állnak arányban a következményekkel, és az áldozathozatal olykor semmilyen eredménnyel nem jár.

Talán jobb lenne, ha délutánonként mindenki a latinleckével foglalkozna. Mert latin holnap is lesz, és Rác tanár úr feleltetni fog.

¹⁰ Lásd Molnár Ferenc: Péterke, illetve A gubó, in: *Gyerekek*, i. m., 18–23., 62–68.; A fiúk mind ilyenek, in: *Ketten beszélnek*, Budapest, Franklin, 1909, 91–98.; Két kisfiú beszélget, in: *Szülőfalum, Pest*, Budapest, Szépirodalmi, 1962, 266–271.

BARTHA WANDA MINT MOLNÁR-SZEREPLŐ

Molnár Ferenc: Útitárs a száműzetésben

Molnár Ferenc utolsó nagyobb lélegzetű prózai műve, az *Útitárs a száműzetésben* először angol fordításban jelent meg – *Companion in Exile* címen – 1950-ben,¹ az első magyar kiadás az amerikai változat „vissza fordításából” készült 1958-ban.² A mű keletkezésének meglehetősen szokatlan körülményeiről ekképp tudósít Györgyey Klára Molnár-monográfiája: „A szerző magyarul írt, aztán kétnaponta németül felolvasta az elkészült anyagot egy kétnyelvű amerikainak, Barrows Mussey-nak, aki ott helyben, mondatról mondatra, angolra fordította.”³ A szöveg különböző kéziratok – többségében nem Molnár által lejegyzett⁴ – és gépelt változatai megtalálhatók a New York Public Library kéziratárchában,⁵ ennek ellenére a könyv továbbra is csak Stella Adorján – a kifogásait nem részletező Sárközi Mátyás szerint „néhány vaskos hibát” is tartalmazó⁶ – fordításában érhető el a hazai olvasók számára.⁷

Molnár – a szövegben többször is jelzett – eredeti szándéka szerint a címben megjelölt „útitársnak”, az 1947. augusztus 28-án, harmincnyolc éves korában váratlanul elhunyt Bartha Wandának⁸ kívánt emléket állítani, aki élete utolsó másfél évtizedében „hivatalsan” az amerikai emigrációban élő író titkáraként tevékenykedett, kapcsolatuk természete azonban ennél mindenképpen összetettebbnek nevezhető. Az igencsak széttartó, kisebb-nagyobb történetfragmentumokból és emlékképekből építkező elbeszélésben több alkalommal felbukkannak az épp születőben lévő mű megírásának idejére tett utalások, ezek

¹ Ferenc Molnár: *Companion in Exile. Notes for an Autobiography*, transl. Barrows Mussey, New York, Gaer Associates, 1950.

² Molnár Ferenc: *Útitárs a száműzetésben. Jegyzetek egy önéletrajzhoz*, ford. Stella Adorján, Budapest, Táncsics, 1958.

³ Györgyey Klára: *Molnár Ferenc*, ford. Szabó T. Anna, Budapest, Magvető, 2001, 232.

⁴ A kéziratváltozatokat a helyszínen megtekintő Lukin Gábor szíves szóbeli közlése. Itt szeretnék köszönetet mondani neki, mivel nélkülözhetetlen segítséget nyújtott a tanulmány elkészítéséhez.

⁵ Pontos lelőhelyük: The New York Public Library, Archives & Manuscripts, Ferenc Molnár Papers, Series IV: Writings by Molnár, b. 16, f. 8–9. A könyvtár online katalógusának tanúsága szerint egyéb, a műhöz kapcsolódó töredékek, valamint magyar, angol és német nyelvű betoldásokat tartalmazó gépelt változatok és a Mussey-féle angol fordítás gépiratváltozatai is megtalálhatók a hagyatékban: <http://archives.nypl.org/the/21724#c330669> (Utolsó megtekintés: 2021. június 1.)

⁶ Sárközi Mátyás: *Színház az egész világ. Molnár Ferenc regényes élete*, Budapest, Osiris–Századvég, 1995, 151.

⁷ Újabb kiadása: Molnár Ferenc: *Útitárs a száműzetésben. Jegyzetek egy önéletrajzhoz*, ford. Stella Adorján, Budapest, Pallas Stúdió, 1999. A dolgozatban ennek a kiadásnak az oldalszámaira hivatkozom (ÚSz jelöléssel).

⁸ Bár a magyar fordításban Vandaként szerepel, az angol változat, a róla szóló cikkek és a Molnár-levelezés őt említő darabjai következetesen Wandaként jegyzik le Molnár „útitársának” keresztnevét. A dolgozatban ezért – hacsak nem idézetről van szó – magam is a „duplavés” írásmódot használom.

alapján úgy tűnik, a szöveg 1947 ősze és 1948 ősze között keletkezett.⁹ Az írást kiváltó tragikus esemény és a szöveg létrejötte között eltelt idő rövidsége magyarázatul szolgálhat az elbeszélés csapongására és zaklatott hangvételére, és nem annyira szépirodalmi műként, mint inkább traumaszöveggént, a közelmúlt történéseinek feldolgozására tett erőfeszítés írásos dokumentumaként teszi olvashatóvá a könyvet. Ennek ellenére (vagy éppen ezért) a műbeli Wanda ábrázolása feltűnően emlékeztet Molnár bizonyos színdarabjainak rajongó naiva-karakterekre, leginkább talán *Az üvegcipő* Irmájára (akit – ironikus módon – Molnár állítólag éppen az ugyancsak New Yorkba emigrált és vele, valamint Wandával mindvégig közeli kapcsolatban maradó harmadik feleségéről, Darvas Liliről mintázott), így az elbeszélő által hangsúlyosan felkínált „önéletírói paktumot” mintegy önkéntelenül ellenpontozza a címszereplő ábrázolásának feltűnő egyoldalúsága, már-már mesei szereplőre emlékeztető egyszerűsége. Ez a jelenség véleményem szerint pontosan kijelöli azokat a gondolati sémákat, amelyek mentén az idős Molnár az őt ért veszteséget kontextualizálni próbálta: Wanda alakjának fikcionalása és végletes idealizálása végső soron a traumafeldolgozás eszközeként funkcionál a szövegben, a nő áldozatkész-ségének és odaadó szeretetének folyamatos bizonygatása a permanens öngazolás kényszerét elégíti ki az elbeszélő részéről. Tanulmányomban az *Útitárs a száműzetésben* Wanda-karakterét vizsgálom, rámutatva az ábrázolás fikciós párhuzamaira, illetve e párhuzamok létesítésének lehetséges életrajzi hátterére.

A könyv esztétikai sikerületlenségével kapcsolatban egyetértés mutatkozik a magyar és angol nyelvű recepcióban.¹⁰ Nehéz is lenne vitatkozni a bírálatokkal: Molnár szövegét olvasva valóban úgy tűnik, a szerzőt ekkorra végleg cserben hagyta a legjobb műveire jellemző arányérzéke, és az elhunyt társnak szánt tiszteletadás ürügyén semmilyen konceptuális szempontot nem vesz komolyan figyelembe, ehelyett szabad utat enged rendezetlen gondolatai és kendőzetlenül őszintének feltüntetett érzelmei áradásának. Ennek következtében az *Útitárs a száműzetésben* narrációja egy erősen traumatizált, testileg-lelkileg összeroppant öregember fragmentált tudatát ábrázolja. Persze nem vethetjük el annak a lehetőségét sem, hogy éppen ez jelenti magát a koncepciót, a kétségbeesett idős férfi zavaros gondolatfutamidejének megörökítése pedig tudatos írói eljárásként értelmezhető. Az eredeti Molnár-szöveg, valamint a New Yorkban található hagyatékrész kéziratváltozatainak ismerete hiányában egyelőre csak találgathatunk ezzel kapcsolatban. A Stella-féle magyar fordítás stiláris egyenetlenségei viszont óvatosságra inthetnek bennünket az általunk ismert *Útitárs*-változat autentikusságát illetően: úgy gondolom, a filológiai bizonytalanságok tisztázásáig bármilyen, a szöveggel kapcsolatos állítás erős fenntartásokkal kezelendő – ideértve természetesen az enyémekeket is.

*

A könyvről szóló régebbi és frissebb írások legtöbbszörben jól megfigyelhetők a szöveg megformáltsága helyett a címszereplő és a szerző feltételezhető viszonyára irányuló, leginkább

⁹ Már a könyv első oldalán találkozunk az írás jelen idejére tett utalással: „ma még (1948 tavaszán) – legalábbis azt hiszem – tökéletesen birtokában vagyok szellemi képességeimnek” (*ÚSz*, 7.). Egy későbbi szövegrészben ennél korábbi időpontmegjelölés olvasható: „Ma, amikor ezeket a sorokat írom – 1947. november 22-én – [...]” (*ÚSz*, 66.). Akárcsak az iménti, úgy a következő idézet is arról tanúskodik, hogy a szerző nem a megírás időrendjében közölte feljegyzéseit, hanem tudatosan szerkesztett, átnézett szövegről van szó: „Azon a napon, amikor újra átnézem ezeket a sorokat, 1948. április elsején [...]” (*ÚSz*, 212.). A könyv utolsó bekezdése pedig az írásfolyamat teljes idejének megjelölése: „És így végződnek önéletrajzi jegyzeteim fejezetei, amelyeket 1947 őszén kezdtem írni, és megszakításokkal 1948 lombohullásig írtam” (*ÚSz*, 286.).

¹⁰ Vö. Györgyey, i. m., 233.

„bulvárosnak” nevezhető érdeklődés jelei. Ezekben az olvasatokban a mű afféle megkésett szerelmi vallomásként, Bartha Wanda és Molnár Ferenc (valamint Darvas Lili) nem szokványos kapcsolatának lenyomataként válik értelmezhetővé. Azért érdemes ezt a szempontot is számításba vennünk, mert annak ellenére, hogy a szakirodalom és az irodalmi emlékezet sok mindent tud vagy vél tudni Molnár és Bartha – nézőponttól függően romantikusnak vagy épp elnyomónak láttatott – kapcsolatáról, maga a szöveg korántsem az efféle, tényként kezelt feltételezések logikája mentén szerveződik. Mint látni fogjuk, a visszaemlékező Molnár a Wandához való viszonyát nem szerelemként ábrázolja, hanem hol az ápoló–ápolott, hol az angyal–elveszett lélek, hol a szülő–gyermek, hol más egyéb analógiák mentén próbálja leírni. Menyhért Anna meghatározása szerint „a trauma akkor válik irodalmi értelemben elmondhatóvá, ha kialakul az ehhez szükséges irodalmi nyelv”.¹¹ Elfogadva ezt a megközelítést úgy gondolom, a Wandához fűződő viszony folyamatos újra- és újrafogalmazása a „trauma utáni” nyelv keresésének különböző fázisait viszi színre a szövegben.

Az *Útitársat* megemlítő írások legtöbbször magától értetődőnek tekintik, hogy Bartha Wanda nemcsak titkára és barátja, hanem egyben szeretője is volt az idős Molnár Ferencnek. Sárközi Máttyás például így írja körül a státuszát: „A kellemes külsejű budapesti asszonyka papíron az író titkárnője volt, de a valóságban mennyivel több ennél! Útitárs, társalkodónő, szolga és cseléd, gépirónő, korrektor, lektor és olykor bizonyosan ágytárs.”¹² Györgyey Klára monográfiájában „egy öregember tragikus szerelmének számalomra méltó története”-ként aposztrofálja a művet, ez a meghatározás ugyancsak Molnár és Bartha bensőséges viszonyát implikálja.¹³ Nyáry Krisztián több írásában is „Molnár szeretője”-ként említi Bartha Wandát¹⁴ – a népszerű szerző szövegei nyomán pedig jó néhány internetes felületen napvilágot láttak az ezzel a témával foglalkozó „irodalmi bulvárcikkek”. Széchenyi Ágnes azonban már korábban felhívta rá a figyelmet,¹⁵ hogy az *Útitárs* szövege mellett a Molnár-levelezésnek a Petőfi Irodalmi Múzeumban található darabjai is erősen árnyalhatják ezt a leegyszerűsítő beállítást. Az itteni hagyaték részben összesen hat olyan küldemény található, amelyet Molnár Bartha Wandának címzett, ezek kivétel nélkül gyakorlati teendők elvégzéséről, munkaügyekről és az aktuális időjárásról tesznek említést, és egyaránt a meglehetősen neutrális „Szíves üdvözet!” formulával zárulnak.¹⁶ A Molnár és a Bartha-családtagok, illetve a Darvas Lili és a Bartha-családtagok közötti, kifejezetten intenzív 1947 utáni levelezés is kerüli hármójuk viszonyának jellemzését – persze ennek (akárcsak Molnár imént említett, szenttelen hangvételi leveleinek) számtalan oka lehet. Horváth Ádám pedig Darvas Lili és Molnár levelezése kapcsán tett fontos megfigyelést: „Egyébként Lili Molnár kései szerelmével, Bartha Vandával nagyon jó viszonyban volt. Érdekes azonban, hogy nagyapám Lilihez írott leveleit olvasva (tizenkét év levelezése) egyetlen szót sem találtam Vandáról.”¹⁷

Úgy gondolom, a fenti példák alapján is látható, hogy az érintett szereplők meglehetősen sok összetevőjű, nyilvánvaló elhallgatásokkal is terhelt viszonyrendszeréről túlzot-

¹¹ Menyhért Anna: *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom*, Budapest, Ráció, 2008, 6.

¹² Sárközi, i. m., 120.

¹³ Györgyey, i. m., 230.

¹⁴ Nyáry Krisztián: Minden másként van, *Alibi hat hónapra* 12 (2014), 69–75.; Nyáry Krisztián: Molnár Ferenc szeretője: Bartha Wanda, *restancia.hu*, 2019. november 18. <http://www.restancia.hu/arc/nyary-molnarf-szeretoje.htm> (Utolsó megtekintés: 2021. június 1.).

¹⁵ Ágnes Széchenyi: Exile in the Hotel Plaza. The Twilight Years of Ferenc Molnár (1940–1952), *Hungarian Studies*, 2009/1, 103.

¹⁶ A levelek lelőhelye: PIM Kt., V. 4326/188/1–6.

¹⁷ Idézi: Sárközi Máttyás: *Liliom öt asszonya*, Budapest, Noran, 2008, 143–144. Molnár Darvasnak írt leveleit kötetben lásd: *...or not to be. Molnár Ferenc levelei Darvas Lilihez*, összeáll. Varga Katalin, Budapest, Argumentum – Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, 2004.

tan leegyszerűsítő képet kapunk a „szerelmi háromszög”, „szerető”, „nyitott házasság” és egyéb hangzatos bulvárpanelek mentén gondolkodva. Mindemellett, mint korábban említettem, az *Útitárs*ban körvonalazódó Wanda-kép sem különösebben összetett, csak épp másként és más célból egyszerűsíti le a címszereplő alakját: a fiatal nőnek tulajdonított, kizárólag pozitív jellemvonások valójában a visszaemlékező-elbeszélő önmegerősítésére szolgálnak. Wanda bármit is mond, érez vagy tesz, azt Molnárnak, Molnár iránt vagy Molnárért mondja, érzi vagy teszi. Ennek eredményeként az *Útitárs* a *száműzetésben* műfaja is bizonytalanná válik: a cím alatt olvasható, Molnártól származó paratextus szerint a könyvben olvasott töredékes gondolatok valójában „Jegyzetek egy önéletrajzhoz”, ami viszont mintha ellentmondásban állna azzal, amit az elbeszélő a mű eredeti céljaként (tudniillik az életben maradt jó barát tanúságtétele) meghatároz.

Ugyancsak tisztázatlanok Bartha Wanda halálának körülményei. Az *Útitárs* a *száműzetésben* első fejezetében a történeteket rekonstruáló elbeszélő a holttestre rátaláló szobalány szemzőgét veszi fel: „Amikor a szállodai szobalány augusztus 28-án, csütörtökön délben bekopogtatott a tizenötödik emeleti szobába, Vandát ágyában ülve a párnára támaszkodva találta. Az olvasólámpa égett, a rádió halkán muzsikált. Bal kezében cigarettát tartott. A lány azt hitte, hogy olvasás közben elszundikált” (*ÚSz*, 11.). Az író Wanda családtagjainak küldött, 1947 utáni leveleiben sem található ennél sokkal részletesebb tényismertetés, az irodalmi emlékezet viszont egyértelműen öngyilkosásként tartja számon a tragikus eseményt, akárcsak többen a szintén amerikai emigrációban élő kortársak közül. Lengyel Menyhért például Molnárnak a Wanda halála utáni viselkedése kapcsán – jól érzékelhető rosszindulattal – ezt írja naplójában: „Ha [Molnár] rideg lenne vagy szótlan, mint ahogy illik egy igazi rossz emberhez, az emberek kérdezzetni kezdenék, mi is történt tulajdonképpen Wandával, miért ölte meg magát? Ám ehelyett azt kérdik, s arról beszélnek: mi történt Molnárral?”¹⁸ Márai Sándor Lengyelhez hasonlóan Molnár felelősségét firtatja a nő halála kapcsán, és a következőket jegyzi fel 1953-as naplójában: „Molnár utolsó könyvét olvasom: *Companion in exile*. Saját költségén adta ki. Egy Wanda nevű pesti nőről ír, aki »titkárnő« címen az utolsó évtizedben szeretője volt, akit hisztériájával halálra kínozott, aki öngyilkosságot követett el, és meghalt itt, New Yorkban, 1947-ben”.¹⁹ Györgyey Klára szintén öngyilkosságot említ idézett monográfiájában,²⁰ akárcsak Sárközi Mátvás, aki szerint Wanda „[g]yógyszerekkel mérgezte magát”,²¹ valamint a Sárközi szövegeire nagyban támaszkodó Nyáry Krisztián, aki további részletekkel is szolgál: „Később a vizsgálat megállapította, hogy [Wanda] jelentős mennyiségű gyógyszert vett be, és whiskyt ivott rá” – az viszont Nyáry írásából nem derül ki, hogy a szerző milyen forrásból idézi az említett vizsgálat megállapításait.²²

A hazai és amerikai lapokban megjelent gyászjelentések, nekrológok – persze érthető módon – nem adnak ez ügyben további felvilágosítást. A halálhírt valószínűleg Molnár közölte a családdal, erre Wanda nővéreinek válaszleveléből következtethetünk: „Kedves Mester! Nem tudjuk, hogy kezdjük levelünket, mint égből a villám, úgy ért bennünket távirata drága Wandánk elvesztéséről. Nem lehet szavakkal kifejezni fájdalomunkat, nem tudjuk elhinni, hogy Ő nincs már, hiszen soha nem írta meg nekünk, hogy betegeskedett. Nem akart bennünket megijeszteni” – kezdődik Elek Helén és Szőnyi Márta levele, amelyből nem dönthető el egyértelműen, hogy betegségen szervi vagy mentális problémát értenek-e.²³ Darvas Lili egy ugyancsak Wanda nővéreinek az augusztus 30-i temetés utáni

¹⁸ Idézi: Sárközi: *Színház az egész világ*, i. m., 150.

¹⁹ Márai Sándor: *A teljes napló 1952–1953*, szerk. Mészáros Tibor, Budapest, Helikon, 331.

²⁰ Györgyey, i. m., 230.

²¹ Sárközi: *Színház az egész világ*, i. m., 148.

²² Nyáry: *Molnár Ferenc szeretője: Bartha Wanda*, i. m.

²³ Elek Helén és Szőnyi Márta – Molnár Ferencnek, Budapest, 1947. szeptember 18. = PIM Kt., V. 4326/104/1.

napokban küldött levelében részletesen leírja a halál beállta előtti és utáni nap történéseit. Mivel a hozzáférhető dokumentumok közül ez adja a legbővebb ismertetését az eseményeknek, hosszabban idézem Darvas beszámolóját:

Augusztus 18-án kimentem Montaukba Wanduskát és Ferit meglátogatni. Három gyönyörű napot töltöttünk el és 21.-én együtt bejöttünk New Yorkba. Wanduska olyan szép volt, olyan remekül nézett ki, barnára lesülve, kisportolva, tele energiával, mint még soha az utolsó négy évben. Naponta együtt voltunk, ő nagyon szeretett hozzám járni, ahol mindig kedvenc ételeit főzhettem. Kedden, augusztus 26.-án is nálam vacsorázott Pallós Eszterrel, remek hangulatban volt, neveltünk, kártyáztunk éjfélig. Másnap, szerdán, 27.-én reggel hosszan telefonáltunk (mint minden reggel), este félkilenckor Wanduska újból felhívott, csak „tracssolni” akart – mint mondta. Én hívtam, hogy jöjjön át hozzám, vagy menjünk – úgy mint gyakran – a kutyákkal sétálni. Azt mondta lusta újra felöltözni, mert fáradt és már nyolckor este lefeküdt, olvasni akar, ágyban fog enni, nagyon kedélyesen, jól érzi magát és nagyot akar aludni. Másnapra félegyre ebéd rendezvonusunk volt. Én el is mentem félegykor a vendéglőbe, de Wanduska nem volt ott. Átmentem a Plazába, a hallból feltelefonáltam a szobájába, a központ azt mondta, nem felel a telefonja. Hazamentem, gondolván Wanduskának valami közbejött és majd felhív. Háromnegyedháromkor Molnár telefonált, hogy azonnal jöjjenek, a hoteldetektív felhívta őt és azt mondta, Wanduska meghalt. Én elkezdtem kiabálni, hogy nem igaz, azt hittem, valaki megbolondult. Félig felöltözve odarohantam – beengedtek a szobájába – és ott találtam ezt a kis angyalt. Az ágyában, félig *ülve*, egyik kezében kialudt cigarettavég, könyv az ölében, a rádió halkán szólt, az éjjeliszekrény-lámpa égett, gyümölcs az asztalán. És Ő mosolygós arccal aludt. Én egyszerűen nem voltam hajlandó elhinni, hogy már nem él. A detektív nem engedett hozzányúlni. Az orvosok azt állapították meg, hogy 12-14 órája halott már. Ez csütörtök délután négykor volt, tehát szerdáról csütörtök éjjel 2-3 között halt meg. Szív- vagy agytrombózis lehetett az orvosok szerint.²⁴

Molnár egy 1947. szeptemberi levelében nyitva hagyja az öngyilkosság lehetőségét: „Drága jó Wanduska halálának okát én még a mai napig – orvosilag megállapítva – nem tudom. Nyolc, talán több év óta [...], de főleg szegény bátyja halála óta szedett altatószereket, ennyit tudok. Azt kell mondanom, hogy mióta megtudta, hogy szegény fivérért megölték a németek, drága Wanduska nem volt többé az, akinek addig ismertük.”²⁵ Az *Útitárs a száműzetésben* több szöveghelyén is szó esik Wanda Mihály nevű fivérééről, aki Auschwitzban vesztette életét,²⁶ és akinek a halálhíret egy jóval későbbi levél tanúsága szerint Vészi Margit tudatta Wandával, valószínűleg már 1945-ben.²⁷

²⁴ Darvas Lili – Elek Helénnek és Szőnyi Mártának, New York, [1947. augusztus 30. után] = PIM Kt., V. 4326/255/1. (Kiemelés az eredetiben.)

²⁵ Molnár Ferenc – Elek Helénnek és Szőnyi Mártának, New York, 1947. szeptember 25. = Thomas Fisher Rare Book Library, University of Toronto, Manuscript Collection 00693, b. 1, f. 12.

²⁶ Két példa a szövegből: „A külvilágra Vanda teljesen kiegyensúlyozott személy benyomását tette, bensőjében azonban éppen ennek az ellenkezője volt, különösen, amikor egy teljes évig tartó őrlő levelezés és telefonérdeklődés után teljes bizonyossággal megtudta, hogy Mihály fivérért, akit imádott, és akivel a gyámjuknál együtt nevelkedett, a németek Auschwitzban megkínították és meggyilkolták.” (*ÚSz*, 16.); „– Nem tudom, hova temették fivéremet, és ha elégették, nem tudom, hova hintették a hamvait a németek, akik meggyilkolták Auschwitzban. Ha tudnám, megkérném magát: keressük meg, és mind a hárman együtt pihenjünk békében, én kettőjük között. De ha imádott testvérem nem lehet velünk, akkor hagyjon engem egyedül feküdni” (*ÚSz*, 80.).

²⁷ Vészi Margit – Molnár Ferencnek, New York, 1951. február 18. = PIM Kt., V. 4326/114.

Ahogy az eddigiekből is kitűnhet, az *Útitárs a száműzetésben* fogalomban lévő magyar nyelvű szövegének kérdéses hitelessége mellett számos bizonytalanság övezi mind Molnár és Wanda kapcsolatának részleteit, mind utóbbi halálának a körülményeit. Azért tartottam lényegesnek ezeknek a homályos foltoknak a megemlítését, mert meglátásom szerint a könyvről szóló, az annak alapjául szolgáló eseményeket biztos tényekként elfogadó értelmezések jellemzően az *Útitársat* író Molnár Ferenc önpozicionálásának „hitelességére”, nem pedig e pozíció szövegbeli megmutatkozásának mikéntjére kérdeznek rá. Az alábbiakban az értelmezés fent említett, rögzült elemeit figyelmen kívül hagyva igyekszem bemutatni a Bartha Wandáról adott „portré” néhány jellegzetességét.

*

Az *Útitárs a száműzetésben* Molnártól származó előszava az összeomlás előtti (képletes) utolsó pillanatban állítja az olvasó elé az emlékeit feleleveníteni és rendszerezni próbáló író, aki Wanda halála óta „idegállapot[á] fokozatos hanyatlását vél[í] észlelni” (ÚSz, 7.). Emellett látomások gyötrik, amelyeket a későbbi fejezetekben bővebben is ismertet. A könyv írását így nem halogathatja tovább, s bár tisztában van vele, hogy „[f]élre kellett volna tenni egy időre” (ÚSz, 7.), vállalja a munkával járó „kín szenvedést” (ÚSz, 9.). Az emlékezés mint erőfeszítést, sőt fájdalmat jelentő tevékenység az előszóban meghatározott írói program alapját jelenti. Az elbeszélő értelmezésében saját fizikai és mentális egészsége forog kockán az írás során, mindez azonban elengedhetetlennek tűnik a cél elérése érdekében: „össze kell szednem magam – parányi túlzással –, hipnotizálnom kell magamat, hogy semmit sem halljak, semmit sem lássak, csupán a halott jó barátot, akiről ezeket a sorokat papírra vetem” (ÚSz, 7.). Az erőfeszítés szükségszerű velejárójaként a radikális őszinteség jelenik meg, az elbeszélő így már az első oldalon szavatolni látszik műve igazságtartalmáért:

Ez a könyv valóban nem egyéb, mint aminek a címlapon nevezem: jegyzetek egy önéletrajzhoz. Olyan riasztón őszintének tartom, olyan szertelenül aprólékosnak, hogy részleteiben talán súrolja az unalom határát – ami csak azt bizonyítja, hogy ez az írás is egyike azoknak a tévedéseknek, amelyeket életemben elkövettem. Valóra váltása egy olyan ötletnek, amelyet mindig visszatetszőnek tartottam, de amely most meglepetésszerűen sürgős feladattá, sőt lelki kényszerre vált: kitergetni a magánéletemet. (ÚSz, 7.)

Magánéleten azonban, mint a könyv további részében kiderül, az író elsősorban saját közel- és régmúltbeli cselekedeteinek, gondolatainak felelevenítését érti, amihez a „halott jó barát”-ra inkább a nagy idők tanújaként, egy önmagába záródó gondolatrendszer külsőnek beállított, valójában nagyon is azon belül maradó referenciapontjaként van szükség. Wanda ennek következtében sosem önmagában, hanem mindig az íróhoz való viszonyulása alapján válik jellemezhetővé, tulajdonságai (sőt, valójában egész életének történései) kizárólag az elbeszélőhöz képest leírhatók. Ennek illusztrálására csak egyetlen szélsőséges példát említek.

A második fejezetben merül fel először – de nem utoljára – Wanda Jézushoz való hasonlításának gondolata: „Vele született határtalan és kimeríthetetlen kedvessége sok örömet és talán még több bánatot okozott Vandának. Minden igazán jó léleknek az a sorsa, hogy több szenvedést kell megismernie, mint vidámságot. Jézus élete nem az első példa erre, és nem is az utolsó” (ÚSz, 21.). Az elbeszélő egy San Remóban megesezt történet tanulságaként vezeti be a Jézus–Wanda-analógiát: egy helyi kisvendéglő szakácsa korábbi figyelmességéért cserébe egy tál remekül elkészített raviolit tálatat fel Wandának, aki viszont Molnár iránti további figyelmességéből az író elé tolja a tányért, mondván, ez az

egyetlen olasz étel, amelyet amúgy sem kedvel. „Később tudtam meg, hogy Vanda sokkal jobban kedvelte a raviolit, mint jómagam” – írja az elbeszélő (ÚSz, 20.), majd az esetet az áldozathozatal kontextusában értelmezve érkezik el a roppant groteszk jézusi párhuzamhoz: „Először is bűnösnek éreztem magam a szükségtelen áldozat elfogadása miatt, másodsorúságosan nagy adagot fogyasztottam a nehéz ételből, holott az orvos eltiltott a zsíros dolgoktól” (ÚSz, 20–21.). Az *Útitárs a száműzetésben* egészére jellemzőnek tartom ezt a gondolatmenetet: Wanda legfőbb erénye, a környezete iránt tanúsított figyelmesség a műbeli alakot teljes egészében „kitölti”, ekképp az elbeszélő számára semmi egyéb nem látszik belőle, mint a nő iránta való elkötelezettsége. Ez a – megkockáztatom: narcisztikus – működés explicit módon jelenik meg az alábbi szakaszban:

Jól tudta, kivel vág neki a nagyvilágnak. Tudta, olyan embernek lesz az útitársa, akit a közép-európai gyűlöletáradat halálra sebzett, és aki ezért retteg az emberi kapcsolatoktól. Egyre és egyre jobban érezte, Vanda új élete elsősorban nem azt a célt szolgálja, hogy a műveltségét csiszolgassa a nyugati civilizációban, hanem hogy feláldozza magát, segítve engem mint írórt és mint embert. (ÚSz, 39.)

A mintegy Molnár emanációjaként megjelenített Wanda küldetése tehát semmi egyéb, mint önmaga feláldozása, „útitársa” emberi és írói kiteljesedésének segítése. Állandó kísérő motívuma a rajongás, elsősorban Molnár, másodsorban Molnár környezete, a híres színésznőknek, rendezőknek, közéleti személyiségeknek a műben bőven adatolt világa iránt.²⁸

Innen nézve nem mutatnak túl sok újdonságot a könyv egyéb analógiakísérletei sem: ezek közül az egyik legjellemzőbb Wanda ápolónőként való megjelenítése, e műbeli vonulat betetőzése a könyv végére illesztett *Éjjeli ápolónő* (*Night Nurse*) című drámatörredék. A torzóban maradt darab bővebb elemzésére itt nincs mód, az eddigiek további illusztrálására csak egyetlen megszólalását idézem a Wandáról „mintázott” címszereplőnek: „Köszönöm, hogy ezt mondta. Nincs nagyobb örömöm az életben, mint egy kedves szó magától” (ÚSz, 275.). Mintha csak Irmát látnánk *Az üvegcipő*ből, aki életében egyetlen „kedves szót” sem kapott a zsémbes Sipos úrtól, ennek ellenére a fiatal cseléd lány még a szalvétát is megcsókolja, amelybe a bálványozott férfi, az „édes, drága, mérges ember” a száját szokta törölni.²⁹ És ahogy a darab végén Sipos nagy kegyesen méltóztat beleszeretni Irmába, úgy az *Útitárs* elbeszélője is – Wanda végletes felmagasztalása ellenére – végső soron kegygyakorlásként állítja be a nő iránti elköteleződését: „Európai éveink alatt örültem annak a baljós megtiszteltetésnek, hogy teljesen a védelmem alá került. Fanatikusan engedelmes volt, vakon alávetve magát minden megítélésnek” (ÚSz, 36.).

Az elbeszélő és Wanda kapcsolata tehát sosem egyenrangú felek, szabad akarattal bíró szuverén egyének interakciójaként, hanem minden esetben erősen hierarchikus viszonyként képeződik le. E séma kizárólagosságának legszemléletesebb példája a Wanda alakjának leírására használt harmadik gyakori analógiaváltozat, a szülő–gyermek-kapcsolat. Az *Útitárs*ban folyamatosan változik, hogy az elbeszélő melyikükre melyik „szerepet” osztja, ami bizonyos szöveghelyeken ugyancsak az elbeszélő felbomlóban lévő tudatának leképeződéseként hat:

²⁸ Ez utóbbinak az egyik legszembetűnőbb példája a műbeli Wanda Greta Garbo iránti csodálatának érzékeltetése. Amikor a színész nő meglátogatta Molnárt a Plaza Hotelben található lakosztályában, Wanda „élete legszebb délutánját” élte át: „Ő nevezte el így, nem is olyan régen, azt a délutánt, amikor Greta Garbo megtisztelt bennünket látogatásával a Plaza Szálló 835-ös szobájában. Vandának jutott a »kiváltság«, hogy kávéfőzhesen a művésznőnek, sőt cseveghetett vele színházról” (ÚSz, 28.).

²⁹ Molnár Ferenc: *Az üvegcipő*, in: *Az üvegcipő – Riviera – Játék a kastélyban – Olympia*, Budapest, Franklin-Társulat, [é. n.] (Molnár Ferenc Művei), 7.

Segítségé először gyermeki volt, később testvéri lett, majd Amerikában anyai segítségé magasztosult. [...] Dr. Lax Henrik, az orvosunk Vanda halála után érkezett vissza Európából. Amikor közöltem vele, hogy a gyermekem meghalt, így szólt:
– Téved. Az édesanyja halt meg. (*ÚSz*, 39.)

A rögzíthetetlennek tűnő viszony egyetlen biztos tényezője a függés: akárki foglalja is el éppen a szülő vagy a gyermek pozícióját, a kölcsönösség vagy az egyenrangúság lehetősége valójában egy pillanatra sem sejtik fel.

A fentiekben bemutatott példák mellett az elbeszélő számos egyéb analógiakísérletet vázol fel a műben annak érdekében, hogy érthetővé tegye a reménybeli olvasó és/vagy önmaga számára Wandához kötődő érzéseit, kettejük kapcsolatának természetét. Ahogy írásom elején említettem, ez a – már-már a monómánia határát súroló – újrafogalmazási kényszer véleményem szerint az elbeszélőt ért lelki megrázkódtatás elmondhatóvá tételéért folytatott küzdelem megnyilvánulásaként olvasható – a „körülírások” rendkívül nagy száma és feltűnő inkonzisztenciája pedig mintha e küzdelem kudarcáról tudósítana.

Tudjuk, hogy még ma, csaknem hetven évvel a halála után is rengeteg a megválaszolatlan kérdés Molnár Ferenc személyével és életművének bizonyos darabjaival kapcsolatban. Az *Útitárs a száműzetésben* szövegét és az általa megjelenített Wanda-alakot, nem mellékesen pedig a mű elbeszélőjét illetően is rengeteg filológiai, esztétikai és etikai probléma merül fel, amelyeket mindeddig nem tisztázott a Molnár-szakirodalom. E bizonytalanságok közül csak néhányra volt alkalmam kitérni írásomban. Annyi viszont teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy a New Yorkban található kéziratváltozatok beható tanulmányozása elengedhetetlennek tűnik, mielőtt bármilyen határozott állítást tehetnénk akár Bartha Wandáról, akár az őt az *Útitársban* kvázi irodalmi alakként ábrázoló Molnár Ferencről.

AZ EL NEM MOZDULT TANÚ

Mesterházi Mónika: *Nem félek*

A *Nem félek* Mesterházi Mónika ötödik verseskötete, ami önmagában nem volna rendkívüli egy harmincéves költői pályán, de ha figyelembe vesszük a könyvek időbeli eloszlását, akkor könnyen beláthatóvá válik, hogy nem alaptalan az új kötetet a rég várt jelzővel illetni. A könyv fontos költői visszatérés dokumentuma. A szerző a kilencvenes években három kötetet is közzétett (1992-ben, 1995-ben és 1999-ben), a következő kötet ugyan nyolc évig váratott magára, az új verseket is tartalmazó *Sors bona* (2007) azonban az akkor még csak negyvenéves költő válogatott verseinek gyűjteményeként jelent meg. A most bemutatandó kötetre tizenégy évet kellett várni; a *Nem félek* megjelenését két évvel megelőzte a műfordítóként is jelentős szerző *Evidenciák* című esszékötete „versekről és költőkről”. Az előző verseskötet óta eltelt másfél évtized sajátos fénytörésbe helyezi azt a kérdést, hogyan viszonyul egymáshoz ebben az életműben folytonosság és megújulás.

Mesterházi Mónika korábbi versei verstani értelemben feszesebbek voltak az újaknál, az új kötetre a szabadvers használata jellemző. A régi versekből ismerős az etikai meghatározottság és a különböző emberi viszonyokra, kapcsolatokra való reflektálás. A *Sors bona* új verseket tartalmazó része *A folyó beszéde* címet viselte, és a víz mellett fontos motívumát képezte a nézés, az érzékelés mozzanata. A *Nem félek*ben nem találunk olyan átfogó motívumot, mellyel megragadhatnánk a költemények képi világát. A kötetnek azonban van egy jól körülírható tematikus súlypontja, mely összefügg legemlékezetesebb darabjainak lírai beszédhelyzetével: Mesterházi egy egész sor versben halottakat szólít meg. A költészet hangsúlyosan médiumként jelenik meg a könyv lapjain, az egykor volt hozzátartozók, barátok megszólításának közegeként. A *Nem félek* líraiságának ez az egyik legfontosabb aspektusa.

A karcsú kötet szokatlanul sok ciklusra van osztva. Az ötvenhét vers tizenkét ciklusra tagolódik, a legtöbb verset a hatodik tartalmazza (az sem többet nyolcnál), a legkevesebbet az utolsó (kettőt), az egy-egy ciklusban szereplő versek átlaga tehát nem éri el az ötöt. Ez nem csak a könyvtárgy szellőssége miatt fontos – már amennyiben az *időmérték* sorozat esetében lehet ilyenről beszélni –, vagyis nem csupán azért, mert a cikluscímek önálló oldalra kerültek, és utánuk mindig, gyakran előttük is üres oldal áll. Fontosabb ennél, hogy a ciklusok rövidege fokozottan ráirányítja az olvasók figyelmét a versek tematikus-motivikus egymásra vonatkozására és arra a tudatosságra és gondosságra, mely a szövegek összerendezésében megmutatkozik. Ennek a fegyelmezett és visszafogott költői anyagnak többek között magában az elrendezésben rejlik az ereje. Mert mintha Mesterházi köl-

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
128 oldal, 2499 Ft

teményeire most jobban illene egy régebbi verse, az *Utóhang* (*Elhatárolom magam*) meghatározása, mint valaha: „a költészet nem szomorú vasárnap, / csak kitartott, pontos hétköznapok” (*Sors bona*, 211., eredetileg az 1999-es *Nem hittem volna* című kötetben).

Az alapvetően tragikus hangoltságú kötet nyitóverse, a *Mikor azt hittem* Mesterházi Mónika költészetének egy régről ismert vonását teszi láthatóvá. Arról a szellemességről van szó, mely a Horatius által a „gyalogos múzsához” (*musa pedestris*) rendelt, látványos költői megoldásokban nem bővelkedő versalkotás konstitutív eleme. A vers, mely címével is egy korábbi elképzelés felülvizsgálatára utal, a szeretet és az influenza hasonlóságán és különbözőségén elmélkedik, a páli szeretethimnusz (1 Kor 13) használva alapszövegül. A vers elején a beszélő a szeretetnek az influenza felől való megközelítését veti fel, a végére viszont az összehasonlítás iránya megfordul: „Az influenza csak abban olyan, mint a szeretet, / hogy arra ragasztom, sajnos, akit szeretek” (9.). Egy hétköznapi tárgy, illetve megnyilatkozás ütköztetése az irodalmi hagyomány egy fontos szöveghelyével: a tematikus kapcsolat mellett ez a megoldás is összeköti a második verset (*Ezt megint*) az elsővel. A második versben felidézett jelenetben az „én” egy PIN-kódot keres, miközben a fájdalommal küszködő „te” fektében József Attila-verseket szaval. A „te” panasza, „nagyon fáj” és a nevezetes vers refrénjének egybeesése alkalmat ad a nevetésre. A vers zárata a lírai beszéd funkciójára reflektál: „Eszembe jutott, / ezt megint nem lehet majd elmesélni” (10.). A lírai alany az elmesélt jelenet idejében gondolt arra, hogy ami közte és a „te” között elhangzott, elmesélhetetlen lesz, ugyanakkor a vers ezen a ponton már megvalósította az elmesélést. A „megint” szó pedig új jelentést nyer. A mondat hétköznapi értelme a következő: „ez megint (egy) olyan dolog, amit nem lehet majd elmesélni”. Az „ezt megint”, azáltal is, hogy a vers címeként szerepel, az újramesélés aktusára, a megint elmondásra vonatkozik, amelyet a költemény lehetetlennek mond, mégis végrehajt.

Az ez után következő vers beszélője a bocsánatkérés gesztusát ismétli meg többszörösen, részletesen elmagyarázva, hogy miért kiabált rá arra a személyre, akit egyébként támogat, illetve támogatót; a szöveg végére a beszélő újra türelmét veszteni látszik: „Értsd már meg, hogy nem veled van bajom” (11.). Ebben a versben sajátos jelentősége van a tipográfiának. A felütés nagybetűs írásmódja („NE HARAGUDJ! NEM AKARTAM / kiabálni veled”) egyrészt úgy értelmezhető, mintha a költő az egykori bocsánatkérés szavait idézetként tüntetné fel, másrészt pedig úgy, mint annak a vágynak a grafematikus jelzése, hogy üzenete eljusson a már nem élő címzethez. S van egy harmadik lehetőség is: itt a kiabálás miatti bocsánatkérés van elkiabálva, hiszen az internetes nyelvhasználatban a csupa nagybetű azt jelenti: most kiabálok. A költemény címe ugyanakkor zárójeleket tartalmaz: (*Ne haragudj*). Ez felidézi a csupán kezdősorokkal jelölt versekhez kapcsolódó könyvészeti hagyományt, de olvasható úgy is, mint a közlés zárójelbe tétele: mintha azt jeleznék, hogy a szöveg nem hangzik el ténylegesen, nem juthat el a „te”-hez, és a bocsánatkérés (csak) a lírai térben létezik.

A második ciklus nyitódarabja, a saját működés módjára már a címében utaló *ERROR* azon kevés Mesterházi-vers közé tartozik, melyben a szerző szinte tobzódik a nyelvi játékokban. Hogy Mesterházi Mónika költői műhelyében kivételképpen ilyen darabok is születnek, jól mutatja *A számárról* című, a *Holmi* 1998. októberi számában napvilágot látott fergeteges halandzsavers, melyről Kőrösi Imre verselemzésében megjegyzi, hogy hiába keresnénk a *Sors bona* című kötetben, „ezt a fajta direkt humort a kötet nyilván kivetette volna magából” (Én a sóska padlizsán retek makaróni, *Magyar Narancs*, 2020/21). A tematikailag súlyos *ERROR*-ban, mely felkérésre, Szilágyi Lenkének a Terror Háza Múzeumot sajátos perspektívában ábrázoló fényképére íródott, úgy működik a nyelvi humor, hogy a vers nagyon is beilleszkedik a *Nem félek* költői anyagába, sőt, ciklusnyitó helyzetbe kerül. „Rosszul láttad, na, évedés volt, réfa” (17.). A vers logikája egyszerű műveleten alapul. A lírai alany a *t* elhagyása révén mozdítja ki a szavakat alakjukból és jelentésükből. Ahogy

az első sorból is látjuk, nem minden *t* marad el, csak a szókezdő *t*-k (t)örlődnek, és a szavak megcsonkítása különböző eredményekre vezet. Az *évedés* szó az *évődés* rontott, eltorzított változatának is felfogható, sőt, ha önmagában állna, akár azt is hihetnénk, hogy a *révedés* szóból keletkezett. A *réfa* hangalak vicces, talán a *répa* visszhangzik benne, de komikus effektusa ellenére az a szó, illetve az a tartalom, amelyre utal, vagyis a tréfa, nem erre a mondatra, hanem egy virtuális előzményszövegre vonatkozik. Mintha lett volna egy korábbi megnyilatkozás, melynek visszavonása történik meg ebben versben. „Hol volna két ábor, hamis abuk, / ez nem az örültek anyja itt” – azok a megjegyzések, melyek nem igaz voltát bizonygatja a vers beszélője, a magyar közállapotokra vonatkoznak. Ezért is érdekes, hogy az *anyája*, szemben például a furcsa *abukkal*, amely egyesekben talán a Habakuk nevet idézi fel – a keresőprogramok tanúsága szerint persze fellelhető különböző nyelvekben értelmes szóként –, létező alakja az *anya* szónak („a világ legjobb anyja”), csak éppen konkrét birtokviszony esetében nem ezt használjuk. Tehát mintha a beszélő nem is rosszul ragozná a szót, csak nem venné figyelembe a használat árnyalatait – mindenestre a *tanyája* mellett az *anyja* is erősen jelen van a szóban, ami felidéri a haza mint anya metaforáját. Ha restauráljuk a szöveget, és visszahelyezzük a szavak élére a hiányzó *t*-ket, akkor láthatjuk, hogy meghatározó trópusa az ironia, amennyiben a túlzás eszközzel élve ideális képet fest egy már-már tökéletes országról. Az ironia által már egyébként is érvénytelenített laudáció le-, illetve felírhatatlannak mutatja a szöveg hiányossága, amely néhány ponton látványosan siklatja ki a virtuális eredeti jelentését: „Az ürelem és olerancia / hona – magadra ismersz? – a hazád, / hol az ettvágyat ehetség segíti, / nem hangyaész és emberszorgalom”. Ahogy az idézetben látszik, a beszélő előre kalkulálja a romlást, és a hiátust kitöltendő *a* helyett az névelőt használ a megfelelő helyeken. A *tettvágy/ettvágy* és a *tehetség/ehetség* párosa az egyszerűbb, de hatásos megoldások közé tartozik, az *ürelem* szemantikája összetettebb, hiszen a *türelem* megcsonkítása révén létrejött alak megidéri az *uralom* szót, távolabbról pedig az üresség képzetkörét is. A vers legfontosabb intertextusa a *Gondolatok a könyvtárban*, az ottani hangyaszorgalom itt hangyaészre és emberszorgalomra bomlik, de itt is van „rettentő anulság”. Talán nem csak értelmezői fantáziálás, ha az *olerancia*-ba behalljuk a latin *oleo* 'szaglik' igét, és a „magadra ismersz?” kérdésével együtt ennek a Vörösmarty-sorpárnak a transzfigurációját véljük felfedezni: „Miert e lom? szagáról ismerem meg / Az állatember minden bűneit”. Bárhogy is van, Mesterházi Mónika verse a magyar politikai költészet antológiadarabja.

Önmagából a versből nem következik szükségszerűen, de a Szilágyi Lenke-képből mindenképpen, és a ciklus egészéből is adódik, hogy ne zárjuk ki azt a megoldást, hogy a címbe is visszahelyezzük a *T* betűt, s így az *ERROR*t kiegészítsük *TERROR*-ra. Az *örvényeket józanul betartják* ciklus (a cím az *ERROR* egy sora) két darabja ugyanis, ahogy egyébként a már említett (*Ne haragudj*) is, a közelmúlt magyar történelmének legsötétebb és leggyászosabb fejezetéhez, a 2008–2009-es romagyilkosságokhoz kapcsolódik. A ciklus második verse, a *Magyarország 2008-ban* az *ERROR*-hoz hasonlóan az ironia eszközével él, amikor a gyilkosságsorozat cinikus-abszurd értelmezését építi be beszámolójába: „A falu szélén, az anya- / természet és a civilizáció / határán egy (vagy több) / hős ember önvédelemből / vagy eszméi védelmében / robbanószerkezetet dob / egy kisház lakóra, / vagyis demokratikusan / véleményt nyilvánít” (18.). A vers négy számozott szakaszból áll: az első a tettesekre, a második az áldozatokra, a harmadik a közvéleményre koncentráll, a negyedik pedig, némileg publicisztikus módon, a közügyekbe be nem avatkozó értelmiségi finnyás távolságtartására mutat rá.

A következő vers, mely tematikus szempontból folytatása ennek a költeménynek, „a falu szélén” szókapcsolatot egészen más poétikai közegbe helyezi. A Seamus Heaney-nek ajánlott *Sápadt arccal* Csorba Csaba temetését állítja a középpontba, aki nem egész négy évvel élte túl fiát és unokáját, a 2009-es tatárszentgyörgyi gyilkosság áldozatait, Csorba

Róbertet és Robikát, akiknek a temetésére szintén utal a vers (a szerző nem nevezi meg a családot). A „falu szélén” mint a település és a természet határpontján fekvő temető helyzetét a vers kezdősorai horizontális szempontból írják le, az utolsó két strófa pedig vertikálisan: „Némán álltunk, sápadt arccal, / a homoktalaj puffanásai felett / szaggatott madárhangok szóltak, // a fényes, tágas égen / ívben, rendben, kiáltozva / hazaértek a vadludak” (20.). Meglehető, természettudományos és historikus értelemben nem pontos ez a szakasz, amennyiben Csorba Csaba temetésének idején (2013 februárjának végén) a vadludak nem érkeztek, hanem inkább távozhattak Magyarországról – az azonban bizonyos, hogy az emberi társadalom kudarcát és az állatok világának az együttműködést is magában foglaló rendjét úgy állítja szembe a költő, hogy hiteles és lélektanilag is pontos jelenetet ábrázol. A ciklus utolsó darabja a *Hidegfront* címet viseli, és Mesterházi álom-versei közé tartozik. A közéleti tematika a hajléktalanság motívuma révén van jelen benne: a lírai alany többek között arról álmodik, hogy hajléktalan. Két önmagában is összetett elem, az álom és az identitás összefüggése egyrésztől, az álombeszámoló nyelvi önreflexiója másrésztől, kapcsolódik össze az utolsó sorokban, melyek a nyelvileg jelölt egzisztenciális kérdést és a nyelv esztétikai tapasztalatát helyezik új összefüggésbe: „miért akartam / egy ilyen szép hangzású / szóba költözni épp, / mint a hajléktalanság” (21.).

Mesterházi Mónika olykor mintha egyenesen variációit alkotná meg egy-egy témának, ezáltal láthatóvá téve az alkotás folyamatát. Feltűnő ebből a szempontból a negyedik ciklus (*Amit percek óta nézek*) három, egymás után következő darabja. A *2016-os év* című versben a lírai alany az erkélyen ül, és egy embert néz, aki egy autónál pakol, s öngyújtóval ellenőriz egy gázpalackot. Az alany önmagára reflektálása összeköti a test tapasztalatát és a családi leszármazási sorba való beletartozást: „megéreztem a hátamban és az arcom / beálló ráncaim, ahogy a nagyanyám ülne itt” (36.). A következő darabban (*Itt ülök*) ugyanúgy hangzavar van, s a lírai alany szintén kávéat iszik, de fontosabb összekötő kapocs a két vers között a nézés, mely ezúttal az ablakon keresztül történik, s a házat szigetelő munkásokra és lengő kötelekre irányul. A sorban harmadik vers (*Június*) a saját városban való idegenség verse, melyben a város elhagyatottsága összekapcsolódik a nyilvános terekben való otthon nem levéssel. „Itt nincs hova leülni, marad az, / hogy egy magas ablakból nézed / az árnyék júniusi meredekét egy tűzfalon, / nézed a napsütötte antennákat, / és nem tudod, hogy mi van miért” (38.). Ezt a három verset a motivikus összetartozás miatt a cikluson belüli egységnek tekinthetjük, bár vannak vegyértékeik a ciklus és a kötet további darabjaihoz is, így például a fentebb idézett részlet, melyben az én a nagyanyjához hasonlítja magát, rokon a *Tisztázásnak* azzal a pontjával, melyben az én magatartása a dédnagyanyja mintája előtt értelmeződik. Utóbbi versben megfigyelhető Mesterházi Mónika egy fontos költői fogása, ahogy egy szót úgy mozdít el megszokott értelméből, hogy alig módosítja annak bevett használatát, lényegében csupán a toldalékolásában teszi szokatlanná. „A tisztázás vágyával takarítasz” – olvashatjuk a megjegyzést, melyben a szerző ütközteti, illetve egymásba játssza a ‘valamilyen kérdést, problémát tisztázni’ és a ‘valamilyen tárgyat, felületet tisztává tenni’ szemantikáját (39.).

Feltűnő a különbség a két egymás után következő (ötödik és hatodik) ciklus, a *Nem kell megcáfolni* és *A másik ember* között. Az előbbibe tartozó három vers már-már képletszerű elvontsággal ír kapcsolatokról és magatartásokról, nem éppen a harmonikus boldogság jegyében. A *Csak bátran* a felütés fogalmi nyelvhasználata után („Különféle fegyelmetlenségek. / Ezeket hívod szabadságnak?”) eredeti metaforához jut el, mely egy sajátos vulkán lehetőségén töpreng. A hatodik ciklus darabjai konkrétabbak, s a narráció felé tárgítják a versek terét, mint az *Influenza*, melyet érzékenysége megment attól, hogy a szolidaritás ábrázolása giccsbe menjen át. Ebben a ciklusban szerepverseket is találunk – az *Őszinte sorok* neoprimitív beszédmódjával kifejezetten viccesnek mondható, a *Polonius* parainézésze kimért modulációja miatt emlékezetes. A *Meteorológia* olyan karcolat, amely

talán elhagyható lett volna a kötetből (ha a ciklusok közül kellene megneveznem ilyen, az a harmadik, a Prága-verseket tartalmazó *Nincsen semmi* lenne – ezekben a versekben is vannak jó ötletek, de könnyen elhisszük róluk, hogy gyorsan született úti szövegek). A *Kutya, láncon* beszélője álmából indul ki, az álom strukturális elemeként mutatja be a helyettesítést, s azáltal gyakorolja az önmegértést, hogy az álmában egy idomított – valószínűs, de szintén helyettes – kutyát helyettesítő másik kutyával hasonlítja össze magát. „Én sem vagyok jól / idomítható. Kialakultak / idomulási szokásaim. / Sőt még a béke-tűrés is / egyre rosszabbul megy, / a gyáva hidegbéke, / hogy semmi ne változzon / annak érdekében, / hogy ne változzon semmi” (52.).

A hetedik ciklus, a *Na de a szabadság*, öt emlékverset tartalmaz, melyek, úgy látom, csak néhány ponton mutatkoznak meggyőzőnek lírai szöveggént. A Rába György emlékének ajánlott, *Beteglátogatóban* című vers jellemzése kétségkívül ilyen rész: „öreg szobor” (60.). A *Magda* erkölcsi számvetése azonban jellemzőbb erre a ciklusra: „Több generáció / neked köszönhetett nyaralást, lakást, / semmi jogunk nem volt falra mászni / könyörtelen optimizmusodtól” (66.). A női felmenők életvitelét és sorsát öregkoruk felől veszi szemügyre a versek beszélője, az ábrázolás fontos eszköze a párbeszédet felidéző vagy a családtagok vélekedésére utaló idézet – a szövegek költői minőségének nem tesz mindig jót a fentíhez hasonló, sommázó és közvetlen ítéletek kimondása.

Az önértés áll a *Szép középkorúság* ciklus több darabjának középpontjában. Ennek a nyolcadik ciklusnak a címét adó, emlékezetes szókapcsolat a *Barátok* című, Karinthyt és Kosztolányit egy hajó fedélzetén ábrázoló fényképre reflektáló versből származik. Ez az irodalomtörténeti pillanatkép úgy tud együtt láttatni alkotokat, élethelyzeteket és történelmi összefüggéseket, hogy a jelentés telítettsége, s nem a túlmagyarázás jellemzi a szöveget. A következő versnek is két szereplője van. A Lázár Júliának ajánlott *Kollégák* első mondata a szavak elrendezése, vagyis a kulcsszó hátravetése révén valószínűsíti meg a figyelemfelkeltés retorikai feladatát: „Te kifejezetten / jelentkeztél rá, / én kifejezetten / visszautasítottam / a kariatidaszerepet” (72.). A ciklus harmadik darabja, a Várady Szabolcsnak dedikált *Öreg bohóc*, mely Georges Rouault festménye után íródott, már első, egyszavas versszakával rendkívüli sűrítésben tárja elénk az önnön szerepével számot vető clown helyzetét: „Lesminkelek” (73.). A smink, a maszk és a közönség reakcióinak, valamint a saját funkciójának és teljesítményének tárgyalása után a vers beszélője új életfeladat után/felé tekint, ami persze csak az öregkori rezignáció jegyében értelmezhető: „Egy terápiás kutya, lehet, / aki a jelenben él, úgy van jelen. / Legközelebb majd az leszek.” Szintén jelentős mester-pályatársnak: Lator Lászlónak ajánlotta Mesterházi a *Távolabb* című verset, mely a távolabbról szemlélés életelvét nem tartja meg a távolságtartásnak mint magatartásnak a szintjén, hanem esztétikai programmá alakítja. Az erre következő *Május* leszben is meghatározó a távolság. A *lesz* első pillantásra a jövő időre is vonatkozhatna itt, de ha megvizsgáljuk a verset, világossá válik, hogy a valószínűséget, a felismerést implikálja: a beszélő értelmezi a képet, amelyet egy pesti bankban lát, s megállapítja a nevezett hónap és a helyszín messziségét a távlatok hiányára és arra reflektál, hogyan van jelen ő abban a városban, melyet a poszter is ábrázol. Az idő és hely hiánya megjelenik a ciklust záró *Mit is* című versben is, melyben a beszélő azt a helyzetet jeleníti meg, amikor azon töpreng, milyen tárgyakat vigyen magával egy szobából – a halál felé tekintő ember perspektíváját látjuk itt.

A kilencedik ciklusban (*Figyelmed előterében*) csak három költemény kapott helyet, mégis ez tűnik a kötet egyik leginkább széttartó egységének. A hetedik ciklus verseihez kapcsolódik a *Figyelmed előterében*, melyet a szerző az ajánlás szerint Géher István emlékére írt. Ez a könyv egyik leginkább zavarba ejtő darabja, ami egyrészt a versbeszéd heterogenitásával függ össze, másrészt a megjelenített életmozzanatok kényelmetlenségével. A költemény műves felütése így mutatja be a halottra való emlékezés sajátos logikáját: „Ha el akarom képzelni, hogy nem vagy, / el kell képzelnem, hogy vagy, és mondjuk / felállsz

egy kávéházban, és üdvözlösz. / Mindig valami mozdulatot, épp egy ilyet, / a személyes és a személytelen határán. / Úgy látszik, ezekben van az, ami nincs” (81.). A meglehetősen terhelt kapcsolat személyes és közvetlen artikulációját nehezen tudjuk elhelyezni azokban a keretekben, melyek a líra kiterjedéseit jelzik: „És az a másik: elvállaljak-e egy munkát, / nagynevű kolléga után és helyett. / Szenvedélyesen érveltél a telefonban, / miért főlösléges, hányféleképp nem érdemes. / Majd a gondolatmenetet megfordítva, / tőled nem szokatlan dialektikával, / csak mégis annyira rosszulesett: / Tudod mit? Vállald el, neked ez pénz. / Kinek mondtál volna még ilyet?” (82.). Hogy a vers, ahogy utaltam rá, zavarba ejti az olvasót, azt jelenti, nehezen tudjuk eldönteni, közünk lehet-e ahhoz, amit ilyen nyers formában elének tár a vers beszélője. Hajlok arra, hogy nemleges választ adjak, ugyanakkor talán vannak olyan olvasói a szövegnek, akik a líra határainak tágitásaként fogadják el ezt a megszólalást. A ciklus nyitóverse (*A hír*) egy halálhír köré íródott; különféle szövegtípusok sorából áll (jelenet, természeti kép, önreflexió, egy beszélgetés felidézése stb.), melyek egymástól csillaggal vannak elválasztva, s egy gyászoló személy lírai jegyzetlapjainak irányítatlan alakulását imitálják. Érzésem szerint ez nem tartozik a szerző maradandó művei közé, ahogy a cikluszáró *kétszer egy fénykép* sem, melynek beszélője egy kép fekete-fehér és színes változatán elmélkedik, érdekes összefüggéseket mutatva fel, illetve teremtve meg, de az utolsó sorban az előzőkből nem következő allegorézis és a bemutatottak leegyszerűsítő megfejtése felé terelve a szöveget: „a színes kép a test. a fekete-fehér a tudat és a lélek” (83.).

A könyv utolsó három ciklusa szorosan összetartozik – mintha a szerző három nekifutásban fejezné be a kötetet, a gyűjtemény legnagyobb verseit a végére tartogatva. A könyv egésze Márványi Juditnak van ajánlva, a címadó, tizedik ciklus szintén tartalmaz egy „Juditnak” szóló ajánlást, s ezen belül a címadó vers, vagyis a *Nem félek* címe alatt ott szerepel: „i. m. M. J.”, vagyis háromszoros ajánlással van dolgunk. Hogy a Magvető, majd a Szépirodalmi Kiadó 2018-ban elhunyt szerkesztőjéhez Mesterházi Mónikát munkakapcsolat is fűzte, tudható Márványinak a *Tények és Tanúk* sorozatban megjelent, *Kapaszkodók* című kötetéből. A címadó vers, a *Nem félek* felépítésében emlékeztet a már említett *A hírre*, de jóval hosszabb annál, nyolc oldalon összesen huszonhárom, egymástól csillaggal elválasztott, változó hosszúságú szakaszt tartalmaz. Az idős baráttal való kapcsolat, a beteglátogatás, a haldokló kísérése, a gyász képezik a vers narratív keretének alapjait. Az idealizálástól mentes emlékezés és számvetés töredékekben nyeri el formáját, melyek azonban a tudatosan kezelt motívumok, így a tenger, tengerpart és hajó verset keretező képzetköre révén ívet írnak le. A ciklus rövidebb darabjai ugyanúgy e vers köré rendeződnek, mint ahogy a következő ciklusban (*Elmozdított tanúm*) is van egy központinak tekinthető vers, a *Vázlatok*, mely szintén csillagokkal elválasztott szakaszokból áll (három oldalon nyolc egységből). Ez a tizenegyedik ciklus az „anyámnak” ajánlással van ellátva. Ebben a versben és ciklusban, ahogy az előzőben is, nagy szerepe van a tárgyknak, s ugyanígy az álmodoknak és az azokra való reflexiónak. A családban betöltött szerepek (az anya a család mint épület „tartóoszlopa”, 103.) mellett meghatározó annak ábrázolása, hogyan reagálnak a háziállatok a családtag elvesztésére. A *Könnyű, nehéz, könnyű* a fájdalmas mozzanatok elől sem kitérő, nagy összegrése egy anya-lánya kapcsolatnak, melyben annak a nyelvi megfigyelésnek is szerep jut, hogy a beszélő nem egyes számban mondja a halálos ágyán fekvő anyának: „szeretlek”, hanem, nyilván a család egészére utalva, többesben: „szeretünk”. A „Szeretél és szerettelek” kimondása múlt időben tud megvalósulni. Ebben a versben szerepel az „elmozdított tanúm” kifejezés, mely Mesterházi Mónika költészetétől nem idegen eljárás alapul, amennyiben egy szó bár nem átvitt értelemben szerepel, szokatlan összefüggésbe kerül. „És soha nem felelhetsz már semmit, / csak a hirtelen hiányoddal, az elvett / figyelmeddel, elmozdított tanúm” (107.). Az „elmozdított” alapvetően tárgy jelzője lehet, illetve olyan kifejezésekben fordul elő, melyek egy hivatalából

elmozdított személyre vonatkoznak. Egy szó szerinti értelemben vett tanút talán el lehet mozdítani – itt a beszélő életéről tanúskodó ember elmozdításáról van szó. Az „elvett figyelemmel” esetében a befejezett melléknévi igenév logikai alanyának a figyelem „gazdáját”, tehát az anyát tekinthetnénk, mintha ő vonná meg a figyelmét a beszélőtől; valójában azonban a figyelem az anyával együtt vétetik el, a lírai alany megfosztatik az anyától és annak figyelmétől.

A 2020, *Points-of-no-return* jelentős darabja a Covid-év irodalmának. Ebben a beszélő halottjához – minden bizonnyal anyjához – intézi szavait, s a családi eseményekről szóló beszámolóba építi a pandémiára vonatkozó információkat, miközben szól a megszólított hiányáról is. Mindezek után jó értelemben vett ráadás a záróciklus (*Ha van, ha nincs*). Az *Epidermisz* című verset Tandori Dezső emlékének ajánlja a szerző. A *Majdnem* két hosszú mondata, melyek nem engedik szabadon olvasójukat, a rossz döntésekről, a veszteségekről, a „meghülyülés” fenyegető lehetőségéről szólnak, s a kötet ennek a versnek utolsó szavával, „a halál”-al fejeződik be. Remek vers, a *Nem félek* pedig kiváló verseskönyv, az egyik legfontosabb ebben az évben. Reméljük, hogy szerzője hatodik kötetére nem kell olyan sokáig várni majd, mint erre a könyvre.

A FELCÍMKÉZETT PARCELLA

címtelen föld. fiatal erdélyi metamodern líra (szerk. André Ferenc – Horváth Benji)

A *címtelen föld* antológia alcíme – *fiatal erdélyi metamodern líra* – legalább két irányba nyitja meg a kötetről való gondolkodást. Egyfelől a kortárs Erdélyhez köthető költészet mibenléte, másfelől pedig az antológia darabjait értelmezni és összefogni kívánó metamodern vitatható fogalma felé. Utóbbi az antológián jóval túlmutatni akaró, a jelen kulturális termelésére vonatkozó koncepcióként jelenik meg. A kötetbe került versek minősége a szerzők kvalitásai mellett a szerkesztők, André Ferenc és Horváth Benji kiváló ízlését is bizonyítja. Előrebocsátható, hogy a kötet hú az alcíméhez: a „fiatal” (bármilyen alakatlan is ez a viszonyfogalom) és az erdélyiséghez valamilyen formában kötődő líra reprezentatívnek tekinthető válogatását kapjuk kézhez. A kötet előszavában felvázolt metamodern fogalma pedig segítségül szolgálhat a versek értelmezésében, habár az alkalmazhatósága kapcsán több elgondolkodtató kérdés is felvetődhet.

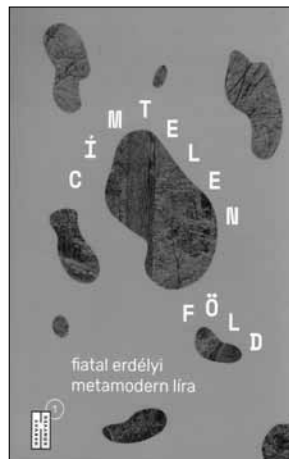
A *címtelen föld* lapozgatása során jó néhány kitűnő szerző műveit ismeri meg az olvasó, amelyek addig az irodalom intézményrendszerén belül kevésbé voltak láthatók. Az antológia műfaja azonban számos előnye mellett jár bizonyos korlátokkal. A kötet szerkesztési módja ugyanis leszűkíti azt, ami egy-egy szerző költészetéből látható. Ez Székely Örs kapcsán tűnik ki leginkább; vizuális és zenei elemekkel, változó kulturális és formai hagyományokkal kísérletező *ostinato* című kötetének egyediségét az antológiába válogatott szövegek kevésbé képesek visszaadni, ahogy Kali Ágnes *Ópia* című kötetének kompozíciója is több jelentésréteget mozgat, mint amennyi az antológiába beválogatott versein keresztül látható. Mindez persze azt jelenti, hogy az antológia szerzőinek az önálló köteteket is érdemes forgatni.

Az antológia legközelebbi előzményének a 2014-ben kiadott *Mozdonytűz* tekinthető, melynek tizenhárom szerzőjéből kilenc a jelen kritika tárgyát képező kötetben is helyet kapott. Bár a *Mozdonytűz* lírát és prózát egyaránt tartalmaz, a két antológia szerkesztési elvei között találunk hasonlóságokat. Ilyen például, hogy a szerzők mindkét kötetben betűrendben követik egymást, ezáltal a kötetkompozíció nem sugall hierarchiát, ahogy a versek összehasonlíthatóságát, tematika vagy poétika alapján való rendezését sem irányítja. Ennek következtében a *Mozdonytűz* recepciójában visszatérő és jogos kritika volt, hogy hiányzik egy előszó, amely a kötet heterogén szövegtömegét kontextualizálná. Ez a hiányérzet a *címtelen föld* esetében már nem állhat fenn, az André Ferenc és Horváth Benji által írt tanulmányértékű előszó¹ ugyanis az *erdélyi* és a *metamodernizmus* fogalmának segítségével jelöli ki az antológia értelmezési keretét.

Az előszóban foglaltak érvényes megállapításokat tartal-

¹ André Ferenc – Horváth Benji: *Metamodernizmus az erdélyi fiatal lírában*. Az antológián kívül az erdélyi *Helikon* 2020/18-as számában, valamint a folyóirat honlapján is elérhető.

Erdélyi Híradó Kiadó – Fiatal Írók Szövetsége
Kolozsvár – Budapest, 2020
298 oldal, 2900 Ft

maznak a versekre vonatkozóan, ami az előszóírói éleslátás mellett köszönhető bizonyára a felvázolt fogalmi keret tág értelmezhetőségének is. Így lehetséges egy irodalmi paradigmában elbeszélni Győrfi Kata fokozottan személyes, az én és a te egymáshoz való érzelmi viszonyulására fókuszáló impresszionista költészetét („a nyár, amit megálmodtam, / olyan, amiben a fű homályos-zöld, / és pont annyit látok belőled, / hogy felismerlek” – *a nyár, amit megálmodtam*) és Borbély András hungarofuturizmushoz is kapcsolható, egy politikai disztópiát ironikusan, manifesztumszerűen megjelenítő *Totemállam* című írását. Utóbbi egyébként a kötet talán legösszetettebb darabja. Középpontjában az időt és a teret a maga totalitásába olvasztó turul képe áll, melynek a beszélő általi analizálása e totalitás lebontását végzi el: „A totemállam mint köztársaság nem államforma, hanem az állam destituálásának formája. // A destituáció nem pusztán erőszak, hanem balzsamozás, muzealizálás és totemizáció, az állam rituális kitömése, befagyasztása, elvadítása”. A két költő versei lehetnek a kötet szélső pontjai, amelyek behatárolják az alcím által fiatal erdélyi metamodernnek nevezett lírát. Ahhoz pedig, hogy megtudjuk, mit is takar ez az összetett fogalom, érdemes szemügyre venni, hogy az *erdélyi* és a *metamodern* előszóbeli értelmezései miként igazodnak az antológia verseihez.

„Számukra Trianon nem annyira trauma, hanem inkább alaphelyzet” (6.) – olvasható az előszóban. Ebben az alaphelyzetben általános tapasztalat a nyelv- és kultúraközöttség, amelynek versnyelvre vonatkozó következményei – a lokális megnevezéseken túl – kevésbé mutatkoznak meg. A szintaktikai szerkezet felbomlása vagy a nyelv materialitására vonatkozó reflexiók helyett a nyelvközöttség és a kisebbségi szituáció antropológiai tapasztalatai válnak meghatározóvá a *címtelen föld* verseiben. Ilyen például a többségi nyelv érzékelést kolonializáló ereje („hiába csúrrjuk, tanárnő, a zenének a nyelve a román, ahogy a fekvőtámaszoknak is” – Székely Örs: *Zeneiskola Brassóban*); az anyaországának való megfelelésből fakadó öngyarmatosítás („A kulisszák előtt viszont a fiúk / a tantermekből a tornaterembe terelődve, / végre athéni férfiak, előnyük behozhatatlan, / ahogy saját combjukat maguk előtt fitogtatják, / még úgy rúgják nyakon a labdát, amikor a szórvány-misszió / és az igazgatótanács seregszemplét tart a nyáj felett, / hogy az kész gyönyörűség” – Borbély András: *Szórványgazdálkodás*); vagy annak problematizálása, hogy a kisebbségi szituációban minden egyéni megszólalás szükségszerűen politikai beszédmóddá válik: „Mihelyt kiejtem a szavakat, azok már másoké. / [...] / Talán el kellene mennem innen, / valahova, ahol a közösség nem kötelesség” (Sánta Miriám: *Címtelen föld*). A *címtelen föld* előszóírói Balázs Imre József munkásságára² támaszkodva az erdélyi(ség) fogalmát az olvasási attitűdben tartják megragadhatónak. Balázs Imre József hivatkozott írásának további gondolatmenetében az erdélyiség a kultúrában felhalmozott esztétikai és világnézeti értékegyüttesként jelenik meg, amely nyitott abban az értelemben, hogy újabb, nem csak Erdélyhez köthető szerzők művei és értelmezésük képesek azt újradefiniálni. Röviden tehát: a *címtelen föld* erdélyisége a regionális irodalomszemlélet helyett inkább hatástörténeti viszonyokra fókuszáló perspektíva felől ragadható meg.

Izgalmas példája ennek André Ferenc *a bújócskaverseny győztese* című írása, amelynek egyik intertextuális utalása Wass Albert *Adjátok vissza a hegyeimet!* című regényére vonatkozik. A különféle bibliai regisztereket alkalmazó, a beatirodalom konformizmus-kritikáját, szürrealista képeit felelevenítő, a lélegzet ritmusát és a chat-üzenet konvencióit keverő vers középpontjában a rendszerváltás kezdeti optimizmusa utáni kiábrándulás áll: „áldd meg azokat akik harminc éve tehetetlenül hevernek / az európai álomparalízisben & egyre nyálkásabb / fenevadak masíroznak körülöttük / áldd meg uram a mindig lesben álló tőzsdecápákat / akik évről évre lecserélik a fogait / csak mi hordjuk még mindig / ugyanazokat a harapásnyomokat / [...] // nem dühös vagyok csak elhullott vadak / kiszolgáltatottságával ül meg bennem / a szégyen amikor naivitásunk & önhittségünk /

² Balázs Imre József: Szótáralapítás egy erdélyi magyar irodalomtörténet megírásához, in: Uő.: *Erdélyi magyar irodalom-olvasatok*. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2015, 7–20.

ikertornyaiba csapódik a felismerés h / nekünk is izzad a tenyerünk & habzik a nyálunk // *adjátok vissza a hegeimet*". A vers Wass Albert-parafraízisa nem egyszerűen a pretextus parodisztikus újraírása, hanem annak eltérítése, kisajátítása. A revizionista szemlélet az „európai álomparalízis” részeként, a heroizmus hamis illúziójaként jelenik meg. Az előszöveg kritikáján túl az idézet egy apró módosítással új, az eredetitől eltérő tartalommal töltődik fel. A halandóság és a sebezhetőség beismerése, tehát a szubjektum központi helyéről való kibillentése által a totális képzetektől való megszabadulásra és a részvételi, szolidáris érzékelés megalapozására tett javaslatként értelmezhető. A vers programossága azonban szkepticizmussal keveredik, az idea megvalósíthatóságába vetett hitet a hétköznapi tapasztalat ássa alá: „elnézőek leszünk önmagunkkal szemben / megmártóznak a cinkosság mocsarában / segítünk a megalázottaknak bosszút állni / felajánljuk nekik adónk 2%-át / beíratjuk őket vértanórákra / megbocsátjuk a megbocsáthatatlant / azt mondjuk majd milyen szépen tört el a csontja / milyen szakszerűen tépte ki a haját / milyen jól áll a kezében a gumibot / & felmentjük az igazságot a szolgálat alól”.

Az állítás, majd annak visszavonása gyakori eljárás az antológia darabjai esetében. Az előszó ezt „posztironikus rezonanciának” nevezi, amely szerint a versek az ironia és az őszinteség egymást kölcsönösen megakasztó kódjai mentén formálódnak. Mindez túl van már a posztmodern és az újkomolyság beszédmódján. A *címtelen föld* politikailag reflektált versei ugyan bizalmatlanok a modernség projektumával szemben, ám e posztmodern tapasztalat ellenére is olyan utópikus szövegtereket hoznak létre, melyek valamiféle egyenlősítő funkcióval rendelkeznek. Jellegzetes példája ennek André *sintér* című verse, amely egyszerre él a posztmodern eljárásként ismerős, a beszélő és szerepe közti ironikus távolságtartásra épülő maszkosítással, illetve az autentikus megszólalás elemeivel. A szöveg beszélőjeként a Mónika-show egy szereplőjét, Vámpír Ágit ismerheti fel az olvasó, ugyanakkor nem valamiféle ízléstelen pastiche-ról van szó. Helyette a vers a freakshow-jelleg által elfedett etikai és érzelmi téteket egy poetizált nyelven keresztül közvetíti, a beszédmód potenciális patetikusságát azonban a műsorból ismerős szófordulatok és szubstandard nyelvet idéző képzavarok ellenpontozzák: „de bejönnek a pitbull- / kutyái, és megeszik az / életemet, átugatnak / az ajtón keresztül, / beosonnak a kulcslyukon át, / [...] / hát ez van, most / mit csináljak móni”.

Számos olyan verssel találkozunk, amelyek saját hatástörténeti kontextusukra is reflektálnak, így nyitva meg az utat olyan szerzői életművek felé, amelyek a magyar országhatáron belül kevésbé ismertek – különös tekintettel Hervay Gizellára. Hatása legnagyobbban Kali Ágnes, György Alida és Sárkány Timea verseiben érzékelhető, túl azonban a Hervaytól vett mottókon és a hozzá szóló ajánlásra, költészetének egyes jellegzetességeire – mint a felelősségvállalásra, a kifejezhetőség személyközi problémáira vagy a metaforikus jelentésteremtés megakasztására – több példa is hozható az antológia darabjai közül. „Születtem, mint más. A felelősséget / vállalom. Közép-európai / számítás szerint” – írja Hervay *Úrlap* című versében. Ezek a mondatok a *címtelen föld* etikájának kiszögellési pontjaiként is érthetők. Bár a versek beszélői legtöbbször nagyon is tudatos pozícióból szólalnak meg, amelyből rálátás nyílik különféle politikai, ökológiai, nemi, kisebbségi és kelet-közép-európai problémákra, ez a pozíció a legkevésbé sem válik kitüntetetté, a társadalmi szerepek egyikeként jelenik meg csupán.

A kitüntetett pozíció hiányából következik, hogy – a kortárs líra nagy többségéhez hasonlóan – a társadalmi kérdések a személyesség kódjain keresztül válnak láthatóvá. Láng Orsolya *egy strucctenyésző nyara* című kitűnő versében például egy rövid autós utazás elbeszélésén keresztül bontakozik ki a kultúra és az identitás viszonyának problematikája. A személyességet politikai perspektívába helyező szövegek közül kiemelkednek még Märcuțiu-Rácz Dóra egyszerre humoros és meghökentető, a nemi különbségekből fakadó berögződéseket újragondoló versei („egy férfi letapogatta tánc közben, / *de megbasználak cica*, de / megbaszta, ahogy a földre terült. // a szobatársam még mindig mesél, / hogy

miket kiabált neki, amikor / magassarkúban rugdosta az arcát, / hogy elege van abból, hogy még / mindig csak ennyinek nézik, még itt is, / a telibevaszott kultúrkolozsváron” – *nem megoldás*), illetve Serestély Zalán *kilenczitenegy* című verse, amely a nyugati világba vetett utópisztikus hit összeomlása mellé az apa elvesztésének és a gyermek születésének eseményeit rendezi. Utóbbi, a szülő-gyerek kapcsolat hangsúlyos az antológia több szerzőjénél is. Fischer Botond slam poetryhez közeli szövegeiben újszerű beszélő szóal meg – egy férfi, aki nem tud megbirkózni az apasággal járó felelősséggel: „Egyedülálló apukát játszok, fürdetlek, öltöztetlek, / [...] / kenyeret piritok, rendet rakok, verset írok, kussolj már! / Kérem, tiltsák be az apákat” (*Nikotin*). Ezzel szemben Kali Ágnes 4 című versének fókuszában az apa hiánya áll, melynek tapasztalata az én és az apa Möbius-szalagszerű összefonódásaként jelenik meg: „ennél a szerelemnél nincs nagyobb / ebbe aztán bele kell dögleni. / belőled nincs kiút. / belémszültek”.

Hervay *Tómondatokban* című versének kiemelt tapasztalata a költői képek közvetettsége: „nem a dolgokat neveztek meg a szavak, / csak azt, ami az emberből hozzájuk tapadt. / Nem lényegükről szól a szó, / csak arról, mire használhatók”. A *címtelen föld* verseinek szintén alapvető belátása a nyelv és az általa leírt világ közti szakadék, ám míg Hervay versében a nyelv vagy a gondolkodás hatékony, a világot otthonossá tevő eszközként jelenik meg, a *címtelen föld* több verse is a nyelv kifejezőképességébe, hitelességébe vetett bizalom megrendülését, a rációhoz való kritikus viszonyt jelzi: „mert az értelem / mint fékevesztett mirigy / az értelmet túltermelte” – írja Serestély Zalán *a föld* című versében. Az előbbi idézetet érthetjük akár a nyelvjátékos posztmodern irányának kritikájaként is, a nyelv elégtelenségének tapasztalata mindenestre szorosan összefügg az antológia posztantropocén jellegzetességeivel. A természet a *címtelen föld* szövegeiben nem leigázandó terület, hanem az emberrel egyenrangú, azt folytonosan és kölcsönösen átjáró szféra. Jól megmutatkozik ez György Alida *Kifulladás* című átváltozás-versében, amelyben az időskori változások a növénygondozás képein keresztül jelennek meg („Kigyomlálja férjét a cserépből, / koporsót farag belőle, / belefekszik”), ahogy Sztercey Szabolcs *Történet* című írásában is az emberből a növényi világ felé tartó metamorfózis érzékelhető: „szavainkra gombák nőnek, / ágainkat belepi a moha, hátunkból kinőnek / végre a fák, ahogy görnyedünk valami erő”.

Túl azon, hogy az antológia versei a fiatal erdélyi irodalom reprezentatív darabjaként ítélték meg, a magyar költészet kurrens tendenciáinak lenyomataként is olvashatók. A versek többségét a vallomasság és ironia újszerű hangoltsága, a politikailag reflektáltabb, kritikus szemlélet jellemzi. Erőteljesen érzékelhető a hagyományos költői eszközöktől való távolságtartás, a metaforikus szerveződés helyett a kauzálisnak tetsző, metonimikus versépitkezés jellemző, amely teret ad a pszeudo-személyes megszólalásnak.³ Több, főként a tömegmédiából merítő intertextust találunk, emellett gyakoriak a metafiktív, autopoétikus eljárások, melynek kiváló példáját adja Varga László Edgár *az őszinte vers helyett* című írása: „– de kérlek meg ne kérdezd ki az a »te« a versben / (a tud. konf. tiszt. résztvevőinek meg csucsú; / ez igazán nem tartozik rájuk) / – épp felengeded az üvegcsinégéket / a színes üvegpacsirtákat / és azok – amint az várható volt – a kritikus magasság elérésekor / zuhanórepülésbe kezdenek”. A versek értelmezéséhez a *címtelen föld* a metamodeln fogalmát ajánlja, amely a posztmodernhez viszonyítva próbálja meg elhelyezni az újabb művészeti produktumokat. A fogalom erőteljes konceptualizálásának ellenére is nehéz lenne heurisztikus lelkesedéstől fítve kijelenteni, hogy itt és most paradigmaváltással van dolgunk. Nem mintha ne lenne jól érzékelhető az elmozdulás a

³ „A »pszeudo« kitétel az alanyiség azon komplikációjára utal, mely megkülönbözteti ezeket a beszédmódokat a tradicionális alanyi líra közvetlenségétől, hiszen a személyesség reflektált »valóságffektusok« (Roland Barthes) formájában artikulálódik, miközben ez a közvetítettség mindig le is lepleződik a szövegszervezés különböző eljárásai által.” Nemes Z. Mária: Kacsacsőrű-emplős-várás Kenguru-szigeten. A kortárs fiatal költészet poszt-antropocentrikus viszonyai. *Prae*, 2017/1, 90–107., 93.

posztmodernről mint az érzékelés és kultúratermelés sajátos módjától, hanem mert ez a folyamat a kétezres évek elejétől, a Telep-csoport megjelenésétől pedig még inkább jelen lévő témája az irodalmi recepciónak.

Egymással párhuzamosan jelentek meg fogalmak az elmúlt évtizedben a kortárs magyar irodalom leírására. Balázs Imre József 2012-ben az *új közép* fogalmát a 2005 környékén publikálni kezdő írógenerációra vonatkoztatta, akik írásaikkal a kilencvenes évek irodalmi tabuinak lebontására készítették az irodalom intézményrendszerét; ahogy írja: „»visszatér« a regényirodalomba és a költészetbe a biográfia, a referenciális olvashatóság, a morális vagy akár politikai kérdések felvetése, anélkül, hogy bármelyik kizárólagossá válna”.⁴ Szintén 2012-ben Németh Zoltán a magyar posztmodern megjelenési formáit taglaló könyvében az antropológiai posztmodern fogalmát alkalmazta a kilencvenes évek nyelvjátékos, areferenciális posztmodernjét váltó stratégia megnevezésére. Jellemzésekor Balázs Imre Józsefhez hasonlóan ő is 2000 utáni művekről ír, amelyekben felerősödik a hatalmi, politikai viszonyok jelenléte, illetve hangsúlyossá válik a szövegek világra vonatkoztatottsága.⁵ Hétnyolc év távlatából ezek a megállapítások a kortárs költészet jellemzésének alapvetéseivé váltak, amelyeket csak tovább árnyalja a posztthumán, posztantropocén fogalmi apparátusa. Bár Balázs Imre József és Németh Zoltán is a posztmodernen belül helyezték el az újabb irodalmi folyamatokat, 2018-ban Horváth Csaba *Megtalált szavak*⁶ című tanulmánykötetében már a posztmodernről váltó epimodern fogalmának bevezetésével és a referencia-areferencia újraértésével kísérletezett Petri és Esterházy művészetére, valamint a kétezres években sikeressé váló magyarországi szerzők (például Grecsó Krisztián, Háy János, Péterfy Gergely, Tóth Krisztina) könyvei kapcsán, míg Sári B. László 2021-es *Mi jön a posztmodernre?*⁷ című könyve a poszt-posztmodernbe való átmenetet vizsgálta az amerikai prózában. Ez a rövid összefoglalás hatványozottan jelzi, hogy a metamodern fogalma nem üres térbe érkezik, ráadásul Horváth Csaba Esterházy-elemzése – amely a nyelvi megelőzöttség referenciális tétjeit vizsgálja – azt sejteti, hogy a metamodern (vagy nevezzük bárhogy) és a posztmodern szétválasztása nem egyszerűen a szöveg vélt jellegzetességei, hanem a befogadói figyelem módosulásaként is megragadható.

Timotheus Vermeulen és Robin van den Akker 2010-ben *Notes on Metamodernism*⁸ címmel jelentették meg programadó munkájukat, melyben a metamodernizmust az építészet, a képzőművészet és a fotó- és filmművészet területéről vett példákon keresztül körvonalazták. Leggyakrabban emlegetett kulcsfogalma az oszcilláció. Hogy ez mit is jelent – követve Vermeulen és van den Akker gondolatmenetét –, a *címtelen föld* előszavában is fellelhetjük: „A metamodern nem a »vagy-vagy« logika kizárólagossága szerint képződik meg, hanem az oppozíciók egymásra tevődésében: soha nem az egyik *vagy* a másik érvényesül [...], hanem egyszerre a kettő együtt, vagy egyik sem. A modern és a posztmodern jellemzők szorosan együttműködnek: egyszerre naiv és ironikus, romantikus és realista, szkeptikus és elkötelezett, cinikus és őszinte, elkeseredett és reménykedő stb.” (11–12.). Az idézett állítások valóban igazak a *címtelen föld* verseire vonatkoztatva, ahogy általában minden olyan szövegre, melyek élnek a többértelműség lehetőségével, hiszen maga a posztmodern sem választható el a modernről egészen – értsük bárhogy is e két fogalmat. Éppen ezért az ilyen kijelentések inkább tűnnek retorikai fogásoknak, amelyek arra szolgálnak, hogy a metamodern

⁴ Balázs Imre József: *Az új közép. Tendenciák a kortárs irodalomban*. Universitas Szeged Kiadó, Szeged, 2012, 34.

⁵ Németh Zoltán: *A posztmodern magyar irodalom hármassztratégiája*. Kalligram, Pozsony, 2012.

⁶ Horváth Csaba: *Megtalált szavak. Kortárs magyar irodalom posztmodernen innen, posztmodernen túl*. Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan, Budapest, 2018.

⁷ Sári B. László: *Mi jön a posztmodernre? Válogatás a posztmodern utáni amerikai fikciós prózára*. Balassi Kiadó, Budapest, 2021.

⁸ Timotheus Vermeulen – Robin van den Akker: *Notes on Metamodernism*. *Journal of Aesthetics & Culture* 2010/1. <https://doi.org/10.3402/jac.v2i0.5677>

egyfajta szintetizáló paradigmaként láttassák, miközben a modern, a posztmodern, illetve a kettő közötti viszony leegyszerűsített értelmezését sugallják.

A metamodern posztmodern-kritikájának kiinduló pontja az, hogy bár a posztmodern iróniája, értékpluralizmusa és a referenciától való eltávolodása kezdetben felszabadító erővel bírhatott a represszív, totalizáló képzetekkel szemben; ám annak következtében, hogy a tömegtermelés átvette és monopolizálta a posztmodern eljárásait, voltaképpen megfosztotta azt szubverzivitásától, így a társadalmi atomizálódást fokozó eszközzé vált. A metamodern ennek a felszínes posztmodern-fogalomnak a kritikáját adja, amely mint ha nem vetne számot a posztmodernként megnevezett kulturális termelés sokféleségével és megjelenési formáinak lokális különbségeivel, ahogy saját pozíciójával sem, ahonnan megfogalmazza kritikáját. A 2017-ben kiadott *Metamodernism*⁹ című tanulmánykötetben a metamodern érzelmi struktúráként és kulturális logikaként definiálódik. Ezek a fogalmak alkalmasak lehetnének a metamodernként felismert művekkel szembeni távolság kialakítására, a metamodern diskurzusa azonban kevésbé tűnik kritikusnak tárgyával szemben. Az előszó is idézi Selyem Zsuzsa szigorú meglátását, miszerint a „posztmodern megismerhetőség iránti szkepsziséből lett a tények fékevesztett ignorálása; távolságtartó iróniájából az önfeledt egoista cinizmus; annak belátásából pedig, hogy az eredetiség minduntalan tovaillan, lett az alkalmazkodás, a konstruált elvárásoknak megfelelés, vagyis a személyes felelősséget hátrító, aktuálprimitív viszonyulás”.¹⁰ Ha a posztmodern kritikájaként felhozható valamiféle egoizmus, illetve a felelősségvállalás elhárítása, akkor e perspektívából azok a metamodernként olvasandó szövegek sem tűnnek problémamentesnek, amelyekben a politikai, társadalmi reflexió inkább egy hatalmasra növő, heroizált ego megjelenítésének ironikus díszleteként funkcionál, mint Horváth Benji *30 to infinity* című szövegében: „megmutattam a meztelen felsőtestem az instán / semmi botrány csak égnék az erdők kezdem elfogadni / a testem mire egész ember leszek eljön az apokalipszis”. Érdemes emellett kritikusán kezelni az előbbivel ellentétes szövegműködést is, amely távolságtartás híján a szolidaritás szentimentalista tankölteményét eredményezi, ahogy ez érezhető például Ozsváth Zsuzsa *Május egy* című verse kapcsán: „Fáj ezt az őszes tekintetű kutyát szeretni. / Ahogy körbetekint, odamegy a székhez, / Némán megiszagol, nincs kérdés, válaszra nem vár, / Csak néz a maga póré tekintetével”.

Az *Irodalmi Szemle* 2021/3. számában három kiváló kritika jelent meg a *címtelen föld*ről. Balázs Imre József alaposan ismertette a metamodern fogalmát, és jelezte annak meghatározhatatlanságát: hol elméletként, paradigmaként, érzelmi struktúráként nevezi meg (*Adress: Earth*). Pápay Szandra korszakfogalomként ír a metamodernről (*A posztmodern metamorfózis*), míg Vida Gergely olvasási alakzatként értelmezi (*A valóság bűvöletében*). Hogy a metamodern minek is tekinthető, az, Balázs Imre Józseffel egyetértve, nehezen eldönthető. Ahogy a posztmodern sokféle módon érthető, úgy a metamodern egyszerre művészeti korszakfogalom, szövegszervező eljárások gyűjteménye és különféle alkotásokban manifesztálódó világlátás. Nevezzük bárminek, nyilvánvalóan érzékelhető valamiféle változás a kétezres évektől kezdődően a társadalom különféle alrendszeireiben, köztük a művészetben és az irodalomban, de magában az értelmezői perspektívában is. A metamodern fogalma első sorban éppen bizonytalansága okán adhat lehetőséget arra, hogy a sokféle ágazó, művészeti, politikai, gazdasági, ökológiai változásokat egy rendszerben láttassa. A *címtelen föld* már önmagában véve is jól szerkesztett, kiváló versgyűjtemény, a metamodern előszó általi bevezetése pedig csak még szélesebb perspektívába helyezi az antológia darabjait.

⁹ Timotheus Vermeulen – Alison Gibbons – Robin van den Akker (szerk.): *Metamodernism. Historicity, Affect, and Depth After Postmodernism*. Rowman and Littlefield, London – New York, 2018.

¹⁰ Selyem Zsuzsa: „Az igazság megszabadít. De csak miután végzett veled.” *Metamodern regényekben az epifánia. a szem*, 2019. 03. 29. <https://aszem.info/2019/03/az-igazsag-megszabadit-de-csak-miutan-vegzett-veled/>

SEBBEL SEBESÍTETT SEB (AVAGY VIRÁGCSOKORBÓL VASGOLYÓ)

Pilinszky János: Önéletrajzaim

*„És átölelte őt, egyik kislány a másikat, s ez az ölelés olyan volt, mintha egy seb sebesült volna meg, vagy még inkább olyan, mintha egy seb egy másik sebet ütne, egy még súlyosabb és még keserve-
sebb sebet ütött volna.”*

Amikor ilyen és ehhez hasonló mondatokat olvasok Pilinszky János *Önéletrajzaim* címmel megjelentetett regénytervtörödékei között, akkor nagyon sok minden felkavarodik bennem, a lelkemben, az emlékeimben. Középiskolás éveim heves Pilinszky-olvasása. A Kádár-rendszer hivatalos magyar valósága ellenére létező, a nyolcvanas években pedig egyre érvényesebben megnyilvánuló „másik Magyarország” esztétikája és etikája. Az ekkor már nem élő, ám annál inkább ható Pilinszky esetében egyenesen metafizikája. A korszak érzéken ezoterikus szellemi dialektusa. Az irodalmi igaz- és nagyotmondások elhá-
rithatatlan pátusza. A vitálisan homályos megfogalmazásokból kiragyogó szépség kultuszának magabiztos önfeledtsége. Meg még sok minden...

Ezekben az években, vagyis Pilinszky 1981-es halála után ugyanolyan fontosságúnak tűntek a költő hetvenes évekbeli nem-versei (a publicisztikák, az esszék, a beszélgetések, a Sheryl Sutton-könyv, meg persze maga a Pilinszky-mítosz), mint a korábbi időszakok nagy versei (mi mással a középpontban, mint az 1959-es *Harmadnapon*nal, azon belül az *Apokrif*fel, hozzávéve persze a negyvenes évek *Józsefállítás* előzményeit és a hatvanas-het-
venes évek egyre inkább *szájkásodó* következményeit). Nagy idők, nagy érzések, nagy igazságok. Az én nyolcvanas éveim. Erős együttállása az életkornak és a korszaknak.

Mindezt most egyfelől újra átélhettem a Magvető Kiadó által felkért Bende József példás szöveggondozásában megjelent kötet végigolvasása során. Másfelől meg nem tudtam nem átélni az újra átélést sem. Következésképpen izgalmasan tudathasadásos állapotba kerültem. Amennyiben egykori Pilinszky-olvasmányaim énje és mostani Pilinszky-olvasatom énje voltak kénytelenek társalogni egymással. Tehát nemcsak Pilinszkyvel találkoztam újra, hanem egy Pilinszkyt olvasó fiatalemberrel is. Egyszóval igazi befogadói kalandban, sőt tapasztalatban volt részem. Mert például a fentebb idézett Pilinszky-mondat úgy tépi fel bennem a már behegedt kamaszkori érzékenység *sebeit*, hogy ugyanakkor azt is érzékelem, maga a mondat bizony, mohó mondásvágyából fakadó nyelvi túlterheltségének köszönhetően, több *sebből* vérzik.

Az ilyen mondatokat olvasva felerősödnek hallójáratomban azok a kritikus meglátások, amelyeket Marno János fo-

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
144 oldal, 2999 Ft

galmazott meg a Pilinszky-költészet „személyi pátosának” kényes következményeiről, és tette mindezt a Pilinszky-kultusz kiemelten fontos évében, azaz idén, ráadásul kétszer is, mindkét alkalommal az *Élet és Irodalom* hasábjain, először áprilisban, Kácsor Zsoltnak adott interjújában, másodszer májusban, az *Akvárium* című Pilinszky-vers kapcsán (amelynek szerzője Marno szerint érvényesen túllép a hatalmas *Apokrif* utáni költői paralizáltságon). Meg egyébként is, nagyon jól tesznek mentálhigiéniai szempontból irodalomértésünknek az ilyen jellegű, a kultikus önműködéseket és leegyszerűsítéseket némiképpen ellensúlyozó vélemények. Még akár verses formában is, mint amilyen például Marno *Plakátmagány* című szonettszerűsége: „Érdekes vagyok ezzel a Pilinszky- / zésemmel. Fuldoklom a röhögéstől, / ha belepillantok a versmondós és / cigarettázós riportfilmjébe, meg / kell kapaszkodnom a széktámlába, hogy / ne álljon le végleg a lélegzésem, [...] pedig vonz, ahogy ministrál magának, / átcipeli a Szentírást az asztal / egyik végéből a másik végébe, / s ráégeti a csikket az ínyére.”

De vissza Maar Gyula kultikus Pilinszky-filmjének cigarettázós jeleneteitől a „seb besüléséről” vagy éppen „egy késsel ledöfött késről” szóló Pilinszky-mondatok nyomán bennem keletkezett lelki feszültséghez.

Ami persze nem volna annyira érdekes, pláne nem a *Jelenkor* hasábjain, ha olvasói-újraolvasói kérdéseim nem függenének össze szorosán Pilinszky utolsó éveinek – Spiró György 1982-es ön- és nemzedékleíró fordulatát kölcsönvéve – „műfajtalankodásaival”. Meg persze a lenyűgöző Pilinszky-pálya „nyílegyenes labirintusának” belső ellentmondásokkal és részleges elakadásokkal terhelt, ám a tartós Pilinszky-kultusz jóvoltából kifehéredett összjelenségével, amelyben – hadd ne vonjam ki magam a kultusz idézésekkel és parafrázisokkal olajozott nyelvjátékából – „mind tömöttebb és mind tömöttebb / és egyre szabadabb a tény, hogy röplünk”. Egyébként a késő Kádár-korszak repülésvágyát vagy legalábbis vertikális irányú késztetését majdnem mindenki megfogalmazta a maga módján. Petri György például az öngyilkosság elkerülésére szolgáló lépcső mint „körülírt zuhanás” egzisztenciális tértapasztalatával. Az Albert Einstein Bizottság zenekar pedig az önmegsemmisítő japán vadászpilóták metaforikus megidézésével: „Most teljesen egyedül vagyok, egyedül vagyok, / Egyedül repülök, egyedül repülök, / Egyedül vagyok és egyedül repülök, / Lehetnék én is kamikaze...” Zuhanás vagy repülés: lényegében mindegy is. Hiszen mindkettő az államszocialista kultúra és életvitel horizontális sivárságát meghaladó, vertikális irányvételről szól. Ahogyan Pilinszky is egy helyütt a pszichológizáló és történetmesélő „horizontális regények” afféle műfaji ellenzékének, azaz „vertikális regénynek” nevezi készülő „beszámolóját” vagy „vallomásai” gyűjteményét. Merthogy az *Önéletrajzaim* címmel ellátott szövegekben és a hozzájuk kapcsolódó egyéb írásokban határozottan élére állítja a számára legfontosabb egzisztenciális és poétikai kérdéseket. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az *Egyenes labirintus* költője most tényleg *egyenes* csapással kívánja átvágni a szépirodalom számára adatott *labirintusának* nyelvi, szemléleti, tematikus, formai és nem utolsósorban műfaji bizonytalanságait – mégpedig azáltal, hogy kilencven fokkal elfordítja, vagyis ég felé irányítja a költői beszéd álepikei szövegsíkját. (Most nem érintve a vízszintesen hagyott labirintus Pilinszky- és Simone Weil-féle magyarázatát, a „szépség labirintusának” költői képét, amelyre természetesen találunk utalást és idézetet a kötet célirányosan gazdag *Függelékében*.)

Legalább két dologról van szó, amelyek egyrészt összefüggenek egymással, másrészt széttartanak egymástól. Az összefüggés Pilinszky szándékára utal: meghosszabbítani heurisztikus regényelméletét a regényírás gyakorlatáig. A széttartás meg a kétes „végfelfejletre”: nem született, mert talán nem is születhetett regény mindabból, amit Pilinszky gondolt a „vertikális regényről”, és amit tett ennek létrehozása érdekében. A műfaj mérleg egyik serpenyőjében a nagy igényű regényelképzelés, a másikban a zavarba ejtően sovány regénykísérlet. És talán nem csupán Pilinszky viszonylag korai halála miatt lett

így, hanem azért is, mert eleve nem lehetséges „horizontális” alapok és anyagok nélkül „vertikális” irányt venni, legalábbis nem a regény műfaján belül. Bár ez a nagyképzű formula, hogy *a regény műfaján belül*, voltaképpen elkendőzi a regény történeti sokszínűségét, Cervantestól Laurence Sterne-ön át Roberto Bolaño-ig, Dugonics Andrástól Hamvas Bélán át Bartók Imréig. És miért ne *férfetett volna* bele a műfaj eklektikus körébe Pilinszky *meg nem írt regénye*? Pláne, ha közben azért megírt egy másik regényszerűséget, az „egy párbeszéd regényének” nevezett Sheryl Sutton-könyvet, és még ráadásul izgalmasan értekezett is, jóllehet rendszertelenül, a regény műfajának neki tetsző változatáról.

Nézzük most az utóbbit, a rendszertelen regényelméletet. Pontosabban Pilinszky regényelmélet-szerűségének két magyar párhuzamát: a fiatal Lukács Györgyét és a műfajról hozzá nagyon hasonlóan gondolkodó, ám a szellemfilozófus kommunista pálfordulása után vele szükségszerűen szembekerülő, sőt az 1948-as fordulat éve után eltorzuló kulturális nyilvánosságban éppen általa ellehetetlenített Hamvas Béláét. Ugyanis Lukács 1914–15-ben írt és 1920-ban megjelent műve, *A regény elmélete* ugyanúgy „vertikális” irányban véli megoldhatónak, sőt megválthatónak a modern regény műfaját, mint Pilinszky – csak éppen a „vertikális” helyett a „transzcendencia” kifejezést használja. Bár Lukács a megoldást pusztán érinti könyve utolsó fejezetében: szerinte a Flaubert-nél kiteljesedő „dezillúziós romantikából” csakis Dosztojevszkij vezethet ki minket, mégpedig az „új világkorszakba való áttérés” Tolsztoj-féle ígéretének beváltásával, a modern regény „epopeiává transzcendálódása” jegyében, amennyiben az orosz író már „nem regényeket írt”, következésképpen immár „az új világhoz tartozik”, ahhoz, amelynek legfőbb kérdése, hogy „valóban kilépőben vagyunk-e a teljes bűnösség állapotából” (Tandori Dezső fordítása). Hamvas 1948–49-ben keletkezett, de csak jóval később, a *Literatura* 1985-ös évfolyamában megjelent *Regényelméleti fragmentumában* szintén nyomatékos szerepet kap Dosztojevszkij, illetve az általa kihangsúlyozott „konfesszionális tudat”, amely Ágoston *Vallomások* című regénye (vagy legalábbis Hamvas által annak tartott műve) óta „minden néven nevezhető regény egyik legfontosabb alkotóeleme és alapja”, minek értelmében „konfesszió nélkül nincs regény”.

És hát a két regényelmélet-író által egyaránt kiemelt Dosztojevszkij lesz a Pilinszky-féle „evangéliumi esztétika” regénypoétikai meghosszabbításának egyik legfontosabb eleme. (Talán érdemes Pilinszky hetvenes évekbeli „műfajtalankodásai” kapcsán zárójelben megemlíteni, hogy még a regénypróbálkozások előtt néhány évvel az „evangéliumi esztétika” másik jelentős művészeti kísérlete bontakozott ki a „jelenlét igazságának” elkötelezett költő „szakrális színházra” vonatkozó, ugyancsak „vertikális” irányultságú gondolataiban és színdarabjaiban, ahol is a regényíró Dosztojevszkij helyi értékét a színházcsináló Jerzy Grotowski és Robert Wilson töltik be.) Továbbá Lukács „transzcendálódás”-eszméje és Hamvas „konfesszionális” szempontja is elhelyezhető a regényműfajjal próbálkozó, azt teljességgel megújítani kívánó lírikus „vertikalitásra” és „vallomásra” összpontosított elképzelésén belül. Különösen akkor, ha tekintetbe vesszük a „vallomást” tevő én önfelszámolására vagy legalábbis viszonylagosítására vonatkozó szövegeket – például ezeket: „Egyszerre vagyok: én, te, ő. Egy mondatnak is beillő cselekvés rövid pályája elegendő, hogy mint én kezdjem el, és mint ő folytathassam és fejezzem be”; „Észrevettem, hogy a gyerekek harmadik személyben beszélnek önmagukról?”; „Nem ezrek laknak bennünk, hanem mindenki: élők, holtak és születendők. Az individualizmus ezért tarthatatlan.” Mindezek következtében a filozofikus című *Önéletrajzaim* – grammatikailag is belehelyezkedve a szerzői ént egzisztenciálisan felszámoló egyes szám első személybe – „nem az én önéletrajzom lesz, hanem figyelmem önéletrajza”. Az „én” elfogultságait és előfeltevéseit felülíró „figyelem”-nek tulajdonképpen azt a szerepet kellene betöltenie az önmagát epikus bűvölő (bűvölni próbáló) Pilinszky-nél, mint amit a „pontosság” betölt a ténylegesen epikus Mészöly Miklósnál, vagy a „semleges látás” a Mészöly-tanítvány Nadas Péternél, vagy más kulcskifejezések más regényíróknál...

És míg a fiatal Lukács mellett említhető (egyúttal az idős Lukács által kiszorított) Hamvas a regényelméletével párhuzamosan, 1948 és 1950 között megírta saját nagyformátumú regényét, a *Karnevált*, amely viszont csak a nyolcvanas évek közepén láthatott napvilágot, addig Pilinszky, hiába jelenhettek meg tervezett regénye részletei különböző folyóiratokban és antológiákban, a rendelkezésére álló fél évtized során mégsem lépett át az elméletből a gyakorlatba, a lehetőségből a valóságba. Még talán azt is mondhatnánk, hogy a maga különös módján jól elvont a regénylehetőségek éteri szférájában. Méghozzá abban a biztos tudatban, hogy ha nem is írja meg a különböző címekkel és változatos műfaji jelzőkkel illetett (nyilatkozataiban kéjesen ki- és szétbeszélte) regényét, azért már megszületett a *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* című párbeszédregénye, amely egyébként *A mélypont ünnepélye* című prózagyűjtemény második kötetében éppen a szerkesztő Jelenits István által „kiszprózáknak” nevezett regénytöredékek elé (és egyúttal a drámák után) került.

Megkockáztatható tehát az állítás, hogy a hetvenes évek közepétől verseket már nem író Pilinszky kései korszakának főműve: a Sheryl Sutton-könyv, amelynek fényében, vagy inkább árnyékában válhatnak csak érdekessé a saját költészetéből „fokról-fokra” kihulló költő egyéb szövegei – természetesen a megismételhetetlenül és meghaladhatatlanul tökéletes *Apokrif* vonatkozásában. Ahogyan az többször is megfogalmazódik a regénytelen regényírás időszakában: „A részletekben el kell érni sorról sorra az Apokrif erejét”; „Úgy kell megírnom, mint az Apokrifot írtam utoljára. Pórusról pórusra hatolva.” A „sorrol sorra” és „pórusról pórusra” terjeszkedő vágy érvényesítésének nehézségeiről árulkodnak Pilinszky többműfajú regényelméleti fejtegetései, amelyeket időrendbe szedve válogatott össze Bende József a nyolcvanoldalas *Függelékben*, és még valamennyire azok a folyóiratközlések, amelyek az *Önéletrajzaim* alig harmincöt oldalnyi főszövegét adják. Az előbbieket lelkesen ajánlom minden érdeklődő figyelmébe. Az utóbbiakról pedig hadd adjak egy rövid és szomorú leírást.

Merthogy a hét szöveget tartalmazó három egység már a címeivel is eltávolodni látszik az epikai logikától: a *Hármasoltár* a képzőművészet, a *Szabadesés* a térérzet-metaforika, a *Három etűd a bűnről* meg a zeneiség irányába. Persze ezek csak lírai (azon belül képi, érzelmi és zenei) érzékenységu címek. Ámde pontosan fedik mindazt, amit jelölnek. Tudniillik azt a költői minőséget, érzelmi együtthatót, amely vissza-visszatérő motívumok és szólamok formájában hömpölyög végig az inkább lírai etűdökként, semmint tényleges regényfejezetekként működő szövegeken. Ilyen például a *Hármasoltár* záródarabjában, az *Ónix Lenke* és *Ónix Petra* című prózatrillákat követő *Ónix Beátában* egy bizonyos „Jánoska” ismétlődő kiáltása, amely „egyre mélyebbre fúródik a szívbe, ebbe a feneketlen homokzsákba”, csak hogy még élesebben érzékeljük a zárókép misztikus önkívületét, ahogyan a Beátát korábban „sebbel sebesítő” Mária hercegisasszony „törzúz, dulakodik a lányszobában”. De ugyanúgy „tör-zúz” a *Szabadesés* én(él)beszélője is, aki saját szépségét „egyetlen folyamatos ütésként” éli meg, továbbá a zárlatban „fedetlen és kőkemény arccal sír”, miközben „az antilop, hátravetve fejét, irtóztató hangot ad”. Mintha a *Harmadnapon* utáni alkotói időszakot mintegy keretező két vers állatalakjai, az 1961-es *Introitusz* üvegtengeren átkocogó báránya és az 1974-es *Ékszer* önmagát ovális tükrökben csodáló antilopja találkoznak Ónix Beáta költői érzékenységu és működésú tudatának boncasztalán, vagyis a *Hármasoltár* Dosztojevszkijnek ajánlott tábláján – amely tulajdonképpen a „sikoltozó” Jánoskára, az ő „sellő szépségu” Erika nővére (vesd össze a Marno által említett *Akvárium* „halmadarával”) és egy bizonyos Micsicsákra (vesd össze a „Micsicsák-mítoszt” megverselő *Vázlattal*) irányuló figyelem egyik álepikai médiuma, vagyis a versmotívumokban és önéletrajzi elemekben megnyilvánuló költő „figyelmének önéletrajza”. Ugyanakkor érdekes gondolatokat hallhatunk az utolsó egység *Kutuzov visszavonul* című – nem melleleg a *Sztavrogin elköszön* és *Sztavrogin visszatér* című versekkel akusztikai-spirituális atyafiságban álló – darabjának afféle „túlhevített virágcsokorként”

izzó beszélgetésében, amelynek tárgya: a bűnügyet övező „limlomok” és a bűn „sötét magja” közötti kapcsolatot. És ez még akár teherbíró epikai logikája is *lehetett volna* annak a meg nem született Pilinszky-regénynek, amely ezáltal rokonságba kerülhetett volna a valóságábrázolást (a „limlomokat”) a vallomásossággal (a „sötét maggal”) ötvöző Dosztojevszkij-regényekkel. És talán az sem véletlen, hogy a regénnyé össze nem álló szövegekísérletek zárómotívuma éppen az a megrázó auschwitz-i fénykép lett, amely többször is felbukkan Pilinszky hetvenes évekbeli műveiben, versben is, esszéiben is.

Hiszen az *Egy fénykép hátlapjára* című négy soros költője tényleg ilyen sűrített és összpontosított képekben látta a világot, külön-külön a világ minden egyes „limlomját”, meg persze azok „sötét magját”. Ezeknek a lírai sűrítményeknek a megalkotására volt ő teremtve. Ahogyan a fentebb már metaforikusan idézett *Egy sírkőre* című versben áll: „Túlhevített virágsokor.” Márpedig a „túlhevített” érzékelés- és létezőmód egyik veszélyes következménye lehet a – Bibó István által egészen más összefüggésben tárgyalt – „tűlfeszített lényeglátás” művészeti megfelelője, a „túlhevített” és „tűlfeszített” művészetakarás, műfajakarás vagy regényakarás. Ahogyan egy mindenki szerint jelentős költő akarja a számára fontos regényt, amelynek „el kell érni sorról sorra az Apokrif erejét”. Ámde ami jól áll egy versnek, nem biztos, hogy jól áll a regénybeszédnek. Mert például a bűnös és a szent, a profán és a szakrális, a hétköznapi és az ünnepi érzelmi árukapcsolásait magas hőfokon megjelenítő Pilinszky-költészet jellegzetes nyelvi alakzatai ebben az (ál)epikai szövegtérben – kínosan szertartásosnak, fülsértően nagyotmondónak hatnak. Mennyire másképpen hangzik mondjuk az „elkövet” ige használata a *Merénylet* című kétsoros akusztikai terében, mint az *Ónix Lenke* című regénytörredék házaspárjának nem létező dialektusban megírt beszélgetésében: „Megtörtént, holott nem követtem el, / és nem történt meg, holott elkövettem.” – „– Kövesd el! / – Elkövettem. / – Azt mondtam, kövesd el! / – Már el is követtem, drágám.” Az utóbbi esetben az „elkövetés” nem más, mint egy újságcikk felolvasásának hétköznapi cselekedete. Aminek persze lehetne szertartásos sűrítettsége, teltsége és mélysége, de itt – tévedékeny érzékelésem szerint – inkább modorossága és bombasztikussága van. Ugyanakkor az „elkövetésre” felszólító Frédi és az „elkövető” Anna beszélgetését el tudnám képzelni a Grotowski és Wilson bűvöletébe került Pilinszky „mozdulatlan színházában”. Ahogyan például az 1974-es *Élőképek* elkezdődik: „FIATAL FIÚ / hosszú, álomszerű szünet után. / Megérintettelek. / FIATAL LÁNY / Megérintettél. / FIATAL FIÚ / Kezdődhetik az előadás. / FIATAL LÁNY / anélkül, hogy megmozdulna. / Megérintettelek. / FIATAL FIÚ / Megérintesz. / ...” És így tovább. Érvényes költői feladvány a színháznak. Viszont ebben a műfaji övezetben, az *Önéletrajzaim* munkacímmel ellátott regényakarás misztikusan homályos „akváriumában” óhatatlanul parodisztikussá válik mindaz, ami egyébként Pilinszky költészetének értékét és lényegét jelenti.

A regényírással vállalkozó lírikus beszél Maár Gyulának „a nagy drámák mélyén dübörögve vagy csendben guruló vasgolyóról”, amely tehát azt a póre igazságot dübörgi vagy hallgatja el, hogy „menthetetlenül egyek vagyunk”. Erről szól Pilinszky költészete. Illetve művészetértelmező esszéisztikája. Ám ahogyan fából nem lesz vaskariká, bármennyire is „egyek vagyunk”, úgy virágsokrot sem lehet vasgolyóvá gyúrni.

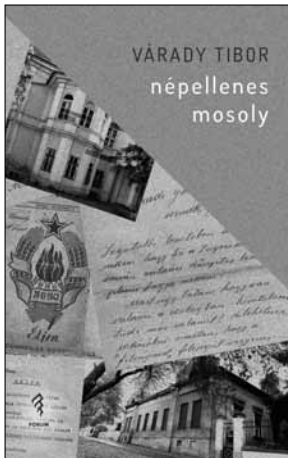
HÉTKÖZNAPI FASIZMUS ÉS TITOIZMUS – BÁNÁTI PERIRATOK TÜKRÉBEN

Várady Tibor: *Népellenes mosoly. További történetek az irattárból*

Örvendetes és a maga nemében páratlanul értékes múltmentő eltökéltségre vall, hogy Várady Tibor nagybecskereki születésű író, ügyvéd és jogászprofesszor (CEU, University of Emory, Atlanta), az újvidéki *Új Symposion* folyóirat egykori felelős szerkesztője, eddig vagy húsz szak- és szépirodalmi könyv – köztük egy regény és féltucat esszékötet – szerzője továbbra sem lankad közreadni a „Várady-regestrum”, e háromnemzedéknyi ügyvéd-, politikus- és jogászdinasztia 120 évet felölelő családi perirat-hagyatékát. Ellenkezőleg, a remek tollú, tudós szerző és esszéista az elmúlt évtized során mind gyakrabban rukkolt elő az újvidéki Forum Kiadó gondozásában mára sorozattá bővült izgalmas köteteivel. A családi irattári hagyaték eddig hatkötetes válogatott forrásközléseit éppen tíz éve indította el nagyapja, Várady Imre (1867–1959) ügyvéd, budapesti, majd belgrádi képviselő, a bánáti magyarság fáradhatatlan jogvédője kétkötetes napló- és memoárválogatásával, majd további négy kötet publikálásával folytatta azt e legújabb könyvével bezáróan (*Várady Imre naplója I–II.*, [2011–2012]; *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* [2013]; *Libatoll és történelem* [2017]; *Mi történt Écskán?* [2019]; *Népellenes mosoly* [2021]). Ám a több tízezer iratcsomót őrző, jórészt Újvidéken tárolt családi archívum még számos izgalmas felfedeznivalót tartogat, s a szerző tovább dolgozik sorozatának folytatásán.

„Halál a fasizmusra – Szabadság a népnek!”

Várady Tibornak – aki a II. világháború kitörésének évében kisebbségi magyarként született e soknemzetiségű bánáti régióban, s ügyvéd nagyapjához és apjához hasonlóan egy sor drámai uralom- és rendszerváltást élt meg – kivételes érzéke van a 20. századi történelem köznapis abszurdításait meglátni, s azokat térben és időben eredeti analógiák és kontrasztok mentén továbbgondolni. Erre vallanak már könyvei és esettanulmányai merészen groteszk címadásai is, melyek nemegyszer kiemelt idézetcímek, metaforikus montázsok vagy jelzőtöredékek. Hiszen azzal, hogy egy 1945 nyarán keltezett petrovgradi – korábban nagybecskereki, Veliki Bečkerek-i, grossbetschkereki, utóbb zrenjanini – perirat bizarr kulcsszavát a könyve homlokára írja (jellemzően csupa kisbetűvel, mint a sorozat eddigi összes könyvcímét), máris jelzi: itt gyilkos ideológiák élet-halál harca dül még a látszólag legjelen-

Forum Kiadó
Újvidék, 2021
242 oldal, 690 RSD

téktelenebb köznapi ügyekben is, s az ellenséges érzület áruló jeleként akár egy fanyar mosoly is büntetőper és börtönítélet tárgya lehet, ha az, úgymond, „népellenes”. Egy fennmaradt szerb nyelvű tanúvallomás szerint ezúttal Csepicsányi István nagybecskereki evangélikus lelkész mosolya merítette ki e súlyos tényállást, aki magyarként a bánáti német megszállókkal nemhogy nem kollaborált, de a Wehrmacht már az első nap letartóztatta, így aligha szolgált rá a hivatalos iratok fejlécén ekkortájt obligát titói jelszó: a „Halál a fasiszmusra – Szabadság a népnek!” fenyegetésére. (1947 őszén a becskereki kerületi bíróság végül egy év börtönre és kényszermunkára ítélte „fasiszta-barát propaganda folytatásáért” és mert lelkesztársaival a megszállás alatt „a fasiszmus iránti elkötelezettségtől vezérelve” a város szlovák-, magyar- és németajkú lutheránus egyházközségeit egyesítették.)

Ám hiába, egy éber és jó szemű szerb szomszéd, Božović Sava a tanúvallomása szerint látta, hogy: „Rögtön a felszabadulás után, amikor vonult a Vörös Hadsereg, a vádlott lelkészlakásában az ablak mellett állt, és csúfondáros cinizmussal nézte vonulásukat, majd becsukott minden ablakot, kivéve egyet, melynél egy fiatalember állt. [...] A vádlott legyintett kezével, és miután a redőnyt ablakain leengedte, a szobájába ment.”

A szerző – akinek ügyvéd apja, Várady József egykor a megvádolt lelkészt védte – gondosan számbaveszi a fennmaradt iratokat, hiányaikat is mindenkor jelezve. A címadó esettanulmány kapcsán érdemes mindjárt az ő kommentárját is idézni, annak példájául, hogy egy-egy bűnvád hátterét miként bontja ki az archív periratokon kívül gyakran saját emlékeire, a korabeli sajtóra vagy más, utóbb általa felkutatott iratforrásokra és adatközlőkre is hagyatkozva. (Ezúttal például arra, hogy a lelkész a szerzővel nagyjából egyidős fia: „Pupsi” kedvelt játszótársa volt az elemista Tibornak, kivel az inkriminált lelkészlak ablakában állva később azzal múltatták az időt, hogy vajon melyikük találja ki: egy- vagy kétlovas kocsi fog-e az utcán előttük elhaladni.)

A papírok között van egy feljegyzés (ceruzával, az apám kézírásával), melyből látom, hogy a tárgyaláson az ügyész „népellenes mosoly”-ként minősíti Csepicsányi lelkésznek a szomszéd által észrevett arckifejezését. Tehát világos, hogy a politikai szintéren hol helyezkedik el Csepicsányi. Akkor is, ha az ablak mögött áll a lelkészlakban. Feltételezem, hogy a kézlegyintése is népellenes legyintésként lett értelmezve. Lendületes években a nép fogalma meglehetősen leegyszerűsödik. Becskereken akkoriban (és nemcsak akkoriban) sok volt a vegyes házasság és a kavargó identitás. Negyven-ötven aktát találtam a [III.] világháború utáni első évekből, melyben az a központi kérdés, hogy egy német vezetéknevvel rendelkező ember német vagy magyar-e (mert ha német, a vagyónát elkobozzák). Volt egy osztálytársam, aki nem tudta eldönteni, hogy ő szlovák-e vagy magyar. Egy szerb nevű ismerősünk németnek tudta magát. Gyakran tehát nem volt egyértelmű, hogy ki hova tartozik – viszont minden leegyszerűsödött, ha a népről volt szó.

E sorokból nyilván kihallani a bujkáló iróniát, ami a „holtak és voltak” fölött sokat töprengő szerző esszéstílusának és történetrekonstrukcióinak egyik megnyerő vonása a józan judícium és a kellő empátia mellett. Ami pedig a becskereki – „nemcsak akkoriban” – gyakori vegyes házasságokat illeti, ez a Várady családra is igaz, hiszen Várady Imre, a nagyapa elzászi német, József, az apa horvát, míg a szerző szerb nőt választott egy életre feleségül. „Kavargó identitásról” az ügyvéddinasztia esetében azonban aligha lehetett szó, mivel döntően szabadelvű, multikulturális felfogásukkal jól megfértek mindhármuk öröklött magyar érzülete, patrióta elkötelezettsége, polgári kultúrája s a széles körben respektált, nem csak a magyarok jogvédelmét ellátó ügyvédcsalád helyi „begyökerezettségé”.

Az új kötet nívója

Aki a Várady-sorozat korábbi dokumentumpróza-köteteit már olvasta, óhatatlanul azzal a várakozással lapozza fel a *Népellenes mosoly* fejezeteit, hogy azok mi újat tartogatnak vajon a már ismert esetrekonstrukciókhoz képest. Elsőként az elemzőn közreadott források szűkebbre vont, alig egy évtizednyi időhatára (1941–1952) tűnik fel, amely – néhány korábbi, későbbi utalást leszámítva – jórészt a II. világháború alatti s az azt követő néhány évre korlátozódik. Más szóval a bánáti német megszállás és a titói Jugoszlávia egyéni és kollektív tragédiákban bővelkedő uralomváltásának idejére, s nyilván ez az oka, hogy e könyv írásainak tematikája jóval egyneműbbnek és áttekinthetőbbnek hat az előző kötetekéhez képest. Íme, egy vázlatos egybevetés a sorozat korábbi darabjaival: Várady Imre, az 1893-ban Becskerekben ügyvédi irodát nyitó nagypapa kétkötetes válogatott naplója és memoárjai a kiegyezés utáni gyermekévektől haláláig, 1959-ig követik nyomon a bánáti hétköznapiak s a nagy korfordulók sorsváltásait. (Élete legintenzívebb szakaszában, a két világháború között naplót ugyan nem írt, de számos levele és irata maradt meg ebből a korszakból is.) A *Zoknik...* kötet a múlt századelőtől közöl periratokat, de a szerző jelenkori reflexióival megtoldva bő száz évet ölel fel ez is. Kevesebb esettanulmányt tartalmaz, ám elődeinél tágabb időkört jár be kereszttul-kasul a *Libatoll...* kötet, a bánáti helytörténet 19–20. századi szeszélyes nyomvonalain. Ennél is mélyebbre vezet vissza a múltba a műfajában inkább monografikus, a szerző által „dokumentumregényként” definiált *Écska...* kötet, amely a Lázár-Harnancourt kastély és grófi mintabirtok többnemzedéknyi lakójának sorsát idézi fel az archívum iratai és korabeli újsághírek alapján megannyi vadromantikus és holtrealista fordulattal, mely kötet a szerző egy kései véletlen találkozásával zárul az iratokból életre kelt egyik hőisével – az idős Pallavicini őrgrofnővel, 1991 tavaszán Kaliforniában.

Ám éppoly szembetűnő az is, hogy a közzétett bánáti, becskerei periratok problémahalmaza voltaképp alig változott, s az makacsul a 20. századi kollektív traumák, identitásválságok, önkéntes és kényszerű nyelv- és névcserék, lényegében a kisemberek köznapi túlélő stratégiái körül forog a háborúk és diktatúrák egymást váltó pusztító kényszerei között. Ezekkel szembesít *Magánéletek a fasizmus alatt* címmel már a kötet első fejezete is három töprengésre készített esettanulmányával. E rágalmozási esetek békeidőben talán bagatell magánügyeknek hatnának, ám itt rendre kiderül, hogy a háború és a német megszállás alatt nagyon is komoly tétjük volt, mivel e szomszédügyi, munkahelyi viszályokban – „népi német” sértőikkel és sértetteikkel – a helyi hadbíró-ságé volt a döntő szó. Vajon miféle tekintélypótló esélyt látott a német fegyverekkel Becskerekre is „házhöz jött” náciizmusban 1941 tavaszán egy 82 éves sváb özvegyasszony, bizonyos „Jemricsnéni”, aki „Adolf Fichtner” álnéven feljelentette haragos – szintén sváb – szomszédját, azzal, hogy az I. világháborúban nem is volt, mint állítja, német tiszt, viszont ellenséges csapatokat vezetett át a határon, és hamis belga útlevelel szökött Szerbiába, ráadásul, meglehet, még ekkor is a lakásán rejtegeti volt zsidó munkaadójának pénzét és iratait? (A német hadbíró-ság rágalmozásért „Jemricsnéni” utóbb 200 bírodalmi márka pénzbírságra ítélte.) Avagy mi volt a valódi oka, hogy N. Emil helyi patikus huszonéves asszisztensét, V. Ilonát 1942. május 1-jén „kézzel és ököllel ütötte, húzta a haját és lábbal is megrúgta” – továbbá miért vádolta Ilona feljelentésében a főnökét még azzal is, hogy „tiltott rádióállomásokat hallgatott és szidalmazott vezető embereket, köztük Hitler Adolf Führert” is? (Az ügy Várady Imre közbenjárásával végül peren kívüli egyezséggel zárult, N. Emil bocsánatot kért, és 65000 dínár kárpótlást fizetett V. Ilonának, aki viszonzásul visszavonta az ellenséges rádiózás és Führer-szidalmazás vádját.) Avagy mi állhatott vajon háttérben annak a kirívóan becsmérő szóváltásnak, ami a háború végéig jórészt svábok lakta Zsigmondfalván 1943

tavasznán történt? Ennek során L. Miklósné ugyanis többször „lekurvázta” a szomszéd Susannát és annak anyját, azt állítván, hogy az ő saját férje (!) vitte Susannát a szalmakazal mögé, s a fiatal lány már többször is elvetélt. (A hadbírósi beadványt utóbb sikerült polgári peres útra terelni, s a becskerei járásbírósa a tettét megbánó rágalmazóra végül csak a perköltségek megfizetését szabta ki.)

A bánati „couleur locale”

Várady Tibor fordulatokban gazdag becskerei és környékbeli esettételezéseinek sajátos helyi színt ad, hogy a magyarul, németül és szerbül idézett periratok szereplőit és helyszíneit avatott „idegenvezetőként” sok esetben már kora gyermekkorától ismerte, s ekként azokat a legapróbb részletekig képes elevenen felidézni. Ahogy otthonosan mozog a városi és a környékbeli falusi folklór: a pletykák, rágalmak és becsületsértések 1940-es évekbeli világában is. Mondandója kiemeléseként látható kedvvel és gyakran idéz korabeli kiszólásokat, vicceket, nótákat, anekdotákat, vagy akár csak egy-egy odaillő gyermeki emlékfoszlányt is. Ilyen az a bizarr verbális abúzus, amelynek hétévesen a Bega-parti város korzóján a nagynénjével sétálva maga is fül- és szemtanúja volt:

Mellettem két fiatalember ment, akik egy előttük haladó lányra tettek megjegyzéseket. Pontosabban a fenekére. [...]

„Ez egy fasiszta segg!” – mondta az egyik. Akkor ezt nem igazán értettem (csak tudtam, hogy ez fontos, mert a nagynéném próbált odébb rántani). Ma, azt hiszem, meg tudom magyarázni. Nem fasisztabarát volt a megnyilatkozás. Vélhetően azt akarta kifejezni, hogy ami előtte másfél méterre mozog, az szemérmetlenül vonzó – és mivel bűnös izgalmak sugárzását érezte, ezekre keresett valami erős, találó kifejezést.

A másik fiatalember nem értett egyet a megállapítással. Neki is nagyon tetszett, amit látott, ő is az éppen távozó és éppen alakuló értékek között böngészve keresett párhuzamot, de úgy látta, hogy dicsérni most csak egyféleképpen lehet. Ezt mondta: „Ellenkezőleg. Ez egy antifasiszta segg!”

Nem volt könnyű igazságok között választani. [...]

Mindenesetre, történt valami áttörés. Ha lennének korzótörténetek, lehet, hogy azt állapítanák meg, hogy körülbelül ekkor (talán 1947 őszén) került olyan távolságra a háború a becskerei korzótól, hogy – bár bíróság előtt még nem – itt a „fasiszmus” és „antifasiszmus” szavakat már esendő, hétköznapi retorikai célokra is alkalmazhatták a sétálók.

Az efféle esetek sok humorral vegyített felidézését inkább csak az fogja vissza tényközlő komor hangváltásaival, hogy a könyv német, magyar és zsidó szereplői közül utóbb sokan földönfutóvá lettek, a fronton, haláltáborban, kivégzőosztag előtt vagy bitófán végezték, netán a rájuk váró kínszenvedések elől öngyilkosságba menekültek. A *Torontál* című napilap 1941. május 16-i gyász híreiből kiolvashatóan csak a német megszállást követő pár héten legkevesebb tíz helyi magyar zsidó lakos vetett véget önkezével életének – mint azt Várady Imre tanúsítja a nevüket piros tintával kiemelve egy vádiratnak is beillő glossza kíséretében: „...ezek a német zsidóüldözésnek öngyilkos áldozatai”.

E súlyos évtized alatt, tudjuk, gyilkos jelszavak és ideológiák gyűrűköttek, rablópárbajok és népi pirtások licitáltak egymásra – nem először és nem utoljára e sok szenvedést látott régióban. A szerző mégsem ezeket részletezi és dokumentálja elsősorban, hanem a peres

akták és helyi konfliktusok mélyén azokat az eseteket, melyekben meg-megcsillan valami „normalitás”, emberség, civil kurázsiz, a hétköznapi józansága. Ahogy tette azt a totalitárius diktatúrák alatt is büntetőperek védőjeként majd’ egy évszázadon át ügyvéd apja és nagyapja a sötét intrikákkal s a jogtipró hatalmi önkénnyel szemben az ártatlanok és semmiségekért meghurcoltak pártját fogva. Azzal például, hogy a kommunistaellenes plakátoson ért naiv falusi kamaszokat védte az UDBA által belőlük kifozott – hamis – beismerő vallomások ellentmondásait ízekre szedve. Azzal, hogy egy falusi tejuzem vezetőjét, Branko Đurićot próbálta kimenteni a nagyrészt koholt, súlyos börtönévekkel fenyegető vádak alól, aki nemcsak emberségesen bánt két, hozzá beosztott, kényszermunkára ítélt nővel (egyikük a neve alapján német, a másikuk szerb volt), de még balul sikerült Romániába szöktetésükben is segédkezett. Azzal, hogy esélytelennek tűnő, bonyolult – a háború és az etnikai konfliktusok által ellehetetlenített – örökbe fogadási ügyekben kész volt többször is eljárni. Vagy azzal, hogy elvállalta a koholt kollaboráns-váddal elítélt „paprikamalmos” Péli Antal családgyegetési ügyét, aki el akarta végre venni német származású, két gyermekükkel együtt lágerben sýnylódó asszonyát – valójában *de facto* már 1939 óta a feleségét –, csak hogy kiszabadítsa őket.

A Lederer-akták tanúsága

„Ledereréket üldözték, majd elítélték. Csak nem azok ítélték el, akik üldözték. [...] A megmaradt iratokban leginkább a háború utáni első évek valóságváltozatai festődnek. Ekkor szűnt meg a Lederer-birtok – és ekkor távoztak Ledererék. Nyoma van a háború alatti éveknél is. És közelebbről látszik, hogy kik voltak Ledererék.”

Lássuk hát, kik voltak!

A csókai, törökkanizsai nagybirtokos és gyáriparos család bánati vagyonát még a 19. század végén Lederer Arthur, majd az ő fia, a mindkét ágon zsidó származású, utóbb katolizált Lederer György alapozta meg, aki 1897-ben született Budapesten. Felesége, az 1906-os veszprémi születésű Rainprecht Magda katolikus vallású volt, és két gyermek anyja. 1946 őszén a házaspárt „nép és állam ellen elkövetett bűncselekményért” jó féléves börtönbüntetésre ítélte a Szabadkai Kerületi Bíróság elnöke, Dr. Gyetvai Károly, amiért a Magyarországhoz visszacsatolt Ókanizsán 1941 után téglagyárat működtettek. Ekkor már 3000 hektáros csókai mintagazdaságuktól és szőlőjüktől, szalámi- és téglagyáruktól megfosztva teljesen vagyontalanok voltak.

A kötet végén a szerző a „Lederer-ügyeknek” szenteli leghosszabb írását, aminek több oka is lehet. Az első személyes, mivel a bánati birtokos, gyártulajdonos familia (György és a kiegyezés táján született apja: Arthur) s a Várady ügyvéddinasztia (József és apja: Imre) ekkor már két nemzedék óta szívélyes ügyfél-, sőt, baráti kapcsolatot ápolt egymással. Ráadásul a szerző gyerekként maga is ismerte a becskerekeli látogatásain náluk reggelire, ebédre bejelentkező vádlottat: „Gyuri bácsit” – majd utóbb, az őt elítélő külön agglegény bírót: Gyetvai Károlyt is, miután 1963-ban az Újvidéki Jogi Kar tanársegéde lett, s az értekezleteken és vacsorákon egy asztalnál ült vele, mi több, utána a kocsiján gyakran a vasútállomásra is készséggel kivitte a már nyugdíj előtti jogászprofesszort, aki Topolyáról ingázott Újvidékre naponta. (E személyes emlékeit a korábbi büntetőbíróról sok évtized múltán a nemrég előkerült Lederer-akták hívták elő benne.) A másik ok a forrásbőség lehetett: a beadványok, feljegyzések és periratok, Lederer Arthur és György kézírásos levelei s a bánati helytörténeszek: Fehér Kálmán, Cs. Simon István és Farkas Zsuzsa adatgazdag munkái – mindez együtt nyilván alapos esetteltárára ösztönözte a szerzőt. Méghozzá azzal a szándékkal – s ez a bővebb terjedelem harmadik oka –, hogy a Lederer család sor-

sán át felidézzen néhány rendíthetetlen óvilági illúziót és túlélőkísérletet, mint írja: „egy-két világváltással” a háttérben.

Itt sajnos nincs mód minden részletre érdemben kitérni, így a szerző rekonstrukciója nyomán csak Ledererék főbb sorsfordulóit veszem sorra. A még az I. világháború végén katolizált zsidó családon 1941 tavaszán, a Bánát német megszállásakor már nem segített sem a keresztlevél, sem az, hogy a csókai katolikus templomot korábban számos adománynyal segítették. György tizenéves fiát és lányát anyjukkal együtt már márciusban Pestre küldte, míg ő és idős apja a csókai uradalmon maradt, remélve, hogy katolikus hitük és népszerűségük – nota bene még a bánáti németek körében is – kellő védelmet nyújt majd személyüknek és vagyonuknak. Rövid időre maradhattak is, ám azután egy SS-tiszt, aki a kastélyukban volt elszállásolva, megsúgta nekik, hogy a megszállók szemében ők is zsidónak számítanak, és hamarosan letartóztatják őket. (A Bánátból mintegy ötezer magyar zsidót vittek a belgrádi haláltáborba, melyet csak kevesen éltek túl.) A szökésre pár órájuk maradt csupán, ezt ki is használták. Még az éjjel Zentára mentek, majd csónakkal átkeltek a Tiszán, ahol magyar uralom alatt – egyelőre – több esélyük volt. Csakhogy a zsidó származás idővel mind durvább jogfosztást és megaláztatást vont ideát is maga után. Később már György sem lehetett a magyarországi Ókanizsán működő téglagyárának tulajdonosa, s így azt „árja” felesége nevére íratta. Eközben Csókán a német megszállók „zsidó vagyonként” elkobozták a Lederer-birtokot és a szalámigyárat is. Végül 1944. március 19-étől Ledereréknek már Pesten is bujkálniuk kellett. Kifosztva és elcsigázva túléltek a nyilas razziákat, miként a város orosz ostromát és pusztító bombázását is.

1945 tavaszán visszatértek végre, mivel Csókán és Kanizsán maradt mindenük, s egész addigi életük oda kötötte őket. A kérdés csak az volt: lehet-e ugyanúgy folytatni mindent, mint négy évvel korábbi menekülésük előtt? Eleinte úgy érezhették, a fasizmus üldözöttjeiként egy oldalon állnak az új jugoszláv hatalommal, ám ez nem tartott sokáig. Azelőtt Bánát-szerte közismert, megbecsült emberek voltak, s így múltjukat nem kellett eltagadniuk. De hiába, a birtokukat és otthonukat már nem tudták visszaszerezni, azok „népi javakká” lettek az államosítással, és némi kárpótlásra mind kevésbé volt kilátásuk. Egy időre Szabadkán húzták meg magukat, miközben Lederer György Becskereken és Belgrádban próbált állást vagy munkát találni, hiába. Azután 1946 őszén „a megszállókkal való együttműködés” vádjával nemcsak teljes vagyonvesztésük vált véglegessé, ám a börtön és kényszermunkatábor is mind közelebb fenyegetés lett számukra. Alapja ennek az a csapdahelyzet volt, hogy korábban a magyar uralom alá került Bácskában Ledererék ókanizsai téglagyárát az árja feleség nevére írták; így azt a Jugoszláviával ellenséges magyar állam nem kobozta el, ám később épp ez lett a legfőbb vád ellenük, hogy e gyár tégláit és cserepeit a magyar megszállók céljaira használták (több konzervgyárat belőlük építve Szegeden, Kecskeméten és Kiskunhalason). Az ítélet után a Lederer házaspár már csak az amnesztiában bízott, de hiú reménynek bizonyult az is. Györgyöt 1947 elején Mitrovicára, a feleségét, Magdát a požareváci börtönbe zárták – miközben Gyetvai bíró nyilván futószalagon hozta a hasonló „fasiszta kollaboránsok” elleni ítéleteket. Börtönbüntetését letöltve az újraegyesült Lederer házaspár két tizenéves gyermekével csakhamar Magyarországra szökött, onnan tovább Angliába, majd utóbb Dél-Afrikában telepedett le, ahol György két nagybirtok sikeres jószágigazgatója lett, s emellett a Dél-Afrikai Magyar Egyesület elnöke. Várady Imre születésnapjára Ledererék Johannesburgból még sok évig küldték üdvözlőlapjaikat Becskerekre.

Egy „emlékezetpárti” könyvsorozat

Nagyapja kétkötetes válogatott naplóját és memoárjait ajánló előszavában Várady Tibor, a „registreum-örökös” unoka ezt írja: „A feledés különösképpen akkor fenyeget, ha az eseményekkel együtt eltűnnek az emlékhordozók is. Nemigen van már Nagybecskerekén, aki továbbadja a német és a zsidó mindennapok emlékeit. A fennmaradás küszöbére került a magyar emlékezet is.” Ezt a küszöböt kívánja alapos és időtálló esettanulmányok sorával maga is „kiszélesíteni” az elmúlt évtized során közreadott elemző forrásköteteiben. Mint azt egy másik könyvének előszavában kiemeli: „Én magam az emlékezet oldalán vagyok, és ez itt egy emlékezetpárti könyv.” Az emlékezet persze sokféle lehet, ahogy a „pártisága” is: munka, kegyeleti aktus, passzió, pótcselekvés, netán csak spontán, ártatlan élvezet. Várady Tibor részéről, úgy tetszik, egyszerre vállalt közfeladat és elidegeníthetetlen magánügy. Az ő töprengő mementóit a legkevésbé sem a nosztalgikus vagy önsajnáltató szándék és pláne nem holmi beszűkült etnicista öngazolás vezérli. Várady bensőséges kötődése Bánát múltjához sokkal inkább kulturális értékrendet, erkölcsi és hivatásbeli magatartásnormákat követ, s ekként vállalt provincializmusa is, mondhatni, egyetemes és világpolgári.

TRAGÉDIA, AMIRE NINCS GYÓGYÍR

Kazuo Ishiguro: *Vigasztalanok*

Tavasszal jelent meg a Nobel-díjas angol regényíró, Kazuo Ishiguro 1995-ös nagyregényének (*The Unconsoled*) magyar fordítása *Vigasztalanok* címmel a Helikon Kiadó gondozásában.

Amikor kortárs angol regények Kelet-Közép-Európa felé fordulnak, titokban abban reménykedhetünk, hogy esetleg most megkapjuk a végső magyarázatot mindarra, ami széppé, költőivé, leláncolttá és félrecsúsztottá teszi ezt a kultúrát. Általánosságban elmondható, hogy a kortárs angol regények meg is próbálják megtalálni Kelet-Közép-Európa titkának kulcsát, és ezeknek a kutatásoknak akkor is érdemes útitársukul szegődni, ha végül inkább csak karkai impressziót kapunk egy olyan tragédiáról, amire nincs gyógyír. Mindezen túl, a *Vigasztalanok* posztmodern metaszöveggént élénk tárja az angol főszereplő és a meghatározhatatlan kelet-közép-európai kisváros viszonyát: a kívülálló tekintet és az öngyarmatosító kultúra találkozik ebben a regényben, hogy végül álomszerűen egybeolvadjanak.

A regény abszurd karkai tér-időkben játszódik. Kelet-közép-európaiságára német és szláv nevek, az 1990-es évekbeli történelmi háttérre pedig a homályosan felvázolt regénybeli közelmúlt utal, melyet leginkább a kétes színben feltűnő – alighanem totalitárius – vezető szobra jelez. A szobrot és a nemrég múlt rendszert, amit fémjelez, a közösség egyes tagjainak kínos hallgatása, mások szélsőséges gyűlölködése övezi. Ismerős helyzet.

A cselekmény egyszerre szövevényes és banális: Mr. Ryder, az angol zongoraművész koncertturnéja során ellátogat egy meg nem nevezett közép-európai városkába, ahol megérkezése és a koncert között eltelt pár napban a közösség tagjai a hotel igazgatójától a portásig és lassan felsejlő régi ismerősökig, egészen saját elidegenedett családjáig bezárólag, különféle szívességekre kérik. A határozatlan zongoraművész e kis – de azért nagy mennyiségben már erőszakosnak ható – kérések készséges teljesítésébe többnyire belebukik. Ezek meg is akadályozzák őt abban, hogy a saját feladataira koncentráljon. Mr. Ryder megérkezik a hotelszobába, és a portás azonnal elméleti fejtegetésekkel traktálja a londoner szakma eszmei mondanivalójával kapcsolatban. A szálloda igazgatója mindenáron szeretné neki megmutatni felesége rajongói albumait. Az igazgató fia szeretné kikérni a tanácsát zongorajátékával kapcsolatban. Később a portás megkéri, hogy beszéljen a lányával. Egy távoli ismerőse – akivel véletlenül fut össze – arra kéri, hogy barátságuk trófeájával hadd dicsekedhessen el rosszindulatú szomszédasszonyai előtt. Ezenfelül a város szinte összes tekintélyes szereplője folyamatosan azt várja tőle, hogy közéleti kérdésekben nyilvánul-

Fordította Greskovits Endre
Helikon Kiadó
Budapest, 2021
716 oldal, 4999 Ft

jon meg, fogadásokon jelenjen meg, és mondjon véleményt a város kissé homályosan körülírt állapotáról, noha a kérdésekben Mr. Ryder láthatólag nem kompetens.

Az abszurd terek és idősíkok összefolynak, egymásba alakulnak. A szállodai szoba, ahol megszáll, hirtelen ugyanaz lesz, mint ahol Angliában gyerekkorában lakott egy ideig. A portás ismeretlen lánya és annak kislánya, mint időközben kiderül, a saját elidegenedett felesége és fia. Ahogy Friedrich Judit írja, az álmok nyelve ez, ahol a szereplők élete „emlékeztük homályában, tudatuk vakfoltjában zajlik”.¹ Egyértelmű intertextusa a könyvnek Kafka, ahogy azt Dabis Melinda is megvilágította kutatásában, melyben a *Vigasztalanok*at M. C. Escher hurkolt tereivel való viszonyában vizsgálja.²

Az abszurd univerzumban az olvasó folyamatosan kapkodja a fejét, mivel valójában egyik helyzet sem forrja ki magát, semminek sincs valós következménye. Ha Ishiguro karkai művet alkotott a *Vigasztalanok*ban, akkor elmondhatjuk, hogy nemcsak az escheri terek és idősíkok emlékeztetnek Kafkára, hanem a valódi dráma teljes hiánya is. A szereplők nem többek, mint a környezet kivételései. Ryder gyakorlatilag semmilyen tényleges cselekvést nem képes konzekvensen véghezvinni. Indulatait, érdemi mondandóit rendre elhallgattatják, ugyanakkor abszurd klasszikus zenei sztárként körbehordozzák mint saját vágyaik tárgyiasult eszközét. A többiek játékszere ő, és ebből az állapotból nem tud kitörni, még csak fel sem igen ismeri helyzetét. A *Vigasztalanok* a posztmodern regények jellegzetes stílusában forgatja fel az olvasói várakozásokat Mr. Ryder figurájával kapcsolatban. Lassan jövünk csak rá, hogy olyan karakter ő, aki kényszerítő körülmények terei közt bolyong, és szerepek aktuális kivételéseit éli meg egy soha véget nem érő purgatóriumban. Ezek a szerepek gyakran ellentmondanak egymásnak, ide-oda rángatják Rydert, és soha nem hagyják, hogy legalább az egyikben kiteljesedjen. Az egyik pillanatban közéleti szereplőként a város homályos kulturális-morális válságáról várnak el tőle tanácsadást, de mire összeszedi a gondolatait, már egy addig csak felszínesen ismert karakter rángatja bele saját magánéletének értékelésébe. Am ezt a beszélgetést se fejezheti be, már újabb figurák jelennek meg, és követelik tőle a támogató család fő viselkedésmintáit. Véget nem érő hurkok sorozata.

Ishiguro egyik legnagyobb erőssége az evokatív párbeszédekben rejlik, és a *Vigasztalanok* kísérletiesen idéz egy olyan miliőt, ahol lehetetlen menekülni az ezerféle apró félmondattól és udvariasnak tűnő ajánlat vagy ötlet mögé bújtatott erőszakosság elől. Rémisztő súlyok terhelik itt Rydert kívül a legtöbb egyéb karaktert is. Mr. Hoffmann, a szállodaigazgató például a legalkalmatlanabb pillanatokban hozakodik elő a felesége kislányos rajongói albumaival. Mások kicsinek és szerencsétlennek tüntetik fel magukat, hogy így tarthassanak igényt Ryder pártfogására. Ilyen Hoffmann fia, aki amatőr zongoristaként akaszkodik Ryderre: „Igaz is – mondta a fiatal ember –, valamit tényleg szeretnék kérdezni öntől. Valójában inkább kérés. Ha lehetetlen, kérem, csak mondja meg. Nem veszem zokon. [...] apa megkért, hogy zongorázzam az eseményen. Gyakoroltam, és készen állok, és nem mint ha aggódnék miatta vagy ilyesmi...” (39.) Súlytalan kérésnek tűnik, ám a regény végére világossá válik: ennek a szereplőnek emberi mivolta és méltósága függ attól, hogy a neurotikusnak és abuzívnak tűnő anyja művészi allűrjeivel elfogadja-e majd felnőtt fiuk játékát.

Ilyen és ehhez hasonló iszonyatos lelki súlyoktól terhelt emberek a Nyugatról érkező művészcsillagtól (esetleg külföldre szakadt hazánk fiától) várják el, hogy tekintélyszemélyként jóváhagyja tetteiket, döntéseiket, közösségüket. Talán olvasható ez a messiásvárás kelet-közép-európai jellegzetességként is. A helyi elit élete lassan felsejlik a csillogó fogadások és joviális kávéházi látogatások mögött: ezek az emberek iszonyatos teljesít-

¹ Friedrich Judit: Az álmok nyelvén. Kazuo Ishiguro *Vigasztalanok* című regényéről, 1749, 2021. augusztus 14.

² Dabis Melinda: *Az elme örvényében. Az emlékezés mintázatai Kazuo Ishiguro regényeiben*, PPKE, 2017, disszertáció, kézirat, 68.

ménykényszerben, elvárások között fuldokolva hazugságokba menekülnek és abuzív kapcsolatokban ragadnak. Egy a Sattler-élmű melletti fényképezkedés során helyi újságírók egyenesen kompromittálják Rydert ezzel a fiktív diktátorral, akinek neve mint-ha Sztálin és Hitler összeolvadásából keletkezett volna. A városka lakói mindenáron Ryderrel szeretnék legitimáltatni saját narratíváikat, mivel folyamatosan menekülnek a valóság és saját elrontott életük elől. Abszurd légüres térben lebegnek az intellektuálist a művészzel és a morálissal egybeolvasztó nagy válságuk közepén. Furcsa Kelet-Közép-Európa ez, amely mindig arra vágyik, hogy kívülről határozzák meg a helyzetét, de amely igazán sosem hallgatja meg a tanácsokat.

A rendszerváltás Kelet-Közép-Európája is ez, ahol késhegyig menő viták zajlanak eszmei, intellektuális kérdésekről, művészeti fogalmakról. Ezek az értelmiségi viták pedig mindig áthallásos módon politikáról és közéletéről is szólnak: „A modern formák annyira összetettek ma már. Kazan, Mullery, Yoshimoto. Még egy magamfajta képzett muzikusnak is nehéz már, nagyon nehéz. [...] Hogyan tudnának az ilyen emberek, a képzetlen, maradi emberek, hogyan tudnának ők megérteni ilyesmit, bármilyen nagy legyen is a kötelességérzetük a közösség iránt? Ez reménytelen, Mr. Ryder. Nem tudnak megkülönböztetni egy tört kadenciát egy csonka motívumtól. Vagy egy töredezett ütemjelzést egy pauszorozattól. És most félreértik az egész helyzetet!” (251.) A tört kadenciák ismerete és a közösség politikai életének színvonala között egyértelmű kapcsolat bontakozik ki. A történelemben igen kevés olyan helyzet volt, melyben a szellemi elit politikai hatalmat szerzett, a rendszerváltás korának Közép-Európája történetesen ilyen volt. Ishiguro torz tükröt állít a szamizdatok és füstös irodalmi szalonok értelmiségi világmegváltó délutánjai elé is. Mr. Ryder ugyanis nagyon jól tájékozódik a modern zenében, ám igen hamar világossá válik, hogy nem alkalmas példaképnek. Sőt, elméleti hozzáértése a kisváros sznob közönségének művésziességében kifejezetten veszélyes és fanatikus indulatokat szabadít el: „Az introspektív tónussal szembeni ellenségességet gyakorta jellemzi a tört kadencia túlzott használata. [...] Kénytelen voltam abbahagyni, mert a teremben már mindenki üvöltözött Christoffal. [...] Aztán a vastag szemüveges, fiatal nő felállt, és odament Christoffhoz. Nagyon higgadtan vágott át a kis területen, amely mindeddig körülvette a csellistát. – Te vén bolond – mondta, és hangja ismét élesen hasított át a zsvajon. – Mindannyiunkat lehúztál magadhoz. – Aztán megfontoltan, visszakézből pofon vágta Christoffot” (274.). Ez a közép-európai szellemi elit állandóan messiásokat keres, hogy végre irányt mutassanak. Ha aztán elmarad a megváltás, kegyetlenül elhajtja a levitézlett Krisztusokat és tanaikat, melyek nemritkán öltenek formát egy-egy intellektuális vagy művészeti irányzatban.

Az egyetlen üdvözítő út keresésére irányuló vágyak, melyek – Ady szavaival – „elülnek s fölhorgadnak megint”, traumatizált és tipikusan passzív mentalitást eredményeznek. A rossz döntések elkerülésének nagy eposza ez, ahol a jelen nem más, mint rettegő lavírozás múltbeli csalódások között. Mr. Ryder elhagyott felesége és kisfia felé is ebben a szellemben próbál közeledni: családi életük a regény hektikus napjaiban leginkább a régi sebek begyógyításának kísérleteiből áll. Sophie és Ryder igyekeznek nem újra elkövetni a régi hibákat: „Tudja, be kell vallanom, hogy egyáltalán nem örültem, amikor először hallottam róla. Erről a fogadról úgy értem. Úgy gondoltam, elrontja az esténket. De amikor tovább gondolkodtam, [...] rájöttem, hogy nem akadályozza meg a közös vacsoránkat, azt gondoltam, hát, ez jó dolog. [...] Az egész este megerősíti köztünk a dolgokat” (332.). Végül ezek a szándékok is veszendőbe mennek. A híres zongorista sodródása közepette feláldozza családi életét – hiszen a szellemi és művészi értékeknek ebben a világban hatalmas súlya van –, és Ryder kisfiához fűződő viszonya is megszenvedti ezt a fanatizmust. Az ünnepelt közszereplő több helyszínen is otthagyja a kilencéves kislányt, elfelejtkezik problémáiról, mindezt pedig még passzív agresszióval is tetézi.

Az elhanyagolt kisgyerek jellegzetes ishiguroi toposz. Egyfajta indikátorként mutatja meg a szülei által létrehozott világok felfoghatóságát és élhetőségét. A *Vigasztalanok* Borisa is illeszkedik Ishiguro gyerekkaraktereinek sorába: magányos, szorongó kisgyerek, aki kitalált világokba menekül. Ráadásul még freudi kompetenciaharcot is folytat apjával, akit gyakran idegesít kényszeres pótcselekvéseivel. Ezek valójában azonban tükörképei a felnőttek hasonlóan kényszeres játékainak. Ha ez nem lenne elég, Borisnak helyettesítenie is kell a művészi magaslatokban elmerülő apját otthon magányos anyja mellett. Különösen megrendítő ez annak fényében, hogy Mr. Ryder és a kisváros lakói is folyamatosan világ-megváltó tépelődésekben és fennkölt művészi élmények létrehozásában merülnek el. A regény végső csavarja, hogy a főszereplő saját kudarcos apaszerepének hátterében saját bizonyítási kényszeres fiúszerepe áll. Saját szülei pedig még arra sem méltatják, hogy koncertjén megjelenjenek.

Ryder nyugat-európai kívülállóként érkezik a városba, a történet végére pedig vilá-gossá válik, hogy ez a kulturális közeg életének mély kríziseit hozza felszínre. Olyan föld-re lépett, ahol mindenki mély küzdelmet folytat saját életével és önértékelésével, miköz-ben a személyes határok tiszteletben tartása nélkül osztogatnak tanácsokat egymás magánéletével kapcsolatban, lehetőleg szakmai tekintély nevében. Ez az a hely, ahol az ítélezők megítéltetnek, a messiások porba hullanak, az okosak nem tudnak megszólalni, részegek tartanak székfoglalót, az apák nem büszkék, a fiúk pedig nem szárnyalnak. Mindenki máshol van jelen, mint ahol lennie kellene, és a valóság a fonákjáról mutatkozik meg, akárcsak egy foucault-i heterotópiában. A működő nyugat-európai minták jungi árnyoldalát mutatja meg a *Vigasztalanok* karkai alvilága, melyet a regény vége felé a szál-lodaigazgató a „teljes katasztrófa” (670.) kifejezéssel summáz. Az eredeti szövegben en-nek a kifejezésnek poétikus hangzása és súlya van: tragédia, amire nincs gyógyír [„an unmitigated disaster”³]. Legjobb elfelejteni. Már ha szeretjük a rémálmainkat élni. Esetleg egymás rémálmain. Ha mégsem, akkor jó döntés elolvasni, mit mormol a vigasztalan Európa: mit mesél Nyugat a Keletről, a Másikról és önmagáról.

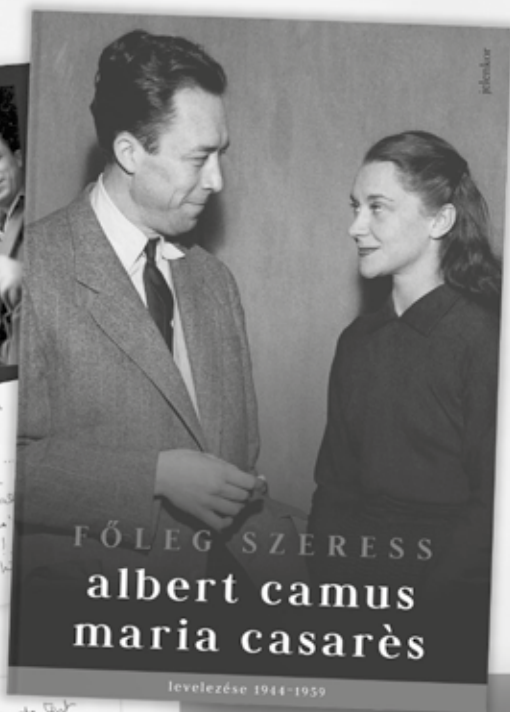
³ Kazuo Ishiguro: *The Unconsoled*, Faber and Faver, 1995, 503.

„Ebből a levelezésből sok minden csak megsejthető (...) ezért aztán nehéz rekonstruálni e négy különleges lény kapcsolatának részletes történetét.”

– Károlyi Csaba,
Élet és Irodalom

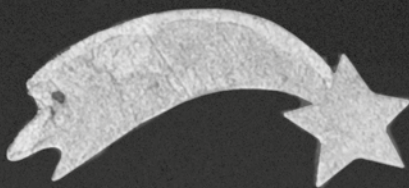
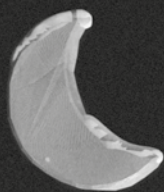

MARIA CASARÈS 29 Janvier
Je fais des vœux,
des vœux, des vœux...
Ah! que je voudrais que
pour une fois nous soit
de grande joie ce qui
devrait toujours être!
J'ai été très amuse

Je t'embrasse de tout
mon cœur. Je t'embrasse
tout près de toi, du
côté de Châlet, je t'
embrasse, mon amour.
M.

„a levelekből egyfajta
intim regény áll össze,
mely lüktet és lenyűgöz”
– Christian Demeules,
LeDevoir

Advent Pécs

2021

X. Pécsi Adventi
Kézműves és Mesevásár

nov — dec
26 — 24

adventpecs.hu

nka

PÉCSI SÖR
PREMIUM LAGER

AutóCity

OOO
PENTHE
AUTÓHÁZ

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
& KULTÚRA
VÁROSA

2022. JANUÁR 28.

PÉNTEK 19:30

Müpa, Budapest

2022. JANUÁR 29.

SZOMBAT 18:00

Kodály Központ, Pécs

A vörös hegedű

Leonard Bernstein: Candide - nyitány

John Corigliano: "The Red Violin" Hegedűverseny

Dohnányi Ernő: II. szimfónia, Op. 40

Elina Vähälä - hegedű

Vezényel: Bogányi Tibor

PANNON
FILHARMONIKUSOK

www.pfz.hu

Bertók László Költészeti Díj

Átadóest

Pécs, Kodály Központ
2021. december 6.
Hétfő 19:00

A díj alapításának üzenete
Ágoston Zoltán

Balogh Máté: Hangyák indulója
Kantáta Bertók László szövegeire -
ősbemutató

Balogh Máté (Paul Peuerl nyomán):
Intrada - ősbemutató

Közreműködik:

Váradai Marianna - szoprán

Lázár Balázs - narrátor

Pannon Filharmonikusok Fesztiválkórus

Pannon Filharmonikusok Zenekar

Vezényel: **Vass András**

Szélkiáltó együttes
Megzenésített Bertók-versek

Bertók-versek
Bera Márk előadásában

Péterffy Attila
Pécs polgármesterének beszéde

A díjazott laudációja
Ágoston Zoltán

Ünnepélyes díjátadó

Beszélgetés a díjazottal

A díjazott felolvasása

Az esemény házigazdája:
Bősze Ádám

A rendezvény díjmentes helyre szóló regisztrációs jeggyel látogatható. Regisztrációs jegyet személyesen a Kodály Központ jegypénztárában, telefonon a 72-500-300-as telefonszámon, vagy e-mailen a haasz.zsafia@pfz.hu e-mail címen lehet igényelni a rendelkezésre álló helyek mértékéig.

Webstar

JELENKOR

PANNON
PHILHARMONIC

PANNON
FILHARMONIKUSOK

PÉCS